

BİLGİ

Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences
ISSN: 1302-1761

- 2020 Kış / *Winter*
 - Cilt / *Volume 22*, Sayı / *Number 2*
-

Semanur Yılmaz ▪ Çağdaş Sivil Toplum Anlayışı

Yaklaşımıyla Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı [137-165]

Erdem Cam ▪ İşyeri Sendika Temsilcileri ve Sosyal Diyalog:

Çare mi, Çaresizlik mi? [166-189]

Arif Yıldız ve **Tuncay Yılmaz** ▪ Kamu İç Denetçilerinin Kariyer

Yolu ve Motivasyonu Üzerine Bir Değerlendirme [190-212]

İrfan Haşlak ▪ Barrington Moore'da Siyasal Değişme [213-235]

Mesut Aköğretmen ve **Serdar Orhan** ▪ Engelli İstihdamında

Bir Alternatif Olarak Engelli Girişimciliği [236-256]

Zeynel Abidin Kılıç ▪ Rousseau ve Popülizm [257-277]

Mehmet Murat Şahin ▪ Max Weber'de Modernlik, Karizma
ve Gündelik Hayat [278-303]

Bilgi, 22 [2] • ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2020 Kış, Cilt 22 Sayı 2 [2020 Winter, Volume 22, Number 2]

Sahibi / Owner

Değişim Yayınları

Sorumlu Yazışleri Müdürü / Managing Editor

Demir Can Dilek

Editörler / Editors

M. Kemal Aydın, Engin Yıldırım ve Cihan Selek Öz

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Sezgin Uysal

Yayın Kurulu / Editorial Board

Gencer Özcan [İstanbul Bilgi Üniversitesi], Şener Aktürk [Koç Üniversitesi], Nebi Miş [Sakarya Üniversitesi], İbrahim Efe [Lancaster University], Fatma Yurttaş Özcan [Sakarya Üniversitesi], John McSweeney [The University of Manchester], Suna Gülfer Ihlamur Öner [Marmara Üniversitesi], Ünsal Ozan Kahraman [Sakarya Üniversitesi].

Yayın Koordinatörü / Managing Coordinator

Yeşim Dalkılıç

Bilgi, 22 [2] ▪ ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2020 Kış, Cilt 22 Sayı 2 [2020 Winter, Volume 22, Number 2]

- Yılda iki kez yayınlanan *Bilgi*, hakemli bir dergidir.
- *Bilgi* is a peer-reviewed journal, published bi-annually.

▪ Dergide yayınlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek koşuluyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

▪ The articles and papers published in the journal may be quoted provided that the source indicated. All the responsibility of the articles and papers belongs to author(s).

Taranan Endeksler / Indexed by

- EBSCO
- Index Islamicus
- Pro Quest Political Science
- SOBIAD

Yazışma Adresi / Contact

1. Değişim Yayınları, Çatalçeşme Sokak, 52 / 2 Cağaloğlu / İstanbul.
Telefon: 90 (212) 514 29 71-72 ▪ Fax: 90 (212) 514 42 31

2. Değişim Yayınları, PTT Sokak 15 (54040) Adapazarı / Sakarya.
Telefon: 90 (264) 278 5639 ▪ Fax: 90 (264) 278 5299

Uluslararası Danışma Kurulu
[International Advisory Board]

- Hamza **Al** [Sakarya Üniversitesi] • Sevda **Alankuş** [Kadir Has Üniversitesi] • Atilla **Arkan** [Sakarya Üniversitesi] • Muhittin **Ataman** [Yıldırım Beyazıt Üniversitesi] • Ayhan **Aytaç** [Trakya Üniversitesi] • Mehmet **Barca** [Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi] • Jürgen **Bellers** [Universität Siegen] • Arif **Bilgin** [Sakarya Üniversitesi] • Veysel **Bozkurt** [İstanbul Üniversitesi] • Esra **Dil** [Sakarya Üniversitesi] • Michael **Dillon** [Lancaster University] • B. **Duran** [İstanbul İbni Haldun Üniversitesi] • Ümit **Ekin** [Sakarya Üniversitesi] • Tuba Çevik **Ergin** [Sakarya Üniversitesi] • Bedri **Gencer** [Yıldız Teknik Üniversitesi] • İrfan **Haşlak** [Sakarya Üniversitesi] • Mustafa **Hatipler** [Trakya Üniversitesi] • İsmail **Hira** [Sakarya Üniversitesi] • Kemal **İnat** [Sakarya Üniversitesi] • Ahmet **İnsel** [Galatasaray Üniversitesi] • Tim **Jacoby** [The University of Manchester] • Aristotle **Kallis** [Keele University] • Osman **Karamustafa** [Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi] • Tuncay **Kardaş** [Sakarya Üniversitesi] • Özgür **Kayalica** [İstanbul Teknik Üniversitesi] • Aziz **Kutlar** [Sakarya Üniversitesi] • Ahmet **Makal** [Ankara Üniversitesi] • Nicholas **Onuf** [Florida International University] • M. **Porsche-Ludwig** [National Dong Hwa University] • Şükrü **Özen** [İzmir Ekonomi Üniversitesi] • Esat **Pınarbaşı** [Balıkesir Üniversitesi] • Hakan **Poyraz** [Mimar Sinan Üniversitesi] • Nuray Yılmaz **Sert** [Sakarya Üniversitesi] • Köksal **Şahin** [Sakarya Üniversitesi] • Erol **Taymaz** [Ortadoğu Teknik Üniversitesi] • Turan **Yıldırım** [Marmara Üniversitesi] • Ensar **Yılmaz** [Yıldız Teknik Üniversitesi] • F. **Yılmaz** [Uludağ Üniversitesi] • B. **Zengin** [Sakarya Üniversitesi]

B u S a y ı n ı n H a k e m l e r i [Alfabetik]

Dr. Öğretim Üyesi Abdülkadir **Aksoy** [Gaziantep Üniversitesi]

Dr. Öğretim Üyesi Adem **Bölükbaşı** [Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi]

Dr. Ayla **Akdoğan** [Sakarya Üniversitesi]

Prof. Dr. Cemal **İyem** [Aydın Adnan Menderes Üniversitesi]

Doç. Dr. Emel **İslamoğlu** [Sakarya Üniversitesi]

Dr. Öğretim Üyesi Esat **Pınarbaşı** [Balıkesir Üniversitesi]

Dr. Öğretim Üyesi Handan **Akyiğit** [Sakarya Üniversitesi]

Prof. Dr. İlyas **Söğütlü** [Karabük Üniversitesi]

Doç. Dr. Muharrem **Es** [Yalova Üniversitesi]

Prof. Dr. Mustafa Kemal **Şan** [Sakarya Üniversitesi].

Prof. Dr. Mustafa **Öztürk** [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Dr. Öğretim Üyesi Oğuzhan **Öztürk** [Bakırçay Üniversitesi]

Doç. Dr. Osman Kürşat **Acar** [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Doç. Dr. Oya **Eru** [Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi]

Doç. Dr. Özer **Köseoğlu** [Sakarya Üniversitesi]

Dr. Öğretim Üyesi Semra **Tüfenkci** [Balıkesir Üniversitesi]

Doç. Dr. Serdar **Orhan** [Sakarya Üniversitesi]

Prof. Dr. Yasemin **Özdemir** [Sakarya Üniversitesi]

Bilgi, 22 [2] ▪ ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2020 Kış, Cilt 22 Sayı 2 [2020 Winter, Volume 22, Number 2]

B u S a y ı n ı n Y a z a r l a r ı

Semanur Yılmaz ▪ Çağdaş Sivil Toplum Anlayışı Yaklaşımıyla
Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı [137-165].

Erdem Cam ▪ İşyeri Sendika Temsilcileri ve Sosyal Diyalog:
Çare mi, Çaresizlik mi? [166-189].

Arif Yıldız ve **Tuncay Yılmaz** ▪ Kamu İç Denetçilerinin Kariyer
Yolu ve Motivasyonu Üzerine Bir Değerlendirme [190-212].

İrfan Haşlak ▪ Barrington Moore'da Siyasal Değişme [213-235].

Mesut Aköğretmen ve **Serdar Orhan** ▪ Engelli İstihdamında Bir
Alternatif Olarak Engelli Girişimciliği [236-256].

Zeynel Abidin Kılıç ▪ Rousseau ve Popülizm [257-277].

Mehmet Murat Şahin ▪ Max Weber'de Modernlik, Karizma ve
Gündelik Hayat [278-303].

Çağdaş Sivil Toplum Anlayışı Yaklaşımıyla Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı

Semanur Yılmaz¹

Özet: Ülkemizde sivil toplum kuruluşları niceliksel olarak her geçen gün artış gösterse de niteliksel anlamda gelişim aynı paralellikte artmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Mor Çatı Vakfı'nı çağdaş sivil toplum anlayışı ilkeleri çerçevesinde değerlendirmektir. Araştırma kapsamında Haziran 2019'da yarı yapılandırılmış görüşme formu yaklaşımıyla bir Mor Çatı gönüllüsüyle ve ardından Temmuz 2020'de 3 Mor Çatı gönüllüsüyle bir uzaktan görüşme programı aracılığıyla odak grup görüşmesi yapılmıştır. Görüşme metinleri incelendiğinde bulgular 3 başlık altında sınıflandırılmıştır: Vakfın kuruluşu, amacı ve örgütlenme biçimi. Bulgulara göre Mor Çatı, hukuki ilkeler çerçevesinde özerk halde örgütlenen, meşru bir kuruluştur. Kâr amacı güden bir kuruluş değildir ve kamu yararına olacak çalışmalarda bulunmaktadır. Karar alma ve uygulama noktasında iç işleyişinde bağımsızdır. Hedefleri doğrultusunda ülkenin yasama ve yürütme araçlarını etkileyerek politika üretme noktasında başarılıdır. Faaliyetlerini yürütürken şiddet ve zor kullanmama ilkesi ile hareket etmektedir. Kurum hakkında bilgi almak isteyen bireylere karşı şeffaf davranmaktadır. Toplumsal farklılıklara ve çeşitliliğe karşı hoş görülidir. Kamuoyu oluşturabilmektedir ancak köklü bir geçmişe sahip bir örgütlenme için aktif gönüllü sayısı azdır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşu, Mor Çatı.

1. GİRİŞ

Sivil toplum, geçmişten günümüze değin muhtelif tartışmaların ilgi odağında olan popüler bir kavramdır. Kartopu misali tarihsel süreçte çeşitli manaları taşıyarak büyük bir anlam zenginliğine ulaşmıştır. Aynı zamanda, geçmişe kök salmış ve tarihsel arka planı güçlü bir kavram olarak günümüze değin ulaşmayı başaran sosyolojik bir olgudur. Batı Avrupa topraklarında gelişen bir kavram olarak günümüzde de halen sosyal bilimler literatürünün ilgi odağı konularından biri olmayı sürdürmektedir (Eraslan, 2017: 479).

Bu çalışmada kadın sivil toplum kuruluşları arasından özellikle Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'na (bundan sonra sadece Mor Çatı diyeceğiz) odaklanılmasının ana nedeni; tarihsel, sosyal ve politik açıdan ülkemizde önemli bir kimliğe sahip olması ve ortaya çıktığı dönemdeki kadın hareketinin mantalitesini oluşturuyor olmasıdır. Bir kuruluşun sivil toplum örgütü olarak nitelendirilebilmesi için bazı vasıfları buldurması gerekmektedir. Mor Çatı, bu bağlamda dokuz ilke çerçevesinde değerlendirilmiştir: Kamu yararı gözetiyor olmak, toplumsal örgütlenmeye sahip olmak, gönüllülük esasına uymak, özerk bir yapıya sahip olmak, kamuoyu oluşturmak, meşru olmak, şeffaf olmak, toplumsal farklılıklara saygı duymak, şiddet ve zor kullanmama ilkelerine uymaktır (Erarslan, 2011: 51, 58, 59).

Araştırmaya yön veren problem, Mor Çatı'nın 30 yıllık çalışmasını inceleyerek, çağdaş sivil toplum anlayışı ilkeleri çerçevesinde vakfi değerlendirmektir. Makalenin devamında ilk olarak sivil toplum kavramının tarihsel serüvenine, çağdaş sivil toplum anlayışının gerekliliklerine, kavramın Türkiye özelindeki gelişimine, Kadınlar üzerine çalışan STK'lar üzerine yapılmış olan araştırmalara ve son olarak Mor Çatı'nın ortaya çıktığı süreç özetlenmiştir. Araştırmanın metodoloji bölümünde, 2019 yılında yarı yapılandırılmış görüşme ve 2020 yılında odak grup görüşmesi süreci açıklanmıştır. Bulgular bölümünde ise görüşmelerden alıntılar 3 başlık altında sunulmuş ve 9 ilke çerçevesinde

analiz edilmiştir. Bu başlıklar vakfın kuruluşu, amacı ve örgütlenme biçimidir. Son bölümde ise bulgular literatür ve araştırma amacı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2. SİVİL TOPLUM ve MOR ÇATI

2.1. Sivil Toplum Kavramı

Sivil toplum kavramının günümüzde halen kesinleştirilmiş tek bir tanımı yoktur. Kavramın içeriği değişik ideoloji ve fikir yapılarına göre farklılık göstermektedir (Güneş ve Yükselen, 2004: 6). Tarihsel açıdan bakacak olursak sivil toplum terimi köken olarak sivil (çivil \civilis) kavramına atıfta bulunmadır ve etimolojik açıdan Latincedeki *civilis* sözcüğüne gönderme yapmaktadır. Fransızca bir sözcük olan “civil” medeni ve uygar anlamlarını taşırken karşıtlıklarını da dışarda bırakmaktadır. Dilimizde ise bu kavram “askeri olmayan, asker sınıftan olmayan, üniforma giymemiş olan kimseyi” tanımlamak için kullanılmaktadır (Doğan, 2000: 20).

Sivil toplum kavramının kökeni Antik Yunan şehir devletlerine kadar uzanmaktadır. İlk olarak Aristo'nun *Politika* eserinde “politika koinoino” kavramı olarak kullanıldı. Orta Çağ'a gelindiğinde ise burjuva sınıfının feodal derebeylerinden çeşitli haklar talep etmesinin bir sonucu olarak; çeşitli meslek dallarında oluşturulan loncalar şeklinde dönemin ilk sivil toplum kuruluşları benimsendi. Modern dönemin sivil toplum olgusu ise 17. ve 18. yüzyıl düşünürlerinin görüşlerinden etkilenecek temellendirildi. Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ve Thomas Hobbes'un (1588-1679) etkisi ile devlet ve sivil toplum arasındaki ayrım ortadan kalktı. Bireyler doğal yaşantılarından vazgeçip, kişisel haklarını devletin güvencesine teslim ederek, toplumsal yaşamın zararlı etkilerinden korunabileceklerdi. Ancak John Locke (1632-1704) doğal yaşamın kaos etkisi yarattığı fikrinden diğer düşünürlerden ayrılarak doğal yaşamı; kişilerin özgürlüklerini yaşadıkları özel bir alan olarak tanımladı. Ona göre bireyler kişisel hak ve özgürlüklerinin güvencesi için devletle sözleşme yapma ihtiyacı

duydular. 1789 yılında Fransız Devrimi'nin etkisi ile yayınlanan İnsan Hakları Bildirgesi ile beraber fikir, inanç ve mülkiyet edinme hürriyeti taçlanarak sivil toplum ile devlet arasında birey temelli haklar açısından özgürlük alanı oluşturuldu. Ardından Sanayi Devrimi ile siyasal otorite, gücü tek bir elde toplayan mutlakiyetçi yapısından uzaklaştı. Burjuvazinin siyasal otoriteyi kazanması ile beraber ekonomik ve siyasal liberalizm gelişim gösterdi. Bütün bu gelişmeler toplumda farklı kesimlerin oluşumuna imkân tanıyarak, sivil topluma farklı bir boyut kazandırdı (Erarslan, 2017: 480).

Sivil toplumun oluşum sürecinin tarihsel arka planında devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkinin tartışmalı şekilde üç farklı aşamadan geçtiği görülmektedir. İlk olarak, devlet ve sivil toplum birbirinden ayrılmayan özdeş unsurlar olarak yorumlanmıştır. İkinci olarak, devletin karşısında toplumların üstün ve özgür olması gerektiği anlayışı benimsenmiştir. Son olarak gönüllü tabanda örgütlenen ve devletten özerk bir şekilde kurulan örgütlenmeler olarak çağdaş manasına kavuşmuştur (Erarslan, 2011: 277).

2.2. Modern Sivil Toplum Kuruluşları

Çağdaş toplumsal yapının gelişimi ve bireylerin elde ettikleri kazanımlarla beraber sivil toplum ve devlet arasında yeni bir boyut oluşmaya başlamıştır. Modern toplumlarda yurttaş, belirli hak ve özgürlükleri bulunan toplumdaki diğer vatandaşlarla aynı sorumlulukları taşıyan kişidir. Sivil toplumun yurttaşlık temelinde yükselen modern manasına kavuşmasıyla beraber geçmişteki yapılardan içerik olarak farklılaşmaya başlamıştır. Modern sivil toplumun oluşabilmesi için gerekli şartlardan en önemlisi, hukuk devletinin varlığı ve alacağı kararlar noktasında sınırlı olmasıdır. Sürecin aktif bir şekilde ilerlemesi için, toplumun örgütlenme kültürü, şeffaflık ve demokrasi gibi temel bileşenleri içselleştirmiş olması gerekmektedir (Erarslan, 2011: 45, 46).

Sivil toplum kuruluşları (STK) topluma hizmet etmek ve devlete baskı mekanizması oluşturarak siyaseti de etkilemeye yönelik oluşan

örgütlenmelerdir (Talas, 2011). Bu bağlamda STK'lar toplumsal alanda kendi ilke ve kurallarına göre işleyen ve devlet otoritesi dışında kendi kendini düzenleyen özerk bir alana sahip olmalıdırlar. Toplumda doğru olarak bilinen yanlış kanaatlerden biri de sivil toplum örgütlerinin amacının devlete karşıt olduğudur. Gerçekte sivil toplum örgütlerinin amacı; yasal düzenlemeler çerçevesinde hareket ederek yurttaşların ortak çıkarlarını gerçekleştirmek üzere siyasi partilere baskı unsuru oluşturmak ve devlet çalışanlarını daha şeffaf olmaya yönlendirmektir. Benzer şekilde devletin amacı da sivil alanın kamusal alanda var olabilmesi için yasal çerçeveler ışığında uyması gereken kuralları belirlemek ve kamusal yaşamda STK'lara alan açmaktır (Kaldık, 2018).

Modern STK'ların taşınması gereken temel özellikler şunlardır: Kamu yararı gözetiyor olmak, özerk bir yapıya sahip olmak, toplumsal farklılıklara saygı duymak, kamuoyu oluşturmak, toplumsal örgütlenmeye sahip olmak, gönüllülük esasına uymak, şeffaf olmak, meşru sınırlarda faaliyet göstermek, şiddet ve zor kullanmamaktır (Erarslan, 2011: 51, 58-59).

2.3. Türkiye’de Sivil Toplum

Sivil toplum anlayışının gelişmediği medeniyetlerde gelenekçi bir toplum yapısı ve demokrasiden uzak bir yönetim biçimi vardır. Bu toplumlarda ana öncelik bireyden ziyade devletin bütünlükçü yapısının korunmasıdır. Demokratik yönetim biçiminin esas alınmadığı toplumlarda sivil temelde örgütlenme kültürü oluşmamaktadır. Türkiye'nin tarihsel arka planına bakıldığında, Osmanlı toplum yapısında Batı'daki topluma benzer şekilde kendi değerleri üzerinde yükselen bir sivil toplum anlayışının olmadığı görülmektedir (Doğan, 2000: 23, 34). Küçükömer'e göre bu durumun nedeni Osmanlı toplum yapısında Batı'dakine benzer bir ekonomik sistem, bireysel toplum anlayışı ve özel mülkiyet oluşumunu sağlayacak temelde örgütsel bir sistemin olmayışındır (Küçükömer, 1994'ten aktaran; Sayar, 2016: 91).

Doğu ve Batı toplumlarında iktidarın yönetim tarzları daima farklı-

lık göstermiştir. Doğu'da hükümdarın üzerinde bir güç veya kararlarını sorgulayıcı tarzda bir örgütlenme yokken, Batı toplumunun despotik rejimlerinde bile meclisler, senatolar ve parlamentolar vardır. Osmanlı toplum yapısında iktidarın gücün merkezi oluşu ve bütünlükçü yapı istenci, Batı toplumundakine benzer bir sivil toplumun gelişimine engel teşkil etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber Batılılaşmayı ilke edinmiş ve Batılı tarzda kutuplaşmaya çalışan Türkiye'de modernleşme çabaları kültürel ve tarihsel açıdan bir toplumun değerlerini dışlayacak şekilde oluşturulmaya çalışıldığından başarılı olmamıştır (Sayar, 2016: 92-98).

Türkiye'de 1980'li yıllara doğru liberal politikaların benimsenip, askeri müdahalenin ortadan kalkmasıyla çok partili siyasal hayata dönülmesi sonucunda demokratik bir ortam oluşmaya başlamıştır (Erarslan 2017: 484). Bu yıllarda devletin başat aktör olmaktan çıkmasıyla beraber sivil toplum gündelik hayatta görünür olmaya başlamış ve kavram olarak ilk bu dönemde kullanılmıştır (Dursun ve Becerikli, 2008: 30-31). 2000'li yıllara gelindiğinde ise Avrupa Birliği'ne girme süreci sivil toplum ile ilgili yeni ve önemli düzenlemelere gidilmesinde etkili olmuştur. Bu düzenlemeler; dernek yasası, vakıflara ilişkin kanunlar, gösteri ve toplantı yürüyüşleri yasasında gerçekleştirilen değişikliklerdir. Yapılan bu yeni kanun ve düzenlemeler sivil toplumun toplumsal yaşamda gelişimine imkân tanımıştır (Erarslan, 2011: 282). 1970'lerde dünyada ikinci dalga feminist hareketin yükselmesiyle, kadın hakları ile ilgili konularda toplumsal ve ekonomik hayata katılım gösterme noktasında bilinç düzeyinde artış yaşanmıştır. Böylece birçok ülkede profesyonelleşmiş ve gayri resmi anlamda örgütlenmeler oluşmaya başlamıştır (Şeşen, 2019).

Türkiye'de de benzer şekilde 1980 sonrası dönemde feminizm bir özgürleşme hareketi olarak ortaya çıkmış ve temelini 1970'li yıllarda ortaya çıkan ikinci dalga feminist hareketten almıştır (Özen, 2015: 61). 1980'lerde gündeme gelen feminist politika önerileri, 1990'larda kamu politikasına dönüştürülmeye çalışılmıştır. Böylelikle ülkemiz-

de 1990'lı yıllar hem niteliksel, hem de örgütsel açıdan önemli bir dönüşüm yaşanarak kadın hareketinin kurumsal bir kimlik kazanmaya başladığı bir dönem olarak kayda geçmiştir (Yarar, 2015). Ancak Türkiye'de sivil toplum kavramının anlaşılma tarzı yapısal açıdan Batı'dan farklılık göstermiştir. Bu nedenle ülkemizdeki STK'lar devletle ve diğer sivil toplum kuruluşları ile sağlıklı ilişki yürütememekte, toplumun isteklerini siyasal alana bildirme ve politika üretme noktasında pasif kalmaktadırlar. Sonuç olarak da Türkiye toplumuna özgü bir sivil toplum anlayışı gelişmektedir (Erarslan, 2017: 485).

Türkiye'de Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Çalışmalar

Toplumsal yaşamda şiddetin günbegün artış göstermesi, kadınların sosyal, ekonomik ve politik açıdan erkeklerle eşit konuma gelme istencinin bir sonucu olarak ülkemizde kadın hakları konusunda örgütlenen çeşitli STK'lar faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu nedenle de araştırmacılar problemize ettikleri noktalara ışık tutma maksadıyla kadın STK'larını temel alan çeşitli konularda incelemelerde bulunmuşlardır. Mesela Kama Özelkan (2009: 5), KAMER ve Mor Çatı Vakıflarını ele alan etnografik çalışmasında feminist politikaların kadınların güçlendirilmesindeki etkisini ve kadınların yaşamlarında neden olduğu dönüşümü incelemiştir. Özen ise (2015) yüksek lisans tezinde feminist ve muhafazakâr perspektiften aile içi şiddet konusunu sorgulayan Mor Çatı ve Şefkat-Der kuruluşları üzerinden aile-içi şiddet ve kadın cinayetleri ile mücadelede ataerkillik ve toplumsal cinsiyet rollerini göz önünde tutan iki ayrı minvalde bir analiz yapmıştır. Özen, Sallan-Gül ve Kâhya (2017) da kadına yönelik şiddetle mücadele eden ancak farklı değerlere ve örgütlenme biçimine sahip olan Mor Çatı ve Şefkat-Der kuruluşlarının karşılaştırılmasını yapmışlardır. Göl ise (2010: 3) KADER (Kadın Adayları Destekleme Derneği) ile ilgili yazmış olduğu yüksek lisans tezinde Türkiye'de kadınların siyasal hayata katılımında önlerine çıkan engelleri, kadın örgütleri

üzerinden analiz etmiştir. Son olarak Büber (2019), kadın sivil toplum kuruluşlarının sosyal medyayı kullanma biçimlerini ele alan yüksek lisans tezinde özelde *Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu*'nu merkeze alarak kurumun Twitter paylaşımlarının içerik analizini yapmıştır.

2.4. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfının Ortaya Çıktığı Tarihsel Bağlam

Aile-içi şiddet, yalnızca bir topluma ya da bir kültüre özgü bir problem değildir. Küresel ölçekte yaşanan bir problem olan şiddet uluslararası düzeyde ele alınmakta ve birçok ülkede tedbirler geliştirilmektedir. Ancak problemin kökeni her ne kadar eskiye dayanıyor olsa da, aile-içi şiddet konusu 1980'lere kadar Birleşmiş Milletler'in gündeminde olmamıştır. 1979 yılında onaylanan CEDAW (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi) bu durumun bir örneğidir. Çünkü o dönem sözleşmede aile içi şiddete yönelik herhangi bir hüküm yer almamıştır. 1980'de düzenlenen *İkinci Dünya Kadın Konferansı*'nın sonuç bildirgesinde konuya yer verilmiştir, ancak şiddet üzerine tutulan ilk resmi kayıt 1993 yılında BM (Birleşmiş Milletler) tarafından hazırlanan *Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Bildirge*'dir (Çaha ve diğerleri, 2014: 48).

Konuya Türkiye özelinde bakıldığında 1980'li yıllara kadar aile-içi şiddet konusunda ciddi bir çalışma yürütülmediği görülmektedir. Bilhassa toplumumuzdaki “kol kırılır yen içinde kalır” anlayışının bir sonucu olarak aile-içi şiddet konusunun özel alana hapsedilen bir problem olduğu söylenebilir. Ülkemizde 1980 sonrasında, mahrem olduğu gerekçesiyle özel alanın tekelinde bulundurularak gizlenen namus cinayetleri, tecavüz olayları tek tek kamusal alanda tartışmaya açılır ve kadın örgütleri bu dönemde aile içi şiddetin gerçekliğini gözler önüne sermek için pek çok gösteri yapar. 1987 yılın da binlerce kadın sokaklara dökülerek *Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü* ile aile-içi şiddeti protesto etmişlerdir. Özellikle bu eylem birçok olayın değişmesinde

dönüm noktası olmuştur (Çaha ve diğerleri, 2014: 49). 1989'a gelindiğinde kadın hareketi farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. Bu dönem içerisinde feminist söylemler yükselmeye başlamış ve yeni sosyal hareketler bağlamında konu ele alınmıştır (Sayan-Cengiz, 2010: 115).

Yeni sosyal hareketler sınıf temelli olmaktan ziyade kimlik temelli dir. İkinci dalga feminist hareketin bu dönemde yaratmak istediği etki hukuksal ve politik açıdan kadınları erkeklerle eşit statüye getirmektir. Hareketin temel noktası ise özel alanı hedeflemektedir. Batı dünyasının dinamiklerine sahip olan bu hareket dünyaya yayılmıştır. Türkiye ise bu hareketi Batı'dan on yıl geriden takip etmiştir. Otuz yıllık bir geçmişe sahip olan Mor Çatı Vakfı ise ülkemizde feminist hareketin öncülüğünü yapmıştır (Sayan-Cengiz, 2010: 116-120).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırmada odak grup görüşmesi tekniği kullanılmıştır. Mor Çatı gönüllülerinin zamanlarının kısıtlı olması nedeniyle bireylerin her biri ile derinlemesine görüşme yapma imkânı olmadığından odak grup görüşmesi tercih edilmiştir.

Bu görüşme tipinde, görüşülenlerin fikirlerini açıklamalarına ve grup içinde konu ile alakalı düşüncelerini tartışmalarına olanak sağlanmaktadır. Araştırmacının bu teknikteki yegâne rolü ise grubu ve grup içindeki tartışmaların yönlendirmesini dikkatli bir şekilde yapabilmektir. Aksi takdirde grup üyelerinin tartışmanın yönlendiricisi olma rolünü üstlenebilme ihtimali vardır (Kümbetoğlu, 2015: 117-118).

Odak grup görüşmesinin bir dizi olumlu yönü vardır. İlk olarak bu teknik, her bireyi tartışma içinde etkin hale getirmektedir. İkinci olarak bir kişi tarafından dile getirilen bir fikir öteki grup üyeleri tarafından geliştirilebilmektedir. Üçüncü olarak da tekniğin çoklu bakış açısına imkân tanıyan bir yapısının olmasından kaynaklı olarak daha zengin içerikte veri elde etme fırsatı sunmasıdır (Çokluk ve diğerleri, 2011).

Bu araştırma kapsamında Mor Çatı ile ilk olarak Mayıs 2019'da irtibata geçildi. Görüşme telefonla veya görüntülü bir şekilde gerçekleş-

tirilmek istense de vakfın isteği üzerine mülakat mail üzerinden yürütüldü. Vakıftaki gönüllülerden biri tarafından Haziran 2019'da görüşme formu cevaplandırılmış şekilde araştırmacıya gönderildi. Araştırmada kullanılan verilerin içeriğini zenginleştirmek amacıyla Haziran 2020'de Mor Çatı ile tekrar görüşme talep edildi. Vakfın başka bir şehirde temsilciliğinin olmaması ve pandemi sürecinden dolayı araştırmacı İstanbul'a gidemediğinden vakfın gönüllülerinden biri ile mail üzerinden yazışarak araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgi verildi.² Mor Çatı, konu hakkında bilgi sahibi olan ve müsait olma durumunu da göz önünde bulundurarak toplamda üç Mor Çatı gönüllüsü ile irtibata geçilmesini sağladı. Görüşülenlerden biri 18 yıllık deneyime sahip 45-54 yaşları arasında, diğer ikisi ise 2 yıllık deneyimli biri 18-24 yaşlarında, ötekisi 25-34 yaşları arasındadır. Görüşme Temmuz 2020'de görüntülü görüşme programı aracılığıyla, görüntülü şekilde gerçekleştirildi. Görüşmeye başlamadan önce araştırmacı ilk olarak kendini tanıttı ve araştırmanın içeriği hakkında bilgi verdi. Görüşmecilerin araştırma hakkında merak ettikleri sorular cevaplandırıldıktan sonra, gönüllülerin izinleri dâhilinde ses kaydı tutuldu.

Araştırma soruları basitten, karmaşık olana doğru görüşülenlere yönlendirildi. Görüşme sırasında her gönüllünün katılım sağlanmasına dikkat edildi. Grup içinde sorulan soru hakkında hangi görüşmecinin daha fazla bilgi ve deneyimi varsa gönüllüler kendi aralarında paslaşarak yönlendirmelerde bulundular. Çoğunlukla sorulara verilen cevaplar noktasında hemfikir oldular. Bir görüşmecinin eksik kaldığı ya da tam anlamıyla ifade edemediği durumlarda başka bir görüşmeci soruya yanıt vererek cevabı detaylandırdı. Ayrıca vakfın web sitesinde³ yayınlamış olduğu kitaplardan ve raporlardan yararlanarak doküman incelemesi de yapıldı.

2. Aralık 2019'da Çin'de başlayan ve daha sonra tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi yani koronavirüs salgını nedeniyle görüşme yüz yüze şekilde gerçekleştirilememiştir.

3. <https://morcati.org.tr/>

3.1. Verilerin Analizi

Odak grup görüşmesi süresince ses kaydı alınan ve daha sonra deşifre edilen verinin analizinde betimsel analiz tekniğini kullanmak uygundur (Kümbetoğlu, 2015: 123-124). Bu nedenle çalışmada görüşme formu ve odak grup görüşmesiyle elde edilen veriler, betimsel analiz tekniği kullanılarak çözümlenmiştir.

Bu yaklaşımda elde edilen veriler daha önceden saptanan kıstaslara göre özetlenerek yorumlanır. Araştırma sorularının ortaya koyduğu temalar dâhilinde düzenlenebileceği gibi, görüşme sürecinde kullanılan sorular ve kıstaslar ölçüt alınarak da yol alınabilir. Betimsel analizde çözümlene yapılrken görüşülen ya da gözlenen bireylerin bakış açılarını yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sıkça yer verilir. Amaç, bulguları düzenleyerek ve yorumlayarak okuyucuya ulaştırmaktır. Daha sonra neden-sonuç ilişkisi kurularak bir sonuca ulaşmaya çalışılır. Bu tanımlamalardan yola çıkılarak söylenebilir ki betimsel yaklaşımda araştırmacının kendi yorumunu yapması ve bazı çıkarımlarda bulunması olasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 239-240).

Bu araştırma, odak grup görüşmesinden sonra ses kayıtları deşifre edilerek yazılı metin haline dönüştürüldü. Ardından görüşülenlerin sorulara verdikleri yanıtlar bağlamında 3 başlık altında sınıflandırmalar oluşturuldu ve 9 ilke çerçevesinde analiz edildi. Bu başlıklar vakfın kuruluşu, amacı ve örgütlenme biçimidir. Ayrıca görüşülenlerin sorulara verdikleri yanıtlardan yola çıkarak fikri benzerlikleri ve farklılıkları saptanmaya çalışıldı. Çalışmada 2020 yılında gerçekleştirilen görüşmede ki gönüllüler G1, G2 ve G3 şeklinde isimlendirilirken, 2019 yılında yapılan görüşmede ki gönüllü G4 olarak adlandırıldı.

3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Odak grup görüşmesinin de birtakım olumsuz yönleri vardır. İlk olarak, araştırmacı bu yöntemde diğer araştırma türlerine göre kontrolü daha az elde tutmaktadır. İkinci olarak, bu teknik hassas konuların bir

grup içinde konuşulması açısından elverişli bir ortam sunmamaktadır. Son olarak ise verilerin toplanması ve deşifre edilmesi daha uzun sürmektedir (Çokluk ve diğerleri, 2011). Vakfın başka bir şehirde temsilciliğinin olmaması ve pandemi sürecinin getirdiği bazı zorunluluklardan dolayı araştırmacı İstanbul'a gidememiştir ve gönüllülerin her biriyle yüz yüze mülakat yapma şansı yakalanamamıştır.

3.3. Araştırma Soruları

Araştırmanın temel amacı, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nı çağdaş sivil toplum anlayışı ilkeleri çerçevesinde değerlendirmektir. Bu değerlendirme aşağıdaki sorular üzerinden yapılacaktır:

- (1) Toplumsal farklılıklara açık mıdır?
- (2) Örgütlenme biçimi nasıl gerçekleştirilmektedir?
- (3) Gönüllülük esası gözetilmekte midir?
- (4) Özerk bir yapısı var mıdır?
- (5) Kamu yararını gözetmekte midir?
- (6) Faaliyetlerini şeffaflık ilkesine uygun bir şekilde yürütebilmekte midir?
- (7) Kamuoyu oluşturabilmekte midir?
- (8) Şiddet ve baskı uygulamama ilkesine uymakta mıdır?
- (9) Yasal ve meşru sınırlarda faaliyet gösterebilmekte midir?

4. BULGULARIN YORUMLANMASI ve ANALİZİ

Araştırmanın bu bölümünde görüşülenlerin sorulara verdikleri yanıtlar bağlamında verilerin analizi yapılmıştır. Verilerden yola çıkılarak oluşturulan konu başlıkları şunlardır: Mor Çatı'nın Kuruluş ve Gelişim Süreci, Mor Çatı'nın Amacı, Mor Çatı'nın Örgütlenme Biçimi.

4.1. Mor Çatı'nın Kuruluş ve Gelişim Süreci

Bu bölümde Mor Çatı öncesi toplumsal yapıya, Mor Çatı'nın kurulmasını etkileyen faktörlere ve otuz yıldır ülkemizde kadına yönelik şiddete karşı verdiği mücadeleye dair bulgular özetlenecektir.

Mor Çatı’da 18 yıldır aktif gönüllü çalışmalarda bulunan G3, 1980 askeri darbesi sonrasında baskılarla dolu siyasi atmosferinde ikinci dalga feminist hareketin kitlesel şekilde gerçekleştirilen eylemlerle ortaya çıktığını vurgulamıştır. Bu dönemde sol hareket içinde yer alan kadınların kendilerinin ya da aile fertlerinden birilerinin hapseste olduğunu ve baskılara rağmen kadınların bir araya geldiklerini belirtmektedir (G3).

G4 ise buradaki en önemli çıkış noktasının “Çankırı’da bir yargıcın kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmemek gerekir” diyerek boşanma talebini reddetmesi olduğuna dikkat çekmektedir. Şiddete yönelik verilen mücadelenin hız kazanmasında özellikle bir hâkimin toplumdaki genel bir anlayışa göre karar vermesinin etkili olduğunu G3 vurgulamaktadır:

Hâkimin şiddete uğramış hamile bir kadının boşanma davasında yazılı kuralları bir kenara itip toplumda söylenen, bir düşünceye sarılarak karar almasıyla, bizim geleneksel sözlerimizi kadına olan yaklaşımımıza da yandırmış oldu.

Mor Çatı’nın o dönemde kurulmasını mecbur kılan toplumsal problemlere ve Türkiye’deki egemen zihniyete yönelik gerçekleştirilen eylemlere G4, dikkat çekmektedir:

17 Mayıs 1987’de Yoğurtçu Parkı’nda bir miting yapıldı ve mitinge katılan yaklaşık 2 bin 500 kadın, “Dayağın çıktığı cenneti istemiyoruz”, “Haklı dayak yoktur”, “Kadınlar! Dayağa karşı dayanışmaya”, “Dayak aileden çıkmadır” dedi. Aynı yıl kolektif biçimde hazırlanan ve kadın tanıklıklarına dayalı “Bağır Herkes Duysun” kitabı yayınlandı. Kampanya sürecinde ortaya çıkan tanıklar, karşılaştıkları şiddet nedeniyle avukat, doktor, kalacak yer talep eden kadınlar, dayanışma ağlarının oluşturulmasını zorunlu hale getirilmişti... Şiddetle yüz yüze olan kadınlarla dayanışmayı sürdürmek, aile içindeki şiddete karşı mücadeleyi yaygınlaştırmak amacıyla 1990’da Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı Kuruldu.

Vakfın, cinsiyet ayrımcılığının yoğun yaşandığı bir dönemde kurulduğunu belirten G3, kuruluşundan itibaren şiddeti ve toplumsal

cinsiyet ayrımcılığını yok etmek üzere çalışmalar yapıldığını ve Mor İğne gibi birçok kampanya düzenlediklerini vurgulamıştır. Bazı kanunların o dönemde var olmadığını, mevcut olan kanunların da birtakım eksiklikleri içerdiğini bildirmektedir. Mor Çatı, kurulmadan önce ya da kurulduktan sonra değişen bazı kanunların olduğuna dikkat çeken G3, kadının kadın olmasından kaynaklanan, eşitsizlik yaratan kanunları tek tek kontrol ettiklerini ve bunların üzerinde mücadele verdiklerini ifade etmiştir. Bu mücadeleyi ise tek başlarına vermediklerini; kadınların güçlenmesini, örgütlenmelerin güçlenmesini, bağımsız kadın örgütlenmesini esas alıp, aynı zamanda dayanışma merkezine ve sığınak çalışmalarına önem vererek bazı kazanımları elde ettiklerini vurgulamaktadır:

Bunlardan bir tanesi; mesleki nedeniyle tecavüzcüsüne uygulanan indirim örneği... Böyle bir örnek yaşanmıştı. Bütün feministler bu olayı protesto ettik ve değiştirdik. Eskiden Medeni Kanun'da çalışmak için babadan ya da kocadan izin almak söz konusuydu, erkek ailenin reisiydi. Artık böyle bir şey söz konusu değil. Cinsiyet ayrımcılığına neden olabilecek her türlü Ceza Kanunu da dâhil olmak üzere değişim mücadelesi verildi. Türkiye'de olmayan çalışmaları başlatmış olduk. 1997 yılında da Kadın Sığınakları ve Dayanışma Merkezleri Kurultayı'nı başlattık... Kadın örgütlerinin daha çok güçlenmesini sağlamak için... O zaman 6 örgütken, bugün 22'yi aştık mesela.

G1 ise kendilerini feminist sivil toplum kuruluşundan ziyade feminist bir örgüt olarak nitelendirdiklerini belirtmektedir:

Şu an 30 yılın sonunda bütçesel anlamda daha kurumsallaşmaya gidiyoruz. Bir fon kuruluşundan destek almaya başlayacağız bu ay itibari ile. O bizi bütçe anlamında daha kurumsal bir yapıya sokacak ama aslında bizim çıkış noktamız feminist bir kadın dayanışması kurmak.

1980 sonrası antidemokratik süreçte birkaç insanın bir araya geldiğinde örgüt kurmakla suçlandığını belirten G3, dernek kurmanın ve çalıştırmanın o dönemde daha zor olacağını düşündükleri için vakıf statüsünde kurulmanın daha kolay ve sağlıklı olacağı üzerine kadınlara

rın hemfikir olduklarına işaret etmektedir. Ana kurucularının büyük ölçüde demokratik, farklı siyasi eğilimleri olan ve feminist kadınlardan oluştuğunun altını çizen G3, genel profili şu şekilde yorumlamaktadır:

Ana kurucuların eğitilmiş ve eğitimsiz kadınlardan oluştuğunu söyleyebiliriz. 14 kadın tarafından vakıf olarak kuruldu. Bunların içinde Cenan Arın da var, Şirin Tekeli de... Katkı sunup ismi kurucular kurulunda geçmeyen çok kadın var. Bütün bir feminist hareket aslında... Mor Çatı'nın alt yapısını oluşturan, Mor Çatı'yı Mor Çatı olarak hazırlayan ve devamında destekleyen, güçlenmeyi sağlayan feminist hareket...

Vakfın gönüllülerinin kişisel ve politik açıdan farklı görüşlere sahip olması, işleyiş ve karar alma hususunda hızlı sonuç almanın önünde kimi zaman engel teşkil etse de, her zaman katılımın farklı ve bütün kadınları kapsamasının önemine G3 dikkat çekmektedir:

Vakfın içerisinde farklı düşünen, farklı politik ideolojilere sahip kadınların oluyor olması hep bir zenginlik katmıştır. Buradaki ortak noktamız kadından yana tutum ve davranış içinde olmak ve feminist olmak.

Mor Çatı, kadınlık halleri ve sırf kadın olmaktan kaynaklı olarak meydana gelen ataerkil zihniyetin sonucu olan eşitsizlik biçimlerini çözmek ve kadın dayanışmasını güçlendirmek amacıyla kadınları erkek şiddetine karşı destekleyip, güçlendirmek için meşruluk ilkesi çerçevesinde sivil tabanda, devletten bağımsız; özerk bir halde örgütlenmiştir. Vakfın kurucuları ve gönüllüleri hakkında G3 ile hemfikir olan G4, kurucular da dâhil olmak üzere tüm gönüllülerin kişisel özelliklerinin ve politik görüşlerinin farklı olduğunu belirtmiştir. Ancak bütün kurucuların ve gönüllülerin ortak noktalarının kendilerini feminist olarak tanımladıklarına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda vakfın toplumsal farklılıklara ve çeşitliliğe karşı açık bir yapısı vardır.

4.2. Mor Çatı'nın Amacı

Araştırmanın bu bölümünde Mor Çatı'nın amaçlarına, kadınların haklarını iyileştirmek ve korumak üzere gerçekleştirdiği politik kazanımlara ve sığınak çalışmalarına yer verilecektir.

Mor Çatı'da iki senedir gönüllü olan ve on senedir de Mor Muhabbetleri'ne (farklı konularda bilgi ve deneyimleri paylaşmak üzere düzenlenen toplantılar) katıldığını belirten G1, dayanışmaya katıldıklarında ilk olarak atölye çalışmalarlarıyla deneyimlerin kendilerine aktarıldığının altını çizmiştir. G1, otuz yılda değişen birtakım uygulamalar olsa bile; amaçlarının hiç değişmeden devam ettiğini vurgulamaktadır:

Değişmeyen tek şey kadın odaklı çalışmak, kadınları desteklemek, kadınları güçlendirmeye yönelik olan yaklaşım hiç değişmemektedir. Değişen şeylere örnek olarak; sığınaklardaki uygulamalar verilebilir... Kişisel veriler paylaşılmıyor artık... İlk başlarda gönüllüler kadınları kendi evlerine almışlar, o uygulama değişti. Çünkü biz bu desteği doğrudan verirsek, devletin yapması gereken şeyleri yapmış oluyoruz. Biz neden yapıyoruz ki? Hâlbuki bizim bunu devlete hatırlatmamız gerekiyor.

Bu noktada diğer görüşmeciler de G1 gibi düşünmektedir. G3 toplumsal alanda bazı değişimler olduğuna işaret etmektedir:

Medeni Kanun değişti, Ceza Kanunu değişti ve 1998 yılında yine bizim hareketimizin getirdiği bir ihtiyaçla 4320 sayılı Aileyi Koruma Kararı altında bir kanun çıkarılmıştı. Bu dünyada çok az olan bir karardı... Çok eksikleri vardı. Bütün kadınları kapsamıyordu. Kanunun değişmesi ve farklılaşması için çok mücadele verdik. Hem Mor Çatı olarak hem de diğer kadın örgütleri ile beraber çok farklı yerlerde, farklı tarihlerde kampanyalar yaptık. Ve arkasından İstanbul Sözleşmesi'nin kabul edilmesi ile kanun değiştirildi. 4320 sayılı kanun 6284 sayılı kanun haline geldi. Ve kanun iyileştirilmiş haliyle gelmiş oldu. Şimdi İstanbul Sözleşmesi'nin kaldırılması için uğraşıyorlar. Biz de buna karşı çıkıyoruz, bunları korumak üzere mücadele veriyoruz. Diğer bir nokta da kürtajla ilgili... 12 haftaydı hakkımız. Bu 12 haftayı tamamen kaldırmak istediler. 10 haftada durdurabildik. Nafaka hakkımızı elimizden almak istiyorlar. Bununla ilgili bir kampanya devam ediyor. Türk Ceza Kanunu'nun 103. maddesini değiştirmiştik. Kız çocuklarının istismarını engellemek için...

Esas olarak bugün aynı amaç doğrultusunda faaliyet gösterdiklerini ve kazanılan hakları koruyabilmek için, yine birlikte mücadele et-

tikleri hususunda üç görüşmeci de hemfikirdir.

STK'lar yasama ve yürütme sürecini etkileyerek baskı unsuru oluşturabilmelidir. Burada baskı ile kastedilen toplumda kimin iktidarı elinde bulunduracağı hususunda rekabet etmek değildir. Sivil toplum kuruluşunun durumunu iyileştirmeye çalıştığı kesimin hakları konusunda mücadele ediyor olmasıdır. Mor Çatı da yukarıda belirtilen kanun ve sözleşmelerin oluşturulması noktasında mücadele vererek politika oluşturabilmek için yasama ve yürütme sürecini amaçları doğrultusunda etkilemeye çalışmakta ve politika üretmektedir. Ayrıca gündemde olan kürtaj hakkı, nafaka hakkı ve İstanbul Sözleşmesi gibi konularda Twitter ve Instagram hesaplarından aktif paylaşım yaparak kamuoyu oluşturduğu ve sosyal medyayı bir baskı unsuru olarak kullanabildiği gözlenmiştir.

Kampanya çalışmaları ve sosyal medya kullanımı ile kamuoyu oluşturma konusunda etkin olmaya çalışan vakfın temel çalışma alanlarından biride sığınaklardır. Sığınakların en temel amacı; kadınların ve çocukların destek alabilecekleri ve dayanışma görebilecekleri güvenli bir alan olmasıdır. Şiddete maruz kalan kadınların ve çocukların farklı ihtiyaçları olabilmektedir. Sığınaklar kadınların ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve hayatlarına dair kararları alabilmeleri için elverişli bir ortam sunmaktadır (Mor Çatı, 2017: 16). Mor Çatı, 2013 yılında 1472 kadına sosyal destek, 310 kadına hukuki destek, 57 kadına psikolojik destek, 14 kadına ise sığınak desteği vermiştir. Tüm bunların yanı sıra çocuklar için burs imkânı sağlarken, mağduriyet yaşayan kadınlara ev eşyası, kira yardımı, dilekçe ve kürtaj desteklerinin de gelen talepler doğrultusunda sağlandığı belirtilmektedir (Mor Çatı, 2013: 7). 2018 yılında yayınladığı faaliyet raporunda ise toplamda 1410 kadına sosyal destek, 404 kadına hukuki destek, 30 kadına psikolojik destek, 30 kadına sosyal yardım desteğinin yanı sıra içlerinde çocukların da bulunduğu 44 kişiye sığınak desteği vermiştir (Mor Çatı, 2018: 8-9).

Mor Çatı'nın bağımsız sığınak faaliyetlerini yürütmesindeki amaç devlete ve belediyelere yapılması gerekenler noktasında model oluş-

turmaktır (Mor Çatı, 2008: 15). Mor Çatı'ya ait 1 adet, devlete bağlı olarak faaliyet gösteren ise 140'ın üzerinde sığınak olduğunu belirten G4, sığınakların öncelikli amaçlarının acil ve hayati öneme sahip durumlarda kadınlara destek vermek olduğunu ve sürekli olarak konaklanabilecek yerler olarak tasarlanmadığını vurgulamaktadır:

Sığınaklar şiddet yaşantısından kurtulup güçlenerek, kendine şiddetsiz yeni bir hayat kurmak isteyen kadınların varsa çocuklarıyla birlikte geçici olarak kaldığı yaşam alanları olarak kabul ediliyor. Mor Çatı'da sığınak çalışmasını bu prensip doğrultusunda gerçekleştiriyoruz.

G1, sığınaklara başvuran kadınların genel bir profili yansıtmadığını, daha çok can güvenliği riski taşıyan, şiddet ortamından uzaklaşıp, güçlenip toparlanmak isteyen kadınlardan oluştuğuna dikkat çekmektedir:

Her sosyoekonomik statüden, her etnik kökenden kadın şiddete uğrayabilir. Çok çeşitli farklı sınıflardan kadın başvuruyor. Ama belki şunu söyleyebilirim: Mor Çatı'yı arayan kadınlar kendi çevresinden destek alamayan ve çoğunlukla sosyoekonomik düzeyi biraz daha düşük olan ve bu desteklere ulaşması daha zor olan kadınlar.

Mor Çatı'ya şiddet başvurusunda bulunan kadınlara yardım etme anlayışında olmadıklarını ve şiddetle her an herkesin karşılaşabileceği gerçeğinin bilincinde olarak dayanışma yürüttüklerini ifade eden G4, kadınlarla birlikte güçlendiklerini vurgulamıştır. Ayrıca politik bir duruş olarak ayrımcılığı kabul etmediklerini ve ayrımcılığın her türlü sü ile mücadele ettiklerini belirtmiştir. Destek verdikleri her kadını kendi toplumsallığı içinde değerlendirerek, her bölgeden kadının farklı ihtiyaçları olabileceği gerçeğini gözden kaçırmadan desteklediklerini bildirmiştir (G4). G2 de bu noktada G4 ile hemfikir olmuştur ve “yardım”, “mağdur” gibi kelimeleri çok üstten bir tavır olarak gördüklerinden kullanmayı doğru bulmadıklarını vurgulamıştır. Görüşme süresince de “destekleme” ve “güçlendirme” sözcüklerini kullanmışlardır.

Mor Çatı'ya şiddet başvurusunda bulunan kadınların kararlarını etkilemek ya da yaşamlarını kendi düşünce sistemlerine göre biçimlen-

dirmek gibi bir amaçlarının olmadığını, aksine bu kişileri destekleyerek kendi ayakları üzerinde durabilecek güçlü bireyler olmaları yönünde teşvik edici bir tutum sergilenmektedir (Arın, 1996: 150). Feminist bakış açısına sahip gönüllü avukatlar ve psikologlar aracılığı ile müracaatçıların istekleri doğrultusunda yasal ve sosyal açıdan iyileştirici adımlar atılmaktadır (Akyüz ve diğerleri, 2014: 13). G4'ün ifadelerini tasdik edercesine G2, şiddetin ataerkil sistemden kaynaklandığını ve kadınların cinsiyetleri dolayısıyla şiddete maruz kaldıklarını belirtmektedir. Mor Çatı'ya şiddet başvurusunda bulunan kadınlara destek verirken ise herhangi bir ayırım gözetilmediğini vurgulamaktadır:

LGBTİ + birey olduğu için hayatı bir tık daha zorlaştırıcı olabilir... Hakeza muhafazakâr ya da ateist olması da böyle şeyler yaratabilir ama bizim tutumumuzda herhangi bir değişim olmuyor. Dayanışma kurarken, destek verirken bu bir farklılık arz etmiyor.

Mor Çatı politik, kültürel ve inanç noktasında herhangi bir kadın profilini öncelemediğini veya geri plana itmediğini bildirmektedir. Desteğe ihtiyaç duyan her kesimden kadına bireysel ihtiyaçları doğrultusunda (hukuki, psikolojik, sosyal), kültürel farklılıkları gözetilerek güçlendirme çalışmalarının yürütüldüğünü vurgulamıştır. Bu açıdan Mor Çatı'nın toplumsal, bireysel farklılıkları gözeterek çeşitliliği kucaklayan bir yapısının olduğunu söylenebilir.

Kendilerinin hizmet temelli bir örgüt olmadıklarını belirten G2, kadınların hakkı olduğu için bu destekleri verdiklerini ve kadınlardan aldıkları bilgiler dâhilinde politika yapmaya çalıştıklarını şöyle anlatmaktadır:

Devlete tekrar tekrar sorumluluğunu hatırlatıyoruz... O yüzden kamusal hizmet ya da yardım gibi şeyler değil... Zaten bunlar hakkımız... Devletin bunu yapıyor olması gerekiyor.

G1 de bazı sivil toplum kuruluşlarının insani yardım ve hizmet sunduğunu, kendilerinin de destek verdiklerini fakat bunu yardım temelli hizmet sunmak maksadıyla yapmadıklarını belirtmektedir:

Çünkü devletin işini yapmış oluruz. Daha da büyümeye, dayanışma merkezlerini arttırmaya çalışmıyoruz...

G3, zaman zaman devlete ait birimlerle ortak çalışmalar yürütülse de asıl hizmeti gerçekleştirmesi gerekenin devlet olması gerektiğini vurgulamıştır:

Hizmeti yapacak olan resmi organlardır; yani şiddeti önleme merkezleridir. Belediyeler ve devlet organlarıdır... Biz kadına yönelik şiddetle mücadele ediyoruz... Elde ettiğimiz kazanımlar kamuya mal olan bir şeydir... Bu kazanımların oluşmasını sağladık.

diyerek toplumsal cinsiyet ayrımcılığına yönelik politika üretip cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırması için çalışılmalar yapıldığına dikkat çekmiştir. Sivil toplum kuruluşları devletle ilişki kurarken aynı zamanda da kendi değer sistemini de koruyabilmelidir. Mor Çatı; kadın haklarını geliştirmeye ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığının yok edilmesine yönelik çalışmalar yaparak (politika üreterek) kamuya mal olan bazı kazanımlar elde etmiştir. Bu açıdan vakıf toplumsal iyiyi gözeterek, kamu yararına olacak faaliyetlerde bulunmaktadır.

4.3. Mor Çatı'nın Örgütlenme Biçimi

Araştırmanın bu bölümünde Mor Çatı'nın örgütlenme ilkesine, diğer STK'lar ile olan ilişkisine, uluslararası bağlamda yürüttüğü faaliyetlere ve vakfın gönüllük konusundaki prensiplerine yer verilecektir.

Modern sivil toplumun amacı, bireylerin özel amaçlarını ve çıkarlarını korumak değildir. Tam aksine toplumdaki kolektif amaçları ve hedefleri gerçekleştirmek üzere çalışmalar yapmaktır. Toplumun karşılaştığı problem alanları ile ilgili örgütlenebilme ve konuyla ilgili hükümete baskı unsuru oluşturabilme, modern sivil toplumun en önemli özelliğidir (Erarslan, 2011: 52). G1, çalışmalarının özeld mikro şekilde başlayıp makroya dönüştüğünü belirtmektedir:

Sadece bir kadının hikâyesi üzerinden çalışıyoruz. O bireyin hikâyesi bize her şeyi söylüyor aslında. Onun toplumsal ve politik bir şey olduğu-

nu anlıyoruz. Toplumda bu yaşanıyorsa aslında bu çok politik bir şeydir. Dolayısıyla bu bilgiyi alıyoruz ve toplumsallaştırmaya çalışıyoruz. Eğer kamusal bir hizmet yaptığımızı düşünüyorsanız bu şekilde o bilgiyi kamusallaştırıyoruz. Birebir çalışma yürüterek, o bilgiyi mutlaka toplumsallaştırmaya ve politikleştirmeye çalışıyoruz. Kişisel olan politiktir... Böyle bir yerden yola çıkıyoruz.

G2, kadınların bireysel isteklerinden, problemlerinde yola çıkarak hangi politikaların oluşturulması gerektiği üzerine tartışıklarına işaret etmektedir:

Örneğin ‘kürtaj hakkı’ meselesi... Aslında birey olarak kadınların taleplerinden doğuyor.

G1, örgütlenme içinde ast-üst ilişkisinin olmadığını ve herkesin eşit şartlarda çalıştığını düşünmektedir:

Başkanımız ve bir yöneticimiz yok. Hepimizin eşit bir şekilde çalıştığına inanıyorum. Bir kolektifimiz var ve her şeyi burada konuşuyoruz. Bir konuda bir kişi itiraz ediyor ve sebebini açıklıyorsa, bu yapılmıyor. Herkesin mutlak karar alması gerekiyor.

G3, aynı sebepten farklı bir şehirde temsilcilik açmayı doğru bulmadıklarına dikkat çekmektedir:

Genel merkez dediğiniz zaman belirli bir yerde karar alınır. Şubelere her ne kadar demokratik olarak karar alma payı bırakılsa bile karar tek bir yerden alınır.

Dolayısıyla hiyerarşik bir yapıya, tekleşmeye karşı çıkarak şubeleşmeyi doğru bulmadıklarını belirtmişlerdir. Mor Çatı, iç işleyişinde de rotasyon uygulayarak gücün belirli bir kişinin elinde toplanmasına izin vermemektedir. Örgütlenmeyi yatay, kolektif bir temelde oluşturmaktadır. Her yaştan ve farklı özelliklerden kadının isteği doğrultusunda gönüllü olabileceğini ifade eden G4, aktif gönüllülük sürecinin başlaması için web sitesindeki başvuru formunun doldurulması ve ardından gönüllü atölyelere katılımın olması gerektiğini belirtmiştir:

Atölye çalışmaları tamamlandıktan sonra gönüllüler kendi özelliklerine göre dayanışma merkezinde ya da sığınakta destek verebiliyor, ya da farklı alanlardaki gönüllü çalışma gruplarında deneyimleriyle katkı sağlayabiliyorlar. Şu anda aktif olarak destek veren ortalama 50 gönüllümüz bulunuyor, bu sayı dönem dönem değişiklik gösterebilir.

G1, G2 ve G3 ise aktif gönüllü ağının çok olduğunu ancak bunu sayısal olarak ifade edemeyeceklerini belirtmişlerdir. Gönüllülerin aktif olma durumlarının derecelendirilebileceğini ve bireylerin gönüllü olarak kayıt yapmak zorunda olmadıklarını vurgulamışlardır. Mor Çatı, gönüllü üyeliği konusunda bireylerin kararlarını etkilemeye çalışmamaktadır. Bu açıdan esnek bir profil çizmektedir.

Ancak kendi alanında kadın STK'larının öncüsü kabul edilen ve 30 yıllık köklü geçmişe sahip bir kurum için ortalama 50 aktif gönüllüye sahip olmak niceliksel anlamda çok azdır. G3, Mor Çatı'da gönüllü olmak isteyen bireylerden kadından yana bir tutum ve feminist bakış açısına sahip olunmasını beklediklerini vurgulamıştır. G1 de kimi zaman Mor Çatı'ya gönüllülük başvurusunda bulunmak isteyen erkeklerin de olduğunu ve kendilerini feminist hareket içinde konumlandıklarını belirtmektedir:

Kadın hareketi içinde öncelik kadınların... Erkekler zaten çok konuşuyorlar, zaten her yerdeler; yani bırakın da öncelik kadınların olsun. Kadınlar güçlü ve güçlü olduklarını içlerinde görebilmeleri ve birbirleri ile güçlenebilmeleri lazım. O yüzden de hem böyle bir yanı var hem de kadınları bir araya getiren bir çatı olması için... Dayanışma merkezlerine geldikleri zaman bir erkeğin onları karşılaması çok da iyi hissettirmeyebilir. Onlara faillerini hatırlatabilir. Biraz da böyle bir yerden Mor Çatı'da erkeklerin gönüllü olması konusu... Yani bizi desteklesinler elbette... Bağış yapabilirler, başka şekillerde gönüllülük yapabilirler. Karma bir örgüt değiliz, biz kadın örgütüüz.

Diğer gönüllüler de bu konuda G1 ile hemfikir olmuşlardır. Mor Çatı, kadın gönüllüler ve müracaatçılar konusunda herhangi bir ayırım gözetmemektedir. Ancak feminist hareket içinde ve dayanışma merke-

zinde erkek gönüllülerin daha geri planda kalan rollerde olmaları tercih edilmektedir. Bu durumun iki nedeni var: İlk olarak bunun bütünüyle bir kadın hareketi olması önemsenmektedir. Diğer bir faktör de dayanışma merkezinde erkek gönüllülerin şiddete maruz kalmış kadınları karşılaması, kadınlara faillerini hatırlatma ihtimalini taşımasıdır.

Mor Çatı, toplumsal cinsiyet eşitliği alanında faaliyet gösteren feminist örgütlerle çalışmalar yapmakta ve şiddet başvurusu alan feminist kadın örgütleri ile de ortak projeler yürütmektedir (G4). G3, bu duruma örnek olarak bir Avrupa Birliği projesinde İzmir Kadın Dayanışması Derneği ile halen partner olduklarını belirtmiştir. G1'de Mor Çatı'nın ana sekreteryasını yürüttüğü bir kurultayın olduğunu ve bu kurultaya bağlı olarak gelişen birçok bileşenin olduğunu vurgulamıştır:

Ağrı'dan, Muş'tan, İzmir'den ve Kırıkkale'den de var... Nerede varsa kadın örgütleri hepsinin bir araya geldiği bir kurultay grubumuz var.

G1, bunların yanı sıra uluslararası anlamda da çalışmalar yaptıklarına işaret etmektedir:

Şiddete Karşı Kadınlar Avrupa Ağı'nın (WAVE) üyesiyiz. Kadına yönelik şiddete karşı ağ gibi bir şey... Dünyanın her yerinden kadın örgütleri var. Ve biz de bu ağın içerisindeyiz. Çünkü bütün dünyadaki sığınak, dayanışma merkezleri örneklerini görebilmek ve ne tür feminist politikaların üretildiğini görebilmek için... Oralardan esinleniyoruz ve ilham alıyoruz.

Mor Çatı, kadından yana tutum sergileyen ve feminist bakış açısını benimseyen sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yaparak ortak faaliyetlerde bulunmaktadır. Aynı zamanda da uluslararası bağlamdan kopmayarak dünya genelinde yapılan çalışmaları da takip etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda diğer kadın STK'ları ile ortak faaliyetlerde bulunabilmesi sivil toplum açısından iyileştirici bir adımdır.

Mor Çatı, finansal desteğini ise konsolosluklardan, AB gibi kurumların fonlarından ve bağışlardan sağlamaktadır (G4). Kişisel bağışların çoğunlukla kadınların ihtiyaçlarına harcandığını belirten G1:

Bağışları sığınakta kalan kadınların yol masraflarına, sağlık masraflarına ödüyoruz. Özellikle çocukları için olan masrafları hep karşılamaya çalışıyoruz. Maaşları kişisel bağışlardan ödeyemeyiz bu yüzden bunları hep projelendiriyoruz.

G2 ise faaliyet raporlarının 6 ayda bir düzenli şekilde yayınlandığını ve vakfa ait idari-iktisadi bir işletmenin olduğunu ancak kendilerinin satış yapmadıklarını belirtmiştir. İşletme üzerinden bir firma ile anlaşarak Mor Çatı Vakfı'nın kendi ürünlerinin satışa sunulduğunu bildirmiştir. Elde edilen gelirlerin, kâr amacı gütmeyen vakfın yola çıktığı hedefler doğrultusunda, şeffaflık ilkesi çerçevesinde harcanacağı sonucuna varılabilir.

Mor Çatı'nın on yedi yıldır süregelen özel tarihlerde ve olaylarda düzenlediği yürüyüşlerde (İstanbul Yürüyüşü, Şiddete Hayır Yürüyüşü ve 8 Mart Dünya Kadınlar Günü vs.) giderek çoğaldıklarını ve bu kalabalığın büyük çoğunluğunun ise gençlerden oluştuğunu vurgulayan G3, kamuoyu oluşturabilen ve gençlere de hitap edebilen bir örgüt olarak kendilerini gördüklerini belirtmiştir. G1 de kadına yönelik şiddete dikkat çekmek adına, sosyal medyayı aktif kullanarak çeşitli kampanyalar düzenlediklerini ve feminist gece yürüyüşlerinde olduğu gibi ayrıca sosyal medyayı da kendilerini ifade ettikleri araçlardan biri olarak gördüklerini vurgulamıştır.

G3, Mor Çatı'nın ilk açıldığı zamanlarda toplum tarafından ciddiye alınmadığını, feministlere karşı yoğun tepkilerin ve mesafeli duruşların olduğunu şöyle anlatmaktadır:

Bizimle dalga geçtikleri süreçlerde oldu. Mesafeli duruşlar da oldu. Toplumun genel olarak yaklaşımına baktığımızda, bizim yaptığımız her çalışma onların gözünde saygınlık kazanmış oldu ve giderek her kesimden partilerin de dâhil olmak üzere yaklaşımında yaptığımız çalışmalar, haklılığımız, bütün bunlar onların gözünde bizi başka bir yere getirmiş oldu. Evet, tabii ki bize çok kötü davranışlarda bulunan hâlâ siyasi yaklaşımlar var ama biz bütün siyasi partilere özellikle de Mor Çatı olarak mesafeli yaklaşıyoruz.

G1 de benzer şekilde Mor Çatı'nın devletin karşısında değil, olabildiğince devlete sorumluluklarını hatırlatan bir tarafta olduğunun altını çizmiştir; toplumdan kopuk yaşamının neredeyse imkânsız olduğuna ve elitist bir tavır takınarak halktan uzak durmadıklarına dikkat çekmektedir. G1, ayrıca

...o kadınlar başka kadınlar değil veya biz başka kadınlar değiliz... Bu toplumun içindeyiz.

diyerek toplumun gerçeklerinden bihaber olmadıklarını belirtmektedir.

Son olarak G3, var olan hakların uygulanmıyor ya da bazı kazanımların sürekli tehdit altında olmasının kadın örgütlenmelerinin en büyük sorunu olduğunu vurgulamıştır. Bunlar için ise tekrar tekrar mücadele veriyor olmanın ve bütçe sorunsalının yaşanan en büyük problemler arasında olduğunu belirtmektedir. Sonuçta, Mor Çatı'nın şiddet ve zor kullanmama ilkesine uyararak hukuki ve demokratik yollar çerçevesinde hak arayışında bulunduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Bu araştırmada Mor Çatı'nın modern bir sivil toplum kuruluşu olma yolundaki gelişimi ele alınmıştır. Mor Çatı, feminist bağlamda çalışmalarını şekillendirmekte olan bir kuruluş olarak, temel hedefinin şiddete maruz kalan kadınlarla dayanışma içinde olmak ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığına yönelik toplumda değişim ve dönüşüm sağlamak olduğunu belirtmiştir.

Sonuç olarak şu kanaatlere ulaşılmıştır: Mor Çatı, kimi zaman devletle ortak çalışmalarda bulunuyor olsa da, sivil tabanda örgütlenen bir kuruluş olarak, devletin veya başka bir gücün etkisi altında karar almamakta ve karar alma süreçlerinde bağımsız bir tavır sergilemeye çalışmaktadır. Bu açıdan özerk bir yapıya sahiptir. Ayrıca karşılaşılan problemlerin çözümü noktasında hukuki araçlara başvurarak, meşru ve yasal sınırlar çerçevesinde faaliyet gösteren bir örgütlenmedir. Bu bağlamda şiddet ve zor kullanmama ilkesini benimsemiştir.

Mor Çatı’da farklı toplumsal gruplara karşı ayrımcı bir yaklaşım yoktur. Çalışmalarını yürütürken herhangi bir kadın profilini incelememektedir. Sınıfsal ayrım gözetmeksizin değişik kanaatlere, ideolojilere, dini inançlara karşı çoğulcu bir yapısı vardır. Ancak feminist hareket içinde erkeklerin ön planda değil, daha geri planda kalan rollerde bulunmaları tercih edilmektedir. Mor Çatı gönüllüleri bunun bütünüyle bir kadın hareketi olduğunu ve karma bir örgüt olmadıklarını vurgulamışlardır. Mor Çatı, kâr amacı güden bir kuruluş değildir. Elde etmiş olduğu gelirleri amaçları doğrultusunda kullanmaktadır. Vakıf, hakkında bilgi almak isteyen ya da gönüllü olmak isteyen vatandaşlara karşı şeffaf bir tutum sergilemektedir. Örgütlenme ilkesi açısından değerlendirildiğinde eşitlikçi ve hiyerarşik olmayan bir zeminde inşa edildiği dikkat çekmektedir.

Demokratik toplumların en önemli bileşenlerinden biri olan baskı grupları, toplumda yasama, yürütme ve yargı boyutuna etki ederek siyasi partilerle kısmi ilişkiler kurarlar. Toplumdaki aksaklıkları ve yerine getirilmesini istedikleri kolektif amaçları siyasi partilere bildirirler (Büber, 2019: 54). Bu bağlamda Mor Çatı’nın amaçları ve hedefleri doğrultusunda yasama ve yürütme boyutunu etkileyerek politika üretme konusunda faal olduğu görülmektedir. Kadına yönelik şiddet ve ataerkil zihniyete yönelik verdikleri mücadelede kamuoyu oluşturma noktasında başarılı çalışmalar yapmaktadır. Sosyal medya kullanımı ve feminist gece yürüyüşleri gibi düzenledikleri faaliyetlerle kamuoyu oluşturma hususunda aktif bir kuruluş olduğu gözlenmiştir. Ancak kendi ifadesiyle marka olmuş bir kuruluş için 30 yıllık deneyimin ardından yaklaşık 50 aktif gönüllü ağına sahip olması, niceliksel anlamda yetersizdir. Çünkü güçlü bir sivil toplumun göstergelerinden biri de STK üyeliğidir. Türkiye’deki STK’ların en büyük sorunlarından biri de az sayıda gönüllüye sahip olmalarıdır (Şahin ve Akboğa, 2019).

Sivil toplum kuruluşu, birey ve devlet arasında aracı ve itici bir güç olarak rol almalıdır (Erarslan, 2017: 489). Bu açıdan belirli ilkeleri koruyarak, geliştirmeye çalışma sivil alanda hak ve özgürlüklerin geniş-

lemesi açısından önem arz etmektedir. Mor Çatı, yola çıktığı hedefler bağlamında devlet ve birey arasında aracı ve itici güç olma özelliğini koruyarak, politik anlamda yasal kazanımlar elde etmektedir. Bunu yaparken de bireylerin isteklerinden, problemlerinden yola çıkarak makro düzeyde bir dönüşüm gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Buradan yola çıkarak toplumda herhangi bir kesime zarar vermeden, kamusal anlamda yararlı çalışmalarda buldukları söylenebilir. Sonuç olarak, köklü bir geçmişe ve önemli çalışmalara imza atmış bir kuruluş olmasına karşın daha güçlü ve halkla bütünleşen bir STK olabilmesi adına mevcut gönüllü sayısının geliştirilmesi gerekmektedir.

Mor Çatı Women' s Shelter Foundation with the Contemporary Civil Society Approach

Abstract: Even though non-governmental organizations increase quantitatively day by day in our country, qualitative development does not ascend in parallel. The purpose of this study is to evaluate Mor Çatı Foundation within the framework of the contemporary civil society understanding principles. Within the scope of the research, a focus group discussion was held with a Mor Çatı volunteer by means of a semi-structured interview form approach in June 2019 and then, in July 2020, with 3 Mor Çatı volunteers through a remote interview program. When the interview texts were examined, the findings were classified under 3 headings: the establishment, purpose and organizational style of the foundation. According to the findings, Mor Çatı is a legitimate foundation organized autonomously within the framework of legal principles. The foundation is not a profit-making organization and works for the public benefit. It is independent in its internal functioning in terms of decision making and implementation. It is successful in policy making by influencing the country's legislative and executive instruments in line with its goals. While conducting its activities, it acts with the principle of not using violence and force. It treats transparently individuals who want to get information about the institution. It is tolerant of social differences and diversity. It can form

public opinion, but the number of active volunteers is low for an organization with a long history.

Keywords: Civil Society, Non-Governmental Organization, Mor Çatı.

Kaynakça

Akyüz, Hilal, Gökçeçiçek Ayata, Deniz Bayram, Selime Büyükgöze, Seda Çavuşoğlu, İlke Gökdemir, Damla Gürkan, Zeynep Işıldak, Didem Derya Özdemir, Esen Özdemir, Özlem Özkan, Ülfet Taylı, Açelya Uçan, Arzu Yayıntaş (2014), **Adaletin Cinsiyeti: Erkek Şiddeti ile Mücadelede Hukuki Deneyimler**, İstanbul: Mor Çatı Yayıncılık.

Arın, Canan (1996), “Mor Çatı’nın Kuruluş Öyküsü”, (eds.) **Mor Çatı Kolektifi** (1996), **Kadına Yönelik Şiddet: Evdeki Terör**, İstanbul: Mor Çatı Yayınları, içinde: 145-151.

ASPB: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2015), **Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Büber, Oğuz (2019), **Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Medyayı Kullanma Biçimleri: Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu’nun Twitter Kullanımı** (Yüksek Lisans Tezi), Giresun: Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı.

Çaha, Havva, E. Sare Aydın ve Ömer Çaha (2014), **Değişen Türkiye’de Kadın: Türkiye’de Kadının Sosyo-Kültürel, Ekonomik ve Siyasal Durumu**, İstanbul: KADEM.

Çokluk, Ö., K. Yılmaz, E. Oğuz (2011), “Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi”, **Kuramsal Eğitimbilim**, 4 (1): 95-107.

Doğan, İsmail (2000), **Sivil Toplum: Ondan Bizde de Var**, İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

Dursun, Ç. ve S. Becerikli (2008), **Kadın Odaklı Sivil Toplum Kuruluşları ve Medya: Olanaklar, Sorunlar ve Çözümler**, Ankara: Maya Akademi.

Erarslan, Levent (2011), **Sivil Toplum ve Eğitim: ESTK**, Ankara: Maya Akademi.

Erarslan, Levent (2017), “Sivil Toplum Kuruluşları ve Toplumsal

Hareketler”, (ed.) **İ. Sezal** (2017), **Sosyoloji**, İstanbul: Beta Yayınları, içinde: 477-511.

Göl, Nuray (2010), **Türkiye’de Kadın Hareketine KA-DER (Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği) Bağlamında Bir Bakış**. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güneş, M. ve C. Yükselen (2004), **Kent ve Kadın**, Ankara: Detay.

Kaldık, Behçet (2018), “Demokrasi Olgusu Bağlamında Devlet ve Sivil Toplum İlişkisi”, **JSHSR** (Ekim 2018), 5 (26): 2538- 2546.

Kama-Özelkan, Fulya (2009), **The Politics of Women’s Empowerment: The Transformative Struggles of KAMER and Mor Çatı against Violence** (Master’s Thesis), İstanbul: Sabancı University Faculty of Arts and Social Sciences Cultural Studies.

Kümbetoğlu, Belkıs (2015), **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Mor Çatı (2008), “Niçin Kadın Dayanışması”, (eds.) **Mor Çatı Kolektifi** (2008), **Soru ve Yanıtlarla Erkek Şiddetine Karşı Kadın Dayanışması**, İstanbul: Mor Çatı Yayınları, içinde: 12-18.

Mor Çatı (2017), **Kadın Da(ya)nışma Merkezleri ve Sığınaklar Nasıl Olmalı? Pratik Bilgiler El Kitabı**, <https://www.morcati.org.tr/attachments/article/430/siginak-nasil-olmalı.pdf>, Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2020.

Mor Çatı, 2013 Yılı Faaliyet Raporu, <https://morcati.org.tr/attachments/article/244/2013%20YILI%20FAAL%20C4%B0YET%20RAPORU.pdf>, Erişim Tarihi: 30 Nisan 2019.

Mor Çatı, 2018 Yılı Faaliyet Raporu, <https://morcati.org.tr/faaliyet-raporlari/496-mor-cati-2018-yili-faaliyet-raporu/>, Erişim Tarihi: 30 Nisan 2019.

Özen, B., S. Sallan-Gül ve Ö. Kahya (2017), “Mor Çatı ve Şefkat-Der Örneğinde Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Sivil Toplumun Rolü”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** (Aralık 2017), 42: 199-226.

Özen, Büşra (2015), **Türkiye’de Kadına Yönelik Aile içi Şiddetle Mücadelede Sivil Toplumun Yeri: Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı ve Şefkat- Der Örneği** (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sayan-Cengiz**, Feyda (2010), Bir “Yeni Sosyal Hareket olarak Türkiye’de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi”, (eds.) Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder ve Deniz Yüksek (2010), **Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar**, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, içinde: 115-134.
- Sayar**, A. Güner (2016), “İdris Küçük Ömer’in Entelektüel Portresine Dair Bir Deneme”, (ed.) O. S. Arolat (2016), **Sivil Toplum Uç Beyi: İdris Küçükömer**, Ankara: Efil Yayınevi, içinde: 46-140.
- Şahin**, O. ve S. **Akboğa** (2019), “Türkiye’de Devlet - Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Katılım”, **Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi** (Eylül, 2019), 7 (2): 405- 427.
- Şeşen**, Elif (2019), “Kadın STK’larının Web Sitesi ve Facebook Paylaşımlarının Çerçeve Analizi”, **OPUS** (Aralık 2019), 14 (20): 982-1010.
- Talas**, Mustafa (2011), “Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi”, **TÜBAR** (Bahar 2011), 29: 387-401.
- Yarar**, Betül (2015), “Küresel Yoksulluk İçinde Kadın Yoksulluğu, Küresel Kadın Hareketi İçinde Yoksulluk Odaklı STK’lar”, **Fe Dergi** (2015), 7 (1): 32-49.
- Yıldırım**, A. ve H. **Şimşek** (2018), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İşyeri Sendika Temsilcileri ve Sosyal Diyalog: Çare mi, Çaresizlik mi? ¹

Erdem Cam²

Özet: Bu çalışmada işyerinde sosyal diyalogu sağlamada önemli görevleri olan işyeri sendika temsilcilerinin sorunları araştırılmıştır. Bu amaçla Türkiye’de faaliyet gösteren iki konfederasyona üye olan sendikalardaki işyeri sendika temsilcileri ile 2012-2017 yılları arasında odak grup mülakat ve derinlemesine mülakat yapılmıştır. Çok farklı işkollarından olan bu temsilcilerin belirtmiş oldukları konular, temsilcilerin işyerinde ortaya çıkan sorunları nasıl çözdükleri hakkında ipuçları vermektedir. Çalışmada temsilcilerin davranışları kuramsal olarak iki ana başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar çatışmacı yaklaşım çerçevesinde işçilerin hakları için mücadele eden temsilciler ile yapısalıcı kuram başlığı altında işverenle uzlaşan ve diyalogu esas alan temsilcilerdir. Bu çalışmanın bulguları sayesinde Türkiye için işyerinde demokratik çalışma ortamının daha iyi nasıl kurulabileceği ve sendikal kararların tabandan karar alıcılara doğru nasıl etki edebileceği yönünde öneriler yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel Demokrasi, Sosyal Diyalog, İşyeri Sendika Temsilcisi, Türkiye

1. Bu makale 12-13 Aralık 2019 tarihlerinde Yıldız Teknik Üniversitesi tarafından İstanbul’da düzenlenmiş olan VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi’ne sunulan “Sosyal Çatışma Kuramı ile Yapısalıcı Kuram Çerçevesinde İşyeri Sendika Temsilcileri ve Sosyal Diyalogu Sağlamadaki Rollerini” başlıklı bildirisinin önemli ölçüde genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir. Çalışmanın özeti bildiler kitabında yayımlanmıştır.

2. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, erdemcam@ankara.edu.tr.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada “işyeri düzeyinde sosyal diyalogu sağlamada işyeri sendika temsilcilerinin rolleri nedir” sorusuna Türkiye örneği üzerinden yanıt aranmıştır. Bu soru bağlamında işyeri sendika temsilcilerinin görevlerini yerine getirirken yaşadıkları sorunlar ile bu sorunları nasıl çözdükleri, bu süreçte nasıl bir rol üstlendikleri incelenmiştir. Temsilciler, görevleri itibariyle işyerinde sürdürdükleri sendikal faaliyetler ve sendika üyesi işçi ile işveren arasında köprü görevi yapmaları nedeniyle özel bir öneme sahiptir (Cengiz, 2009: 59). Temsilcilere bu denli önem atfedilmesi işçiler üzerinde yarattıkları etki vasıtasıyla işçi ve işveren arasında bir arabulucu gibi çalışmalarına bağlanabilir.

Nitel yöntemle veri toplanan bu çalışmada 144 işyeri sendika temsilcisiyle odak grup toplantıları ve 6 temsilci ile de derinlemesine mülakat yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat formu hazırlanmış; sorular işyeri sendika temsilcilerinin işyerinde sosyal diyalogu sağlarken yaşadıkları sorun ve beklentileri keşfetmeye odaklı seçilmiştir. Bu araştırmada Konfederasyonlarca belirlenen illerde örgütlü tüm sendikaların işyeri sendika temsilcileri çalışma grubunda yer almıştır. Endüstriyel demokrasinin belki de en temel şartı işçilerin temsili olduğuna (Webb, 1897) göre, sunulan çalışmanın bulguları, Türkiye için işyerinde demokratik çalışma ortamının daha iyi nasıl kurulabileceği ve sendikal kararların tabandan tavana doğru nasıl etki edebileceği açısından çıkarımlar sunmaktadır.

İşyeri sendika temsilcilerinin davranışları kuramsal olarak iki ana başlık altında incelenebilir. Çatışmacı yaklaşım sosyal çatışma kuramını benimsemekte ve temsilcileri işçilerin hakları için mücadele eden kişiler olarak betimlemektedir. İşverenle uzlaşan ve diyalogu esas alan temsilci yaklaşımı ise yapısalci kuramdan dayanak almaktadır (Chang, 2005). Bilindiği gibi, 1980 sonrası Türkiye’de uygulanan iktisat politikaları ile küreselleşmenin yarattığı rekabetçi iktisadi düzen sendikaların zayıflamasına yol açmış ve sendikal örgütlülüğün

güç kaybetmemesi için işyeri sendika temsilcilerine önemli roller düşmüştür. Öte yandan kamu kurumlarındaki sendikal işçi sayısındaki azalma ile özel sektör işyerlerinde sendikal temsilin yetersiz olması, işyeri sendika temsilcilerinin etkinliklerinin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu sorun alanları çalışma ilişkilerinde kaçınılmaz olarak bazı yeni arayışları gündeme getirmiştir. Gerçekten dünyada ve Türkiye’de sendikalar gün geçtikçe güç kaybetmektedir (Yıldırım, 2008: 199) ve bu tablo karşısında yenilikçi politika ve eylem planı geliştiremeyen sendikalar neredeyse yok olmaya başlamaktadırlar.

2. SENDİKALI İŞYERLERİNDE SOSYAL DİYALOĞUN KİLİT AKTÖRÜ: İŞYERİ SENDİKA TEMSİLCİSİ

İşçilerin işyerindeki yönetime katılımı doğrudan katılım şeklinde olabileceği gibi dolaylı katılım yoluyla da gerçekleşebilir. Bu ikisi birbirinden farklı yöntemlerdir (Lansbury ve Wailes, 2008: 435). Dolaylı katılımında işçiler seçtikleri ya da sendika tarafından atanan bir temsilci aracılığıyla sorunlarını çözmeye çalışır. Bir grubu temsil etmek, o grubun yaşadığı sorunları ve talepleri grup içindeki otoriteye karşı dile getirmek ve son aşamada yönetimin almış olduğu kararı, tam olarak ya da kısmen, grup üyelerinin arzu ettiği biçimde değiştirebilecek iradeyi gösterebilmek anlamına gelir. Dolayısıyla eğer bir örgüt içinde o örgütte üye olan insanları temsil eden bir mekanizma var ise bu mekanizmanın birincil görevi, örgüt üyelerinin sorunlarını çözmektir.

İşyeri sendika temsilcilerinin sendikalar içindeki işlevleri ve önemleri değişmektedir (Flanders, 1952: 56). Miller ve Rosen (1957: 516) sendika üyelerinin işyeri sendika temsilcilerine karşı olan tutumlarını inceleyen çalışmalarında, işyeri sendika temsilcisinin temel görevinin, işyerinde haksızlıklara karşı mücadele etmek olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim sendikal örgütlenmenin olmadığı işyerlerinde haksızlığa uğrayan işçi önce formene başvurup durumun düzeltilmesini isterken, sendikal örgütlenmenin olduğu işyerlerinde çalışanlar bir haksızlık karşısında bağlı oldukları formenden önce işyeri sendika temsilcisine

başvurmaktadır (Bethel ve diğeri, 1945: 536). İşyerindeki genel bir çatışmanın dışında günlük sorunları çözmek (Rose, 1950: 167), sendika üyelerini işveren karşısında temsil etmek, ücretle ilgili görüşmelerden haksızlık ve disiplin sorunlarına ilişkin konular da işyeri sendika temsilcisinin temel faaliyet alanları arasındadır (Huiskamp, 1995a: 157; Burchill, 2008: 58).

İşyeri sendika temsilcisinin temel sorumluluk alanları bunlar olmakla birlikte kuşkusuz tek görevleri haksızlıkla mücadele etmek değildir. Buna ek olarak, sendikal hiyerarşide en üst düzeydeki yönetici ile işçiler arasında iletişimi sağlamak, sendikaya yeni üyeler kazandırmak (Abbott, 1998: 613), siyasi ve diğeri amaçlar için üyeleri arasından bilgi toplamak ve grev durumunda grev gözcülüğü yapmak gibi sorumlulukları da bulunmaktadır. Ayrıca temsilcilerin sendika işyeri arasındaki pazarlık esnasında da önemli role sahip olduklarının altı çizilmelidir (Terry, 2003: 257; Huiskamp, 1995b: 140). Örneğin, Fairbrother (2006: 6) güç kaybeden bir sendikayı yeniden inşa edebilmenin yolunun işyeri sendika temsilciği kurumunu yeniden inşa etmekle başarılabilceğini bilhassa ifade etmektedir. O halde işyeri sendika temsilcisi hem sendika üyelerinin işyerindeki sorunlarını çözmelerine hem de sendikanın güçlü bir şekilde faaliyet gösterebilmesine hizmet edecektir. Benzer şekilde Burchill (2008: 59) de İngiltere’de bazı dönemlerde işyerlerinde sendika temsilcilerinin sayısında bir düşüş olsa da sendikalar açısından temsilcilerin sendikal faaliyetin anahtar bileşenlerinden biri olduğunun altını çizmiştir. Bu tespit dünya geneli için de yaygınlaştırılabilir. İsveç’te sendikal hareketin merkezinde işyeri sendika temsilcilerinin bulunması anılan tespiti destekler niteliktedir (Pilemalm, Hallberg ve Timpka, 2001).

Bu süreçte sorunların çözümünde önemli olan bir başka nokta ise çalışanların temsilciyi nasıl algıladıklarıdır (Nurse ve Devonish, 2006: 105). Açıkçası çalışanların haksızlıkla mücadele sürecinde işyeri sendika temsilcisine ne denli güvendikleri kritik önem taşımaktadır. İşyeri sendika temsilcisi, sendika üyelerinin öncelikleri doğrultusunda üst

yönetimle ilişki kurmanın yanı sıra üyelerin yaratıcı sorun çözme süreçlerine katılımını sağlamakla da yükümlüdür. Frost'un (2000: 562) vurguladığı gibi, temsilciler, işin nasıl yapılacağıнын yeniden belirlenmesi sürecinde üyelerin kararlara aktif katılımını sağlamalıdır. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için işçilerin ya da temsilcilerin kararların planlanma aşamasındayken ilgili kurullara katılabilmelerinin gerekli olduğu açıktır. Bu nedenle 'işçi kurulu' düzeyinde temsil önemlidir. Bu bağlamda stratejik kararların alınma süreçlerinde çalışan temsilciler daha katılımcı ve belirleyici olabilirler (Gold, 2011: 47).

İşyeri sendika temsilcilerinin görevlerini yerine getirebilmeleri işçiler ve yönetim arasındaki ortaklık ilişkisinin boyutuna da bağlıdır. Bu boyutlar; (a) ilişkinin düzeyi, (b) ilişkinin alanı ve kapsamı (c) ilişkinin derinliği olarak ifade edilebilir (Marchington ve diğerleri, 1992; Marchington ve Wilkinson, 2005'den aktaran Rittau ve Dundon, 2009: 13). Ortaklığın düzeyinin belirlenmesi öncelikle işyerindeki birimlerin analizi ile mümkün olabilir. Çünkü işyerindeki ortaklık, sendika temsilcileri, yöneticiler ve diğer işçi temsilcileri arasında gerçekleşir. Ortaklığın kapsamı, formel ya da informal ortaklık süreçlerine karşılık gelmektedir ve önemsiz olaylardan sözleşmeden doğan haklara ya da daha stratejik konulara kadar varabilir. Birçok saha çalışması organizasyonlardaki ortaklık anlayışının; 'ılımlı insan kaynakları uygulamaları' ile görece yumuşak olabileceği gibi, 'ödemeler ya da sendika-yönetim görüşmeleri' gibi daha sert de gerçekleşebileceğine işaret etmektedir.

Ortaklığın derinliği ise sendika temsilcilerinin yönetimin kararlarını ne kadar etkileyebileceği ile ilişkilidir. Nitelikli bir ortaklık ilişkisi ancak sendikalaşma oranının yüksek olduğu işyerlerinde bulunabilir (Oxenbridge ve Brown, 2002: 273'den aktaran Rittau ve Dundon, 2009). Buna karşılık dar bir ortaklık alanı, genellikle geçici işçilerin olduğu firmalarda görülmektedir. İşyerlerindeki ortaklık anlayışına göre işyeri sendika temsilcisinin rolünün de değişeceği beklenmelidir; sektör, icra edilen meslek, sorunların çeşitliliği temsilcinin rolünü biçimlendirmektedir. Her şeyden önce işyeri sendika temsilcileri

kendilerini yönetim ve işçiler arasında sorunları çözme görevini üstlenmiş birer aracı olarak görmelidirler (Rittau ve Dundon, 2009: 20). Bu bakış açısıyla, işçiler ve işyeri arasındaki ortaklık anlayışının kapitalist ekonomik model içinde yer alan uzlaşmacı bir anlayışı temsil etmesi beklenmektedir. Çatışmacı yaklaşım hâkim olduğunda ve sınıf ayrımı açıkça belirginleştiğinde ise bir ortaklıktan ziyade çıkarları çatışan ama bir arada olan / olmak zorunda kalan iki gruptan söz edilebilir. Tahmin edilebileceği gibi işçiler zayıf olan grup içindedir.

Sendika temsilcisinin grev gözcülüğü dışında yer alan görevlerini yapabilmesinin en temel koşulu ise yönetime katılma, yönetimi etkileme ve temsilcisi olduğu sendika yönetimi ile olumlu ilişkiler içinde olmasıdır. Yönetime katılma modelinin insanoğlunun uzun tecrübesi sonucunda ortaya çıkmış olduğu gerçeği, geçmişte tam otoriter yönetimler karşısında yönetilenlerin ‘yönetime katılmak’ suretiyle yöneteni etkileme, hatta manipüle etme imkânı bulunmadığı için şaşırtıcı değildir. Yıllar boyunca farklı yönetim modellerinden evrilerek yönetime katılma modelinin ortaya çıkması sancılı bir mücadelenin eseri olarak nitelendirilmelidir. Fişek (1979: 44) yönetime katılmayı; “otoriteyle demokrasi, sosyal adaletle verimlilik artışı, yönetilenlerin haklarıyla yönetenlerin yetkileri ve eşyanın yönetimiyle insanın yönetimi arasındaki duyarlı dengenin ideolojik bir ifadesi” diye tanımlamaktadır. O halde işyeri sendika temsilciliği, işçilerin yönetim karşısındaki sorunlarını çözebilmek adına oluşturulmuş demokratik bir katılım mekanizmasıdır. Bu katılım mekanizmasının amacının; sadece işyerinde demokrasiyi sağlamak değil, sosyal adalet yoluyla işyerinde verimliliği de arttırmak olduğunun altı çizilmelidir. Böyle bir katılım mekanizmasının etkin ve başarılı olabilmesi, mekanizmanın kuruluşundan işleyişine kadar olan sürecin amaca uygun bir şekilde tasarlanması ile mümkün olabilir. Gerçekten, çalışanların işyerinde temsili ve ikili sosyal diyalog mekanizmaları ağırlıklı olarak yönetime katılma mekanizmaları ile sağlanmaktadır. Yönetime katılmanın aslında endüstriyel yaşamın yönetiminin demokrasi kuralları çerçevesinde yapılması an-

lamına geldiğini belirten Talas'a (1997: 492) göre; yönetime katılmanın esasını oluşturan iki temel ilke şunlardır: (a) Özel mülkiyet kurumunun mülk sahibine sağladığı yönetim ayrıcalığı ve tekelinin yumuşaması. (b) Yönetim yetkilerini emek ile paylaşmak ve çalışma yaşamını daha insancıl bir seviyeye ulaştırmak.

Bu ilkelerin, ağırlıklı olarak, işyerindeki demokratik uygulamaların genişlemesi üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Genişleme birçok şekilde gerçekleşebilir. İşletmenin yönetimine katılma ya da diğer bir ifade ile endüstriyel demokrasi ya da güncel (ve anlam itibariyle yumuşatılmış) tanımlanması ile ikili sosyal diyalog, özellikle kapitalist sistem içinde basit bir şekilde bilgi alıp vermeden başlayarak etkin bir biçimde yönetime katılmaya kadar uzanabilir. Bu şekilde katılma işlevi işçilere danışılması, müzakereler yapılması, işçi ve işveren arasında işbirliği yapılması, çalışanların yönetimde fiilen yetki sahibi olması ve sorumluluk alması şeklinde gerçekleşebilir (Talas, 1997: 517). İşyerinde meydana gelen sorunların çözümünde formel bir yol olan yönetime katılma mekanizmalarının dışında ki bir başka seçenek, işyeri sendika temsilcileri ya da işçi temsilcileri ile işyeri yönetimi arasındaki ilişkilerin düzeyidir. Bu sorunlar temsilci ile yönetim arasında kurulacak yakın ilişkiler ile daha kolay çözüme kavuşur (Singer ve Veglahn, 1985: 53). Temsilciler ve yönetim arasındaki bazı ilişkiler, tarafların enformel tartışmaları ile ilişkileri karşılıklı korumayı amaçlayan konuşmalar üzerine kuruludur. Üstelik bu ilişki biçimi sadece o işyerindeki bireyleri içeren geniş kapsamlı bir güç dengesi üzerine kurulu bir ilişki biçimi değildir, aynı zamanda uzun dönemli karşılıklı çıkarları ve güvenin oluşumunu da ilgilendiren bir konudur (Haynes ve Allen, 2001: 168).

3. KURAMSAL ÇERÇEVE

Daha önce de değinildiği gibi, işyeri sendika temsilcilerinin tipolojileri üzerine yapılmış çalışmalar tipik olarak iki sosyolojik paradigmaya dayanır. Bunlar sosyal çatışma kuramı ile yapısalcı kuramdır.

Bu kuramlar genel olarak sosyal ilişkiler ve özel olarak endüstri ilişkileri üzerine özgün kuramsal varsayımlar önermektedirler. İşyeri sendika temsilcilerinin rolleri bu varsayımlar çerçevesinde açıklanabilir. Sosyal Çatışma Kuramı, temel olarak Karl Marx tarafından geliştirilmiştir. Sosyal Çatışma Kuramının temelleri Marx'a dayanmakla birlikte, Marx'ın çalışmasının Bongers, Dahrendorf ve Volf tarafından tekrar yorumlanması olarak da değerlendirilebilir (Turan, 2013: 156). Bu kurama göre sosyal ilişkiler esasen zorlayıcı, çatışmacı, rekabetçi ve istikrarsızdır (Turney, Beegley ve Powers, 1989'dan aktaran Chang, 2005: 50-51). Bu yaklaşım toplumda etkili olan gruplar ile dezavantajlı gruplar arasındaki çatışmayı konu alır. Etkili olan gruplar toplumdaki ayrıcalıklarını korumak isterlerken, ezilen kişi ve gruplar ise bir hak mücadelesi içine girerler (Akan, 2009: 9). Kuram, endüstri ilişkileri açısından işçi ve sermaye arasındaki dengesiz güç üzerine odaklanır. Yani işçi ve yönetim sürekli ve değişmez bir biçimde işyerindeki güç ve kontrolü ele geçirmeye çalışır (Devinatz, 1999; Fantasia, 1988'den aktaran Chang, 2005: 51). Endüstri ilişkilerinde çatışmacı yaklaşımı kuramsallaştıran Hyman da endüstri ilişkilerinin bir güç ilişkisi olduğunu ifade etmiştir (Hyman, 1975). Öte yandan, şirketlerin üst düzey yöneticileri toplumda hukuk, siyaset, din, eğitim ve basın-yayın gibi toplumsal kurumları kontrol etmek suretiyle ayrıcalıklarını koruyabilirler. Kapitalistler kârlarını en üst düzeye çıkarabilmek için emeği sömürür ve sonunda onların birlik içinde ve toplu olarak hareket etmeden şartlarını iyileştiremeyeceklerini fark etmelerini sağlarlar. Bundan dolayı toplumsal değişme, beklenmedik ve devrimseldir. Bu çerçevede çatışma yönelimli işyeri sendika temsilcileri halkla organize olur, sendika üyelerinin katılımına ve toplumsal değişimin geniş bir taban üzerinde gerçekleşmesine odaklanırlar. Ne zaman bir işçi-yönetim çatışması ortaya çıkarsa üretim düzeyindeki eylemin yönetici imtiyazını zorlama noktasında hayati olduğuna inanırlar. Sıradan sendika üyeleri herhangi bir haksızlık ya da toplu pazarlığın kırılması ile karşılaştıklarında üretimden

gelen güçlerini kurallar dâhilinde; iş yavaşlatma eylemi ve üretimi azaltma ya da yasadışı grev ile acil bir çözüm sağlanması yönünde kullanırlar (Chang, 2005: 51). Bu hak arama süreçlerinin başlatılmasında işyeri sendika temsilcilerine önemli rol ve görevler düşer.

Sosyal çatışma kuramının aksine yapısalcı kuram sosyal ilişkileri uzlaşma, işbirliği, karşılıklılık ve istikrar ile karakterize eder (Turner, Beeghley ve Powers, 1989'dan aktaran Chang, 2005: 52). Endüstri ilişkileri açısından yapısalcılar, işçi ve yönetimin birbirine karşı olmak yerine beraber çalışmaları gerektiğini tartışmaktadır (Gregory and Nilsson, 2004: 15). Çünkü her iki taraf da amaçları, değerleri ve çıkarları paylaşmaktadır ve bu işbirliğinin her iki taraf için de olumlu sonuçları vardır (Golden ve Ruttenberg, 1942: 263). Yapısalcı yönelimli işyeri sendika temsilcileri çalışanların davranışlarının yönetimin ihtiyaçları çerçevesinde istikrarlı ve verimli olmaları için uğraşırlar. Çünkü işyeri düzeyinde karar alma süreçlerine etkin katılım sağlayan temsilcilik mekanizmaları ürün kalitesi ve çalışanların verimliliğini artırır (Hunter, 1998: 557). Bu akımın açıklamış olduğu temsilci rol ve görevlerine göre temsilciler, sendika ve yönetim arasında diplomatik, barışçıl ve istikrarlı ilişkileri tercih ederler. İş sözleşmelerinin yönetiminde daha çok pasiftirler ve genellikle bir haksızlık durumunun üyeleri tarafından dile getirilmesini beklerler. Öngörülebilir bir tavır içinde olmayı tercih ederler ve fesatçı anlayışları cesaretlendirmezler (Reshef, 1987'den aktaran Chang, 2005: 52). Kendilerini, sendika üyeleri ve yönetim arasında tarafsız bir kişi olarak barış yapıcı, arabulucu, uzlaştırıcı ya da irtibat noktası olarak görürler (Chang, 2005: 52). Bu anlayış, 21. yy sendika-yönetim ilişkilerini açıklayabilmesi açısından daha kabul edilebilir görünmektedir. Sendika yönetim ilişkileri sistemi tarafların her birini içeren ve “kazan kazan” yaklaşımı üzerine kurulu bir anlayışı içermektedir (Kochan ve Osterman, 1994; Ackers ve Payne, 1998; Geary, 2008'den aktaran: Rittau ve Dundan, 2009: 11). Bu bağlamda yapısalcı modelin çerçevesi içine giren işyeri sendika temsilcisi tipi, işyerindeki sorunların uzlaşma ile sonuçlanması için uğra-

şan bir aracı konumundadır. İşyeri sendika temsilcisinin bu faaliyete başlaması genellikle haksızlığa uğrayan bir işçinin ya da işçi grubunun talebi ile başlar ve yine taleplerin otorite sahibi tarafından karşılanması için gerekli girişimleri içerir. Bu girişimlerin başarılı olabilmesi temsilcinin temsil ettiği sendikanın gücüne, hak arayan işçi ya da işçi grubunun olaydaki haklılık derecesine ve en önemlisi işverenin tutumuna göre değişiklik gösterebilir. İşte bu süreçte işyeri sendika temsilcisinin tutumu ve davranışları önemli bir etken olarak ortaya çıkar.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak odak grup ve mülakat teknikleri kullanılmıştır. Türkiye’de faaliyet gösteren iki işçi sendikaları konfederasyonuna bağlı olan 18 ilde sendikalardaki 144 işyeri sendika temsilcisiyle odak grup toplantıları yapılmış; ayrıca 6 derinlemesine mülakat gerçekleştirilerek veriler zenginleştirilmiştir. 2012-2017 yılları arasında gerçekleştirilen odak grup toplantıları yaklaşık 60 dakika, bireysel mülakatlar 25-30 dakika sürmüştür. Hazırlanan 14 ana sorudan oluşan yarı yapılandırılmış mülakat formu ile toplanan veriler katılımcıların izniyle kayıt altına alınmış ve deşifre edilmiştir. İşyeri sendika temsilcileri kimliklerinin ortaya çıkmasını ve temsil ettikleri sendikaların bilinmesini arzu etmedikleri için yer, zaman ve sendika adları gizli tutulmuştur. Veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiş; temalar ve alt temalar belirlenmiştir. İzleyen bölümde söz konusu bulgular özetlenmektedir.

5. BULGULAR

Odak grup oturumlarında ve derinlemesine mülakatlarda Türkiye’de işyeri sendika temsilcilerinin görevlerini yaparken karşılaştıkları zorluklar, temsil ettikleri işçi kitlesinin beklentileri, sendika içindeki rolleri gibi birçok konu işyeri sendika temsilcilerinin deneyimleri ve fikirleri çerçevesinde tartışılmış; ardından çözümlenen veriler kategorize edilmiştir. İki ana tema belirlenmiştir: uzlaşmacı (yapısalcı) sen-

dikacılık anlayışı ve mücadeleci (sosyal çatışmacı) sendikacılık anlayışı. Oysa Türkiye’de sendikalar ve sendikal anlayış birkaç kuramsal yaklaşım ile açıklanabilecek kadar homojen bir yapıda değildir (Cam, 2019). Gerçekten aynı sendikanın farklı şubelerine bağlı olarak çalışan işyeri sendika temsilcileri arasında birçok konuda görüş ayrılığı ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Buna karşın rakip sendikalarda işyeri sendika temsilciği yapan sendikacılar ise şaşkıncu şekilde, rakip oldukları sendikalardaki temsilciler ile benzer görüşler beyan etmişlerdir. O nedenle, konfederasyon, sendika ya da işkolu ayrımı yapmadan sadece iki ana tema altında veri analizi yapılması uygun bulunmuştur. İzleyen bölüm, temsilcilerin genelini temsil kabiliyetine sahip ve özellikle dikkat çekici olan ifadelerle yer verilerek düzenlenmiştir.

5.1. Sosyal Çatışma Kuramı Çerçevesinde İşyerinde Sosyal Diyalog ve Temsilciler

Bu başlık altında yapılan analizler işyerindeki sorunların çözümünü ve hak arama yollarını mücadeleci bir anlayış pratiği ile yürüttüğünü ifade eden temsilcilerin söylemleri çerçevesinde oluşmuştur. Bu çerçevede temsilcilerin söylemleri işçilerin haklarını tam olarak bilmiyor olmalarından, kendileri ile ilgili konulara ilgisiz kalmalarına kadar uzanan bir çeşitliliği yansıtmaktadır. Bu alt temalar ışığında elde edilen bulgular oldukça düşündürücüdür. Açıkçası **sendikaya ilgisizlik** ya da **sendikal mücadeleye inancın zayıflaması** en önemli sorun alanları olarak belirginleşmektedir. Örneğin bir temsilci, işçilerin en önemli günlerinden biri olması gereken sendikal eylem düzenledikleri günlere üyelerinin katılma konusundaki isteksizliğini eleştirel bir üslupla dile getirmiştir:

Ben işçilerin sendikal olaylara katılımı ile ilgili olarak bir şey söylemek istiyorum. 1991 yılında Bursa’da toplu sözleşme görüşmelerine yaklaşık on beş otobüs kaldırdık. Bundan iki üç yıl önce Ankara’daki eyleme üç otobüsü zorla doldurduk. Bizim temsilcisi olduğumuz çalışanlarımızda özellikle emekliliğinin yaklaşmasından dolayı bir umursamazlık

var. Bunun olmaması gerekiyor. ‘Emekliliğim geldi ben gideceğim’ düşüncesi kesinlikle çok yanlış. Bizden sonra aynı iş hayatında çocuklarımız da olacak. Bizim bu olaylara yaptığımız her katkı yarın çocuklarımızın daha kolay bir iş hayatının olmasına zemin hazırlayacaktır. Bunun için mücadele etmemiz gerekir.

Bir başka temsilcinin ifade ettikleri de benzer şekilde aktarılan bu görüşü destekler niteliktedir. Yine temel sorun olarak karşımıza çıkan sonuç, **işçilerin kendi örgütleri olan sendikalara yeterince sahip çıkmadıkları ve sendikayı ödemiş oldukları aidat karşılığında bazı işlerinin yapıldığı yer olarak görmeleridir:**

İşçi arkadaşlar sendikadan kendi menfaatlerinin giderilmesini istiyor ama sendikaya gerekli desteği vermiyorlar ve genel organizasyonlara katılım az seviyede oluyor. İşçiler sendikayı işverene karşı korunma aracı olarak görüyor ve çalışanlar kendi çıkarları doğrultusunda hareket ediyorlar. İşçiler sendikayı aidat kesilen bir kurum olarak görüyor ve alınan aidatlar karşılığında kamu kurumlarında vb. yerlerde bazı işlerinin yapılmasını talep ediyorlar.

Diğer temsilcinin ifadesinden anlaşıldığı gibi işçilerin eyleme katılmama gerekçesi emekliliklerinin yaklaşıyor oluşudur. Hâlbuki emekliliği yaklaşırsa dahi bir işçinin, çalışma şartlarını ilgilendiren konularda düzenlenen herhangi bir eyleme katılması; onun işçilik bilinci ile ilgilidir. Bu çerçevede Türkiye’de işçilerin hâlâ işçileşme sürecini tamamlamadığı ve bu nedenle sadece kendi yaşam süresiyle ilgili konularda duyarlılık gösterdiği sonucuna varılabilir. Makal (1999: 41) Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki Türk işçisini, “tam olarak işçileşme sürecini tamamlamamış köylü-işçi statüsünde” tanımlamaktadır. Her ne kadar bu tanım tarihi olarak geçmişe yansıtılsa da günümüzde hâlâ geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Nitekim yukarıdaki alıntı bu tespiti destekler niteliktedir. Bu çerçevede doğal olarak işçilerin bu ilgisiz tutumları mücadeleciler sendikacılık anlayışı çerçevesinde temsilcilik görevini üstlenen temsilcilerin yaşadıkları zorluklar için temel bir örnektir.

Mücadeleciler temsilcilik anlayışını benimsemiş temsilcilerin bir di-

ğer sıkıntısı sendikacılığın tabandan gelen talepler doğrultusunda işlemiyor oluşudur. **İşverenlerin güdümünde olan bir sendikacılık anlayışının hâkim olduğunu ifade eden temsilci, bunun sendikal mücadeleyi çok olumsuz etkilediğini ve bu şartlar altında kendiliğinden gelişen bir tepki ortaya koyamadıklarını ifade etmiştir.**

Birileri bu yolda zamanında kendini çok feda ettiği için bizler bugün rahat sendikacılık yapıyoruz. Mesela İngiltere’de kaç tane insan haftalık çalışma süresinin azaltılması için öldü? Ama bizler bugün onlara sahip çıkamıyoruz. Onlar öldüğü için biz burada çok rahat konuşuyoruz. Bunları bir kenara bıraksak bile işverenin karşısında bir şey söyleyemeyen insanlar var. İşçi şunu kabullenmiş artık, yani eskiden tabandan tavana doğru örgütlenme modeli vardı şimdi tam tersine döndü. **Şimdi işveren tavandan aşağı doğru hükmediyor. Yani diyor ki, ‘arkadaşlar yarın hepiniz X Sendikasına, Y Sendikasına ya da Z Sendikasına üye olun’** (vurgu yapılmıştır). Ne yazık ki içinde olduğumuz durum böyle... Keşke işçiler kendi arzularıyla bunu yapabilseler. Sendikacılığın ilerlemesi için böyle bir model gelişmesi lazım.

Sosyal çatışma kuramı çerçevesinde ele alacağımız başlıklardan bir diğeri, **işçilerin sendikalara karşı temkinli bir tavır içinde olduklarıdır.** İşçilerin bu tutumu mücadelecî sendikacılık anlayışını zayıflatmaktadır. Bu çerçevede bir temsilcinin ifadeleri dikkat çekicidir:

İşçi arkadaşlarda sendikaya karşı bir korku var. İşçiler arasında sendikaya gidildiğinde işimden olurum veya sendika ile uğraşırsam düzenim bozulur gibi düşünceler var. Bu yüzden işçiler mümkün olduğunca sendikaya soğuk durmaktadırlar. Fakat bir işyeri sendika temsilcisi olarak bu durumu işçi arkadaşlar ile sürekli diyaloga geçerek çözmemiz lazım. Sendikanın işçiler için ne anlam ifade ettiğini onlara anlatmalıyız ve sendika üyesi olmanın sendikasızlıktan daha iyi olduğu düşüncesini benimsemelerini sağlamalıyız.

Bir başka temsilcinin temel şikâyet noktası, **işyeri sendika temsilcilerine verilen zamanın yeterli olmaması ve işçilerin sorunlarını dinleyebilecekleri fiziki bir alana sahip olmamalarıdır.**

Sendika temsilcisi arkadaşları işlerinin başından alıp, biraz daha rahat bir ortamda çalışabilmelerinin sağlanması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü ben kendimden örnek verirsem; çalışma saatim 8 saat, yarım saat de yemek paydosum var. Bu yarım saatlik yemek paydosunda insanlarla ne kadar beraber olabilirim, onların dertlerini ne derece dinleyebilirim? Diğer 7,5 saatlik çalışma vaktinde ben işimin başından ayrılırsam, çalışmış olduğum iş, seri üretim olduğu için amirime, bölümüme ve yapmış olduğum işe veya benden sonra gelecek arkadaşına saygısızlık yapmış olurum. Bu sıkıntıyı sendikaların gidermesi gerekir. Şu an için temsilcilere belirli bir zaman veriliyor ama bu zaman yeterli değil. Bir temsilciye 1 saat veya 2 saat yeterli olmamaktadır. Herhangi bir toplantıya katıldığımda, insan kaynakları ile o vaktimiz orada gidiyor. Çalışan arkadaşlara yeteri kadar vakit ayıramıyoruz. Çalışan arkadaşlara vakit ayırabilmemiz için bütün temsilci arkadaşların sadece baş temsilci değil herkesin işinin biraz hafifletilmesi gerekmektedir. Çünkü sendikaların kalbi, kanadı, eli, ayağı, gözü, kulağı temsilcilerdir.

Bir başka temsilci de benzer zorluklar yaşadığını ifade etmiştir. İşyeri sendika temsilcisinin temel görevi; işçilerin sorunlarıyla ilgilenmek olduğuna göre bu noktada temsilcilere üstlenmiş oldukları bu işi yapabilmeleri için yeterli zamanın verilmesi önemlidir.

Ben baş temsilciyim, çalıştığım yerde vardiyalı çalışıyorum ama başa çıkamıyorum. Gece 3:00 sabah 11:00 üç vardiya halinde çalışıyoruz. Üzerimizde devamlı bir baskı var, yöneticiler tarafından durmaksızın iş veriliyor. Ben de vardiyalarımın arta kalan zamanda fabrikaya gelerek temsilcilik yapmaya çalışıyorum. Bu şekilde sendikal faaliyetleri yürütmeye çalışıyorum. Bu büyük zorluk benim için.

Temsilcilerin ve onları destekleyen sendika üyesi işçilerin karşı karşıya kaldıkları önemli sorunlardan bir diğeri ise **fiziksel şiddettir**. 1991 yılında yaşanan bir olayı anlatan işyeri sendika temsilcisinin ifadeleri dikkat çekicidir:

Benimle çalışan arkadaşlarımı işten çıkardılar. X sendikasına üye olan arkadaşların iş akitlerini bitirdiler ve oradan tekme tokat kovdular. Göv-

de gösterisi var, bir de caydırıcılık olayı var özel sektörde. İşçiyi dövüyor yanında tuttuğu bazı adamlar aracılığıyla. İşten çıkartılan arkadaşlarımız; böyle lider olan, çok konuşanlar genellikle.

Şiddeti sendikalı işçiler üzerinde uygulanan genel bir eğilim olarak değerlendirmesek de bazı örnekler bunun sendikalı işçiler ve özellikle temsilcilerin yaşadığı sorunları ifade etmek açısından önemli bir veri olduğunu göstermektedir. Bir başka sorun **işverenlerin temsilciler ile görüşmek istememesi** olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu ya temsilcilere zaman ayırmayarak ya da onların iş yükünü arttırıp psikolojik yıldırma yöntemleri ile sağladıkları ifade edilmiştir.

İşveren vekilleri veya işverenler sendika temsilcilerine daha fazla iş yükü vererek bu konudan uzak tutmaya çalışıyor. İş yükü artırılıyor, işçiler göreve gönderiliyor yani hareket ve görev alanından uzaklaştırılıyor. Şimdi sendika temsilcileri, işveren vekili ve işverenle temasa geçmek istediği zaman tamamen bir kavga ortamına girecekmiş gibi davranıyor. İşveren ya da temsilcisi bu şekilde kaçıyor o görüşmeden. Kesinlikle sendika temsilcisini karşısında görmek istemiyor. Acaba ne sorunla gelecek veya bana nasıl bir maliyet çıkaracak veya beni sendikayla nasıl yüz yüze getirecek? Sorunların en büyüğü budur.

Mücadele etmenin ve sendikal gücü kullanmanın, iş güvencesini sağlamasına koşut olarak işçiler üzerinde olumsuz sonuçları da olmaktadır. Örneğin yerel yönetimlerde örgütlü bir sendika şube başkanının yapmış olduğu mücadele sonucunda, **kamu otoritesi işyerinde çalışanlara psikolojik şiddet** uygulamaya başlamıştır.

Geçmiş bir dönemde, bizim o zaman işyerinde neredeyse hiç işimiz yok. Bu dönemde genel müdürümüz, bize baskına geldi. Bizim eski amirlerimiz öğlen tatilinde kahveye gitmeyip iş yerinde kendi aralarında kâğıt oynuyorlardı. Bunun üzerine 13.50'de genel müdür geldi. Bizim yemek saatlerimiz iş durumuna göre esnektir. Bizi yakaladı kumar oynuyoruz diye. Dolaplarımıza kadar aradı. Şikâyetler gelmiş alıyoruz diye. Sizi işten atacağım dedi. Bunun üzerine sendikayı devreye soktuk. Sendika devreye girmeden önce genel müdür dilekçe karşılığında sizi af-

federim dedi. Dilekçede genel müdürün istediği her görevde çalışırım diye yazmamız istendi. Eğer bu dilekçeyi vermezsek iş akdimiz feshedilecekti. Bunun üzerine sendika disiplin kurulu oluşturuldu. Sendika başkanımız dedi ki eğer siz bunları atarsanız 10 ay içerisinde ben bunları tekrar işe getiririm. Bunların bütün haklarını alırım, tazminat davası açarım. Size de devleti zarara uğratmaktan dava açarım. Durum böyle olunca olay tersine döndü. Bunun üzerine işyeri güvenliğini tehlikeye attığımız gerekçesiyle hepimize 3 yevmiye ceza verildi ama iki sene boyunca bize kötü muamele yapıldı.

İşyeri sendika temsilcilerinin söylemleri çerçevesinde mücadeleci sendikacılık anlayışını benimsediğini ifade eden temsilcilerin işyerindeki sorunları çözüm yolları hem onların hem de temsil ettikleri çalışanların menfaatlerini koruma noktasında işe yarar görünmektedir. Bu söylemler işçilerin işyerinde yaşadıkları bazı sorunların çözümünde sendikal temsilin önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Her ne kadar sendikal temsil işyerinde yaşanan sorunların çözümünde önemli bir rol üstlenmiş olsa da hâlâ iyileştirilmesi gereken süreçler bulunmaktadır. Bu süreçlerin ve iyileştirmelerin neler olduğuna ilişkin öneriler makalenin sonuç ve öneriler bölümünde sunulmuştur.

5.2. Yapısalcı Kuram Çerçevesinde İşyerinde Sosyal Diyalog ve Temsilciler

Türkiye’de mücadeleci işyeri sendika temsilcileri yanında uzlaşmacı bir tutum içinde olan temsilciler de mevcuttur. Bu başlık altında mücadele yerine müzakere yöntemini tercih ettiğini beyan eden temsilcilerin deneyimlerine yer verilmiştir. Bir temsilci sendikaların **siyasetle olan ilişkileri çerçevesinde güçlü olabildiklerini** ifade etmiştir. Yerel yönetimlerde örgütlenmiş bu sendikada görev yapan işyeri sendika temsilcisinin tespitleri şöyledir:

İşyerinde çalışanlarla alakalı herhangi bir sıkıntı olduğunda işveren ile kurduğumuz kişisel ilişkimizden dolayı birçok problemi çözebiliyoruz. Biz belediye işkolunda olduğumuz için siyasetin en etkin olduğu çalışma alanında görev yaptığımızdan dolayı siyaseti kullanıyoruz. Genellikle iş-

yeri sendika temsilcileri, çavuşlar ve amirler işverenin adamıdır, sendikanın adamı biraz daha azdır. Genelde temsilcinin burada yapabileceği şey; siyasi gücüyle ve sendikanın gücüyle orantılıdır. Sendika güçlüyse istediğini yaptırır. Değilse biraz işverenin dediği olur. Benim alanda yaşadıklarım genelde bu şekilde...

Bir başka örnekte ise, toplu iş sözleşmesindeki düzenlemeye aykırı olarak izinsiz şehir dışına çıkan bir işçinin orantısız bir disiplin cezasına çarptırılması da yine diyalog ve uzlaşa temelli bir anlayışla çözülmüştür. Bu konuda ilgili sendika temsilcisinin anlatmış olduğu olayda konu karşılıklı **istişare ile çözümlenmiş** ve işçinin işten atılması engellenmiştir.

Bir arkadaşımız hiçbir mazereti yokken sadece araba almaya şehir dışına gitmiş. Alım satım yaptığı için yani geçerli bir gerekçesi olsa tamam deriz. Gerekçesi araba almak olduğu için izinde de olsa işyerine bildirmeden şehir dışına çıkamıyoruz. Bu kitapçığımızda yazılı olarak da var. Bu hem izin bildirmiyor, izinsiz gidiyor ve şehir dışına çıkıyor. Bu arkadaşta kuralları bilmemiş bir cahillik yapmış diye karşılıklı diyalog içinde bir uyarı yaptık. Sonuçta işinden etmedik. Karşılıklı ikili ilişkilerle, sohbetlerle devreye girerek iki arkadaşımızın savunmasını beraber yazdık ve bu şekilde işten atılmasını engelledik.

Uzlaşa ile işyerinde sorunların çözüldüğü ifade eden aynı sendikacı sorunları çözmek için işyerinde verimliliğin üst düzeyde olduğu zamanların seçildiğini, kârlılığın yüksek olduğu dönemlerde işvereni ikna etmenin daha kolay bir yol olduğunu ifade etmiştir. Buradaki temel soru; eğer işyerinde verimlilik yüksek olmasaydı o temsilci, ilgili işçinin sorununu nasıl çözecekti? Bu bağlamda sendikaların güçlü olması gerektiğini ve **sorunları çözebilmek için işyerinde kârlılığının arttığı dönemlerin beklenmesi** gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Temsilcinin ifadesi şu şekildedir:

Biliyorsunuz 2000 yılından sonra müzakerecilik, liderlik var, bizim işimiz bu. Konuşuruz, hava gök gürültülü ise uzaklaşırız, bir zaman veririz, uygun zamanını buluruz muhataplarımızın. Gideriz, ne istiyoruz?

Kenarından köşesinden, işlerimizin iyi olduğu zamanı kollarız, yani üretimin yüksek olduğu zaman dilimine bakarız.

Bir başka işyeri sendika temsilcisi sorunların çözümünde uzlaşmanın önemini vermiş olduğu şu örnek ile anlatmıştır.

Örneğin daha evvelden, en ufacak bir şeyde vardiya amirleri hemen işçi arkadaşın savunmasını alarak disiplin kuruluna göndermeye girişiyordu. Örneğin ihtar verilecek bir durum için bile disiplin kurulu toplanıyordu. Fakat disiplin kurulu öyle bir noktaya geldi ki artık dejenere olmaya başlamıştı. Bir bakıyorsunuz haftada on tane, on beş tane işçi arkadaş için disiplin kurulu toplanmaya başlamıştı. Şunu da ifade etmek gerekir ki, onu gönderen kişi de işçinin savunmasını alıp, disipline sevk ederken amacı belki de sadece o insanın bir daha yapmamasını sağlamak. Ama yazmış olduğu yazıya karşılık disiplin kurulu eğer yasayı uygulayacak olursa o adama ya yevmiye cezası vermek zorunda ya da işten çıkartma durumuna gelecek. Bundan dolayı biz disiplin kurulu olarak fabrika müdürlüğünden vardiya amirleri ve mühendisleri ile bir toplantı talep ettik. Disiplin kurulu başkanı burada her gereksiz şey için insanların disiplin kuruluna sevk edilmesinin yanlış olduğunu izah etti, bize de söz verdi, biz de ihtar cezasını amirin gerektiğinde kişiye verip dosyasına koyabileceğini, bunun içinde insanı disiplin kuruluna vermesi gerekmediğini, bazı şeylerin diyalogla daha rahat çözülebileceğini ifade ettik. Çünkü bir insandan çok farklı tepkiler alabiliyorsunuz, ihtarla belki düzeltelim dediğiniz o insanı, bir ihtarla tamamen işten koparabiliyorsunuz.

İşyerinde meydana gelen sorunların çözümünde kullanılan diğer yol ise **işyeri sendika temsilcilerinin yönetim ile kurmuş oldukları informel ilişkiler** olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir işyeri sendika temsilcisi, işyerinde meydana gelen sorunların çözümünde, çalışanların işyeri yönetimi ile herhangi bir şekilde çatışmamaya girmemesi gerektiğini ve bu tür durumlar ortaya çıktığı zaman sorunu sendikaya yansıtması gerektiğini ifade etmiştir:

Genelde işverenle ilgili durumlarda işçi arkadaşlara diyoruz ki; arkadaşlar bir şey olduğunda bize haber verin, siz mevzuya girmeyin. Biz başkan-

la konuşur hallederiz, o şekilde hallediyoruz işleri. Bir arkadaşımız sürgün yaşamıştır keyfi olarak veya müdürüyle sorun yaşamıştır. Artık arıyoruz biz müdürü, alttan girip üstten çıkıp hallediyoruz arkadaşın işini. Bu tür durumları kurula getirmeden halletmeye çalışıyoruz. Kurula geldiği zaman zaten o kuruldan disipline de sevk edilebiliyor o iş. Ona gerek kalmadan genelde biz müdürlerle bir çay sohbetinde bu işi çözüyoruz.

Kişisel koruyucu donanım kullanılmasında gerekli kalitede malzemenin alınabilmesi için de işyeri sendika temsilcisinin işyeri yönetimi ile kurmuş olduğu diyalog sorunların aşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Yaptığımız iş hususunda yemeklerde sorunlar vardı. Onların aşılması yönünde işverenle irtibata geçtik. Sosyal hizmetlerle ilgili servis konuları vardı. İşçi amir diyalogu sorunlu olan insanlar vardı. İş kılık kıyafet yönetmeliğiyle ilgili, iş ayakkabısıyla ilgili problemler vardı. Mesela ayakkabılarda uygunsuzdu. Arkadaşların giydiği ayakkabılarda problem yaşanmıştı. Ayak sağlıklar olumsuz etkileniyor; pişme, koku vs. olumsuz durumlar ortaya çıkıyordu. Bunu iş güvenliği amiriyle paylaştık ve bu ayakkabıların arkadaşlara verilmemesi hususunda ayakkabı değişikliğine gittik. Farklı bir ayakkabı getirtirerek bunu deneme usulüyle sonra da işçi arkadaşlara dağıtılmasını sağladık. Şu anda problem yok, koku ve pişmeler gibi bir sorun ortadan kalktı.

Uzlaşmacı bir tutum içinde olan temsilcilerin sorun çözme anlayışları işveren ya da yönetim ile uygun zamanda kurdukları diyalog ile mümkün olmaktadır. Temel çıkış noktaları sorunların sendika aracılığıyla yönetime yansıtılmasıdır. Bu çerçevede işçilerin yönetim ile herhangi bir şekilde münakaşa içinde olmaması ve sorunların işyeri sendika temsilcisine ya da sendikaya aksettirilmesi gibi bir yol izlenmediği görülmüştür.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

İşyeri sendika temsilcilerinin işyerindeki sorunları çözmede önemli bir rolü vardır. Sunulan çalışmanın bulguları da bu tespiti destekler

niteliktedir. Bu denli çarpıcı biçimde dile getirilen birçok sorunun çözümünün işverenin ya da vekilinin kararlarından geçtiği gerçeği kanımızca düşündürücüdür. Mücadeleci sendikacılık anlayışını benimsediğini ifade eden temsilcilerin söylemleri, onların ağırlıklı olarak sendikal mücadele yapmalarına imkân tanımayan şartlarda çalıştırıldıklarını göstermektedir. O halde Türkiye’de işyeri sendika temsilcilerinin işyerinde sosyal diyaloga olan katkısı yapısalcı kuram çerçevesinde açıklanabilmektedir. Bu durumun birçok nedeni olabilir. Bu nedenlerin başında sendikacılığın zayıflaması ile birlikte mevcut ekonomik ve sosyal hakların kaybedilmesi gelmektedir. Örneğin bir işyeri sendika temsilcisi, elde etmiş oldukları hakları korumanın yolunun işveren ile uzlaşmak olduğunu ifade etmiştir. Yapılan mülakatların göstermiş olduğu bir başka neden ise sendika üyesi işçilerin sendikal bilince yeterince sahip olmadıklarıdır. Buna göre sendikalarda işçi eğitimlerine özellikle de sendikal bilinç eğitimine ağırlık verilmesi gerektiği bir kez daha çarpıcılık kazanmış olmaktadır. İşçilerin sendikayı sadece ücret pazarlığı yapan bir kurum olarak görmesi sosyal diyalog için belki de en önemli tehdittir. İşveren güdümlü sendikaların işçilerin lehine bir tutum sergilemeyecekleri, o nedenle de işçilerin birlik halinde hareket etmekle kendi ekonomik ve toplumsal çıkarlarını savunacak bir temsil mekanizmasına kavuşabileceklerine ikna edilmeleri gereği açıkça görülmektedir. Sendikal bilinç sadece eğitimle güçlendirilemez. Sendikal mücadelenin tarihsel sürecini kavramadıkça işçiler kendi sorunlarına kendilerinden başka sahip çıkacak birileri olmayacağını göremezler. O nedenle sendikal örgütlenmeye inancı pekiştirme amaçlı propagandalara ziyadesiyle gereksinim var gibi görünmektedir. Bilinçli işçiler haklarının farkında olacak; güç birliği yapacak ve böylece verimlilik ideali ‘çalışan pahasına’ değil, ‘çalışanla birlikte’ gerçekleştirilecektir. İşyeri sendika temsilcilerinin işyerinde ortaya çıkacak sorunları çözebilmeleri bilinçli bir işçi kitlesinin varlığı halinde daha kolay olacaktır.

İşyeri sendika temsilcilerinin daha rahat bir çalışma ortamına ka-

vuşması da önemli sorun alanlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Temsilcilerin çalışma şartlarının esnekleştirilmesi ve sendikal faaliyet yapabilecek bir zamanın kendilerine tanınması gereklidir. Temsilcilere faaliyetleri için uygun bir zaman tanınması gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Sendikal faaliyet sürdürebilmeleri ve işçilerle uygun bir ortamda görüşebilmeleri için fiziki ortamın iyileştirilmesi gereklidir.

Sendikal faaliyet dolayısıyla meydana gelen şiddet olaylarının işçiler ve temsilciler üzerinde olumsuz bir etki yaratmaması için caydırıcı yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Yasa koyucunun temel Anayasal bir hak olan sendikal faaliyet konusunda işçiler için negatif ve pozitif sendika özgürlüğünü güvence altına alması gereklidir.

Bunlara ek olarak işveren ya da işveren vekillerine belirli aralıklar ile işçi sendikası ya da temsilci ile görüşme zorunluluğu getirilmelidir. Bu şekilde işveren ulaşılması güç bir konumdan çıkartılmış ve işçilerin sorunlarını kendisine iletilebilen bir konuma gelmiş olacaktır. Bu şekilde işveren ya da işveren vekillerinin sendika temsilcileri ile görüşmeme eğilimlerinin önüne geçilebilir.

Sonuç itibariyle işyeri sendika temsilcilerinin faaliyetleri gerek mücadeleci sendikacılık anlayışını benimsemiş olanlar olsun gerekse uzlaşmacı bir tutum sergileyenler olsun işyerinde ortaya çıkan sorunlar için önemli bir çözüm aracı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda makalenin başlığı altında yer alan “çare mi çaresizlik mi?” sorusunun cevabı işyeri sendika temsilcilerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için mevcut yasal düzenlemelere ek olarak daha güçlü bir şekilde çalışabilmelerine olanak sağlayacak yeni yasal düzenlemelerin yapılması ile “çare” diye yanıtlanabilir.

Union Stewards and Social Dialogue: Remedy or Helplessness?

Abstract: In this study, the problems of union stewards who have important roles in ensuring social dialogue in the workplace were investi-

gated. For this purpose, focus group and in-depth interviews were conducted with workplace union stewards who are the representatives of two labour confederations in Turkey between 2012 and 2017. The problems expressed by these union stewards from many different branches of activity given some clues about how the union stewards sort out the problems that arise in the workplace. The behaviours of the workplace union stewards were theoretically examined under two main approaches in this study. These are the representatives who struggle for the rights of workers within the framework of the confrontational approach and representatives who compromise with the employer under the structuralist theory and take dialogue as basis. Thanks to findings of this study, suggestions can be made that how to establish a democratic working environment in the workplace and how trade union decisions can create an impact from shop floor to decision makers in Turkey.

Keywords: Industrial Democracy, Social Dialogue, Union Steward, Turkey

Kaynakça

- Abbott**, Brian (1998), “The New Shop Stewards: the Citizen Advice Bureaux”, **Employee Relations**, 20 (6): 610-627.
- Akan**, Vildan (2009), “Şikâyet Kültürünün Toplumsal Dönüşüme Etkisi”, **VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, “Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar”, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Bethel**, Lawrence L., Franklin S. **Atwater**, George H. E **Smith** and A. Stackman **Harvey** (1945), **Industrial Organization and Management**, New York: McGraw-Hill Book Company.
- Burchill**, Frank (2008), **Labour Relations**, London: Palgrave Macmillan (Third Edition).
- Cam**, Erdem (2019), **Social Dialogue and Democracy in the Workplace: Trade Union and Employer Perspectives from Turkey**, Springer.
- Cengiz**, İhtar (2009), “İşyeri Sendika Temsilcilerinin Feshe Karşı Korunması”, **Kamu - İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, 11(1): 59- 83.
- Chang**, Tracy F. H. (2005), “Local Union Leaders’ Conception and Ideol-

- ogy of Stewards' Roles”, **Labour Studies Journal**, 30 (3): 49-71.
- Fairbrother, Peter** (2006), “Union Democracy: Processes, Difficulties and Prospects”, **Union Democracy Reexamined Conference**, Harry Bridges Center for Labor Studies, University of Washington, 24-25 February.
- Flanders, Allan** (1952), **Trade Unions**, London: Hutchinson.
- Frost, Ann C.** (2000), “Explaining Variation in Workplace Restructuring: The Role of Local Union Capabilities”, **Industrial and Labour Relations Review**, 53 (4): 559-578.
- Gold, M.** (2011), “‘Taken on Board’: An Evaluation of the Influence of Employee Board-Level Representatives on Company Decision-Making across Europe”, **European Journal of Industrial Relations**, 17 (1): 41-56.
- Golden, Clinton S. and Harold J. Ruttenberg** (1942), **The Dynamics of Industrial Democracy**, Harper & Brothers Publishers (Third Edition).
- Gregory, Denis and Tommy Nilsson** (2004), “Seconds Away: Naming and Framing the Book”, *in* (eds.) Tony Huzzard, Denis Gregory and Regan Scott (2004), **Strategic Unionism and Partnership**, New York: Palgrave Macmillan.
- Haynes, Peter and Michael Allen** (2001), “Partnership as Union Strategy: A Preliminary Evaluation”, **Employee Relations**, 23 (2): 164-193.
- Hunter, Larry W.** (1998), “Can Strategic Participation be institutionalized: Union Representation on American Corporate Boards”, **Industrial and Labor Relations Review**, 51(4): 557-578.
- Huiskamp, Rien** (1995a), “Industrial Democracy, Employee Participation and Operational Autonomy”, *in* (eds.) Joris van Ruysseveldt, Rien Huiskamp and Jacques van Hoof (1995), **Comparative Industrial and Employment Relations**, London: SAGE Publications, 155-172.
- Huiskamp, Rien** (1995b), “Collective Bargaining in Transition in Ruysseveldt”, *in* (eds.) Joris van Ruysseveldt, Rien Huiskamp and Jacques van Hoof (1995), **Comparative Industrial and Employment Relations**, London: SAGE Publications, 135-154.
- Hyman, Richard** (1975), **Industrial Relations: A Marxist Introduction**, New York: Palgrave Macmillan.
- Makal, Ahmet** (1999), **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920 - 1946**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Miller, G. W. and Ned Rosen** (1957), “Members’ Attitudes toward the Shop

Steward”, **Industrial and Labor Relations Review**, 10 (4): 516-531.

Lansbury, Russell D. and Nick **Wailles** (2008), “Employee Involvement and Direct Participation”, in (eds.) Paul Blyton, Nicolas Bacon, Jacl Fiorito and Edmund Heery (2008), **The SAGE Handbook of Industrial Relations**, London: SAGE Publications, pp.434-446.

Nurse, Lawrence and Dwayne **Devenish** (2006), “Grievance Management and its Links to Workplace Justice”, **Employee Relations**, 29 (1): 89-109.

Pilemalm, Sofie; **Hallberg**, Niklas ve **Toomas Timpka** (2001), “How do Shop Stewards Perceive their Situation and Tasks?: Preconditions for Support of Union Work”, **Economic and Industrial Democracy**, 22 (4): 569-599.

Rittau, Yasmin and Tony **Dundon** (2009), “The Roles and Functions of Shop Stewards in Workplace Partnership”, **Employee Relations**, 32 (1): 10-27.

Rose, Caroline Baer (1950), “Morale in a Trade-Union”, **American Journal of Sociology**, 56 (2): 167-174.

Singer, Marc G. and Peter A. **Veglahn** (1985), “Correlates of Supervisor Steward Relations”, **Labor Studies Journal**, 10 (1): 46-54.

Talas, Cahit (1997), **Toplumsal Ekonomi Çalışma Ekonomisi**, Ankara: İmge Kitabevi.

Terry, Michael (2003), “Employee Representation: Shop Stewards and the New Legal Framework”, in (ed.) Paul Edwards (2003), **Industrial Relations: Theory and Practice**, Oxford: Blackwell Publishing (Second Edition).

Turan, Selahattin (2013), *Sosyal Sorunlar*, (ed.) Yener Şişman (2013), Anadolu Üniversitesi Yayını (2879), Açık Öğretim Fakültesi Yayını (1836), Eskişehir.

Yıldırım, Engin (2008), “Sendikalar ve Kriz”, **Çalışma ve Toplum**, (3): 199-206.

Kamu İç Denetçilerinin *Kariyer Yolu* ve Motivasyonu Üzerine Bir Değerlendirme

Arif Yıldız¹

Tuncay Yılmaz²

Özet: Kamuda iç denetim, iç denetçiler tarafından yürütülmekte, yeterli sayıda denetçisi olan kurumlarda ayrı iç denetim birimleri ve iç denetim birim başkanları bulunmaktadır. İç denetimin kuruma değer katabilmesi konusunda iç denetçilerin mesleki yeterliliği, karakteri ve motivasyonu çok önemlidir. İç denetçilerin temel ürünleri olan raporlamalar ile raporun içerisinde yer alan bulguların ve önerilerin yeterliliği, her ne kadar analizlere dayansa da iç denetçinin yargı ve kanaatlerinin bir sonucudur. Motivasyonu yüksek olan bir iç denetçi, daha doğru bulgular tespit edebilecek, daha uygulanabilir ve yerinde öneriler sunabilecek ve kuruma daha fazla değer katacaktır. Bu çalışmada, iç denetçilerin kariyer yolu incelenerek 2020 yılı mart ayında Bakanlıklarda görevli iç denetim birim başkanları ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar sonucunda iç denetçilerin motivasyonları üzerinde etkili olan hususlara değinilmiştir. Sonuç olarak; teşkilat kararnamesinde iç denetim biriminin yer alması, iç denetim birim başkanlarının statüsü, iç denetimin kurumdaki yeri, yönetici desteği, iç denetçilerin kariyer yolu, kültürel yapı, teftiş kurullarının yapısı ve ilişkisi, ilk iç denetçilerin müfettiş veya kontrolör kökenli olmaları başlıkları altında toplanan konuların iç denetçilerin motivasyonu üzerinde etkili olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İç Denetim, İç Denetçi, Sertifika, Motivasyon, Kariyer.

1. Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü.

2. Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Bölümü.

1. GİRİŞ

İç denetim, kuruma değer katmayı hedefleyen güvence ve danışmanlık faaliyetidir. Denetim kavramı çok eskilere dayanmasına karşın iç denetim kavramı son yüzyılda ön plana çıkmış, ABD merkezli *İç Denetçiler Enstitüsü*'nün kurulması ile kurumsal bir yapı haline gelmiştir. ABD'de yaşanan mali şirket skandalları ve devamında çıkarılan yasal düzenlemelerle iç denetimin önemi artmıştır.

Türkiye'de iç denetim öncelikle yurtdışı firmalarının Türkiye'de faaliyet gösteren şirketleri tarafından uygulanmaya başlanmış, sonrasında yine özel şirketlerde yerli firmalarda da kendine yer bulmuştur. Yaklaşık 80 yıldır uygulanan Muhasebe-i Umumiye Kanunu, değişen koşullara cevap verememesi ve Türkiye'nin AB üyeliğinin gündeme gelmesi ile uyum yasaları çerçevesinde çıkarılan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu ile Kamuda iç denetim kavramı kendine yer bulmuş, devamında Maliye Bakanlığına bağlı İç Denetim Koordinasyon Kurulu (İDKK) önderliğinde uygulanmaya çalışılmıştır. Kanuna bağlı olarak çıkarılan mevzuatta iç denetimin nasıl işleyeceği, iç denetçilerin nasıl seçilip atanacağı, sertifika ve derecelendirmesinin nasıl olacağı, görev dağılımı ve kariyer yolu açıklanmıştır.

İç denetimin kuruma değer katabilmesi, iç denetçilerin mesleki yeterliliği, karakteri ve motivasyonu ile ilgilidir. İç denetçilerin temel ürünleri olan raporlamalar ile raporun içerisinde yer alan bulguların ve önerilerin yeterliliği, her ne kadar analizlere dayansa da iç denetçinin yargı ve kanaatlerinin bir sonucudur. Motivasyonu yüksek olan bir iç denetçi, daha doğru bulgular tespit edebilecek, daha uygulanabilir ve yerinde öneriler sunabilecek ve kuruma daha fazla değer katacaktır.

Bu çalışmada iç denetçilerin kariyer yolu incelenmiş, Bakanlıklarda yer alan iç denetim birim başkanları ile yapılan mülakatlar ve iç denetçi görüşlerinden yola çıkılarak tespit edilen gözlem ve bulguların sonucu olarak iç denetçi motivasyonunu etkileyen konular ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

2. İÇ DENETİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ ve TANIMI

Denetim ihtiyacı, bir görev ve beklenti olan, işin sonucunun veya sürecinin izlenmesi gereken her alanda doğası gereği vardır. İnsanlar yapılan işlerin bekledikleri şekilde ilerlediğinden ve istenen sonuçları vereceğinden emin olmak isterler. Bu nedenle işi yapan kişilerin sadece sözlerine itibar edilmeyerek farklı şekillerde denetimler yapılmaktadır. Bu kapsamda düşünüldüğünde denetim belki de insanlık tarihi kadar eskilere gitmektedir.

Yazılı kayıtlar değerlendirildiğinde denetime dair kanıtların milattan önce 3500 yıllarına kadar uzandığı, Mezopotamya’da finansal işlemlerin yanlarında kontrol işaretlerinin olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Eski Mısırlıların, Çinlilerin, Perslerin, İbranilerin de benzer teknikler kullandığı görülmektedir. Eski Yunanda finansal kayıtlamaya önem verilmiş, kayıtlarda yetkilendirme ve doğrulamalar yapılmıştır. Dikkat çekici husus, Yunanlıların kayıt tutucu olarak genelde köle kullanmalarıdır. Bunun nedeni, baskı yapılabilen ve mal varlığı olmayan bir kişinin daha doğru kayıt tutacağına düşünülmüş olmasıdır. Romalılarda görevlendirilen memurlar sözlü ifadeleri dinleyerek hesap kayıtlarında doğrulama yaparlardı. Bu kişilere hesap dinleyici denirdi. Bu nedenle denetim (audit) kelimesi Latince dinleme (auditus) kelimesinden gelmektedir. Yine Roma’da görevliler devlet adına valilerin hesaplarını inceler, fonların kullanımına ve suiistimal olup olmadığına bakarlardı. 13. yüzyılda İtalyan ticaretinin yayılması ile muhasebenin temelini oluşturan çift kayıt sistemi kullanılmaya başlanmış ve denetim gelişmiştir. Modern dünyanın temelini oluşturan sanayi devrimi denetim yapılarını da etkilemiş ve muhasebecilerin istihdamı, finansal kayıt, tasdik uygulamaları gibi gelişmelerle birlikte modern dünyadaki denetim yapısı şekillenmeye başlamıştır. İngiltere başta olmak üzere sömürgeci devletler gittikleri yerlere kendi denetim sistemlerini de götürmüşlerdir (Adams, 2012: 5-8).

Yeni kıtada ABD’nin kurulması, her iki dünya savaşında da kaza-

nan tarafta olması sonucunda ABD dünyanın süper gücü halini alması, ayrıca kültürel ve yapısal faktörlerin de etkisi ile ABD, muhasebe uygulamaları ve denetim sistemlerinin merkezi haline gelmiştir. İç denetim kavramı ise ABD’de 1941 yılında İç Denetçiler Enstitüsü’nün kuruluşu ile olgunlaşarak günümüze ulaşmıştır.

Tarihsel gelişime bakıldığında batı uygarlığında iki temel hukuksal sistemden söz edilmektedir. Bunlardan ilki, Roma Hukukundan gelen Medeni Hukuk (Civil Law), Anglosakson temelli İçtihat Hukuku’dur (Common Law). Medeni hukuk genel olarak Kıta veya Kara Avrupası olarak da bilinen Fransa, Almanya, İsviçre, İspanya, Portekiz, Belçika ve Yunanistan gibi ülkelerin hukuki temelini oluşturmaktadır. Medeni hukukun İspanyol ve Portekizlilerin etkisi ile Latin Amerika’da, Almanya’nın etkisi ile Japonya ve Çin başta olmak üzere Asya ülkelerinde 19. yy. sonrasında etkili olduğu görülmektedir. İçtihat hukuku genel olarak İngiltere, ABD ve bu ülkelerin etkilediği yerlerde görülmektedir. Hukuk sistemleri aynı zamanda kültürel farklılıkları da beraberinde getirmektedir. Devlet işleyişi, birey hakları, şirket yapıları, mesleki örgütlenmeler gibi çeşitli alanlarda uygulama farklılıkları bulunmaktadır. Medeni hukuk detaylı hükümler içerirken, içtihat hukuku örf, adet, kıyaslamalar ve mahkeme kararları gibi uygulamalarla ön plana çıkmaktadır. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve ABD’nin bu yapılar üzerindeki etkileri nedeni ile işletme yönetimi, finansal raporlama ve denetim alanlarında Anglosakson kültür daha baskın hale gelmiştir. İkinci dünya savaşı sonra ortaya çıkan modern iç denetim faaliyetlerinin gelişmesinde dünya ekonomisinde yaşanan olaylar, ekonomi ve ticaret alanlarında artan düzenlemeler, küreselleşme, bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, kurumsal yönetim, risk yönetimi ve iç kontrol kavramlarının gelişmesi ile iç denetçiler enstitüsünün kuruluşu etkili olmuştur (Özbek, 2012: 4-7).

İç Denetçiler Enstitüsü’nün tanımına göre iç denetim, kurumun faaliyetlerine değer katmak ve geliştirmek için tasarlanmış bağımsız, nesnel bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. Risk yönetimi, kont-

rol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek için sistematik, disiplinli bir yaklaşım getirerek bir kuruluşun hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur (Theiia, 2020).

5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanununda ise iç denetim, kamu idaresinin çalışmalarına değer katmak ve geliştirmek için, kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek ve rehberlik yapmak amacıyla yapılan bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyeti olarak tanımlanmıştır ve bu faaliyetlerin; idarelerin yönetim ve kontrol yapıları ile malî işlemlerinin risk yönetimi, yönetim ve kontrol süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek yönünde sistematik, sürekli ve disiplinli bir yaklaşımla ve genel kabul görmüş standartlara uygun olarak gerçekleştirildiği ifade edilmiştir (KMYKK, 2003).

3. TÜRKİYE’DE İÇ DENETİM

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğunun mirası üzerine kuruludur. Osmanlı İmparatorluğunun parlak dönemlerinin geride kalarak batı ülkelerinin gerisinde kalması nedeni ile başlayan batılılaşma faaliyetleri her alanda olduğu gibi denetim alanında da etkili olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri süregelen Fransa ile yakınlaşma Osmanlının son zamanları ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. Türkiye’nin denetim tarihine bakıldığında Osmanlı İmparatorluğundan gelen ve Fransa’dan etkilenecek oluşturulan denetim uygulamalarının yer aldığı görülmektedir (Yürekli, 2015: 263). Teftiş kelimesinin denetim kelimesinin Arapça karşılığı olduğu da göz önünde tutulduğunda (TDK, 2020) günümüzde hala kurumlardaki etkili bir denetim birimi olarak faaliyet gösteren teftiş kurullarının Tanzimat döneminde başlayan yeniliklerin bir parçası olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Tanzimat döneminde Divan-ı Hümayun kaldırılmış yerine vekâletler (bakanlıklar) kurulmuştur. Maliye Nazırına bağlı olarak ise Heyet-i Teftiş-i Maliye kurulmuştur (Bozkurt, 2010: 270-271). Vekâletlerin kurulması sonrası, teftiş he-

yetleri kurularak müfettişler görevlendirilmiştir. Teftiş yapısı Cumhuriyetten sonra da büyük ölçüde korunmuştur (Yürekli, 2011: 28).

İkinci Meşrutiyet sonrası 1910 yılında, 1878 tarihli Fransız Genel Muhasebe Kararnamesi'nin çevirisinden oluşan Muhasebe-i Umumiye Kanunu Muvakkat kabul edilmiştir. Bu geçici kanun, küçük ekleme ve değişikliklerle 1927 yılında 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu adıyla tekrar yasalaşmıştır (Dava Dilekçesi, 2020).

Türkiye'de modern iç denetim uygulamaları öncelikle özel sektörde kendine yer bulmuş, uluslararası öncü firmaların Türkiye'deki temsilcileri iç denetim uygulamalarını hayata geçirmişlerdir. İç denetim uygulamalarının standartlara uyumlu halde yapılması, ABD merkezli IIA ve Avrupa merkezli ECIIA ile entegre olması, uygulayıcılara yol göstermesi için 1995 yılında Türkiye İç Denetim Enstitüsü (TİDE) kurulmuştur (Kamu İç Denetim Genel Raporu 2008, 2009:2) TİDE, 1996 yılında IIA ve ECIIA üyesi olmuştur (Özbek, 2012: 36).

Özel sektör ve kamu sektörü arasındaki temel ayrım noktası, sermayenin kullanımıdır. Özel sektör şahıslara ait sermayeyi kullanırken kamu sektörü kamu sermayesini yani devlete ait sermayeyi kullanmaktadır. Bunun yansıması olarak özel sektör karlılık ve verimlilik gördüğü uygulamaları hızlı biçimde uygulayabilmektedir. Bunun için karar vericilerin karar alması yeterlidir. Çoğu zaman fazla dokümantasyona dahi gerek yoktur. Kamuda ise bir yöntem veya faaliyetin uygulanabilmesi için mutlaka mevzuatta uygulamanın yer alması gerekmektedir. Bunun yansıması olarak kamudaki uygulamalar detaylı ve yazılıdır. Zira kamu sermayesi kullanımı, yöntem ve şeffaflık gerektirir. Ayrıca kamuda değişim zor ve zaman alıcıdır.

Özel sektörün serbestliğine karşın devlet, ekonomik istikrar, güven ortamı ve yasal güvencenin gerekli olduğu alanlarda düzenleyici kanun, yönetmelikler ve kararnameler üreterek özel sektörü regüle etmektedir. Bu regülasyonun temel amacı, devlete vergi geliri sağlamak, hile ve dolandırıcılık faaliyetlerini engellemektir. Devlet genelde bu kapsamda düzenleyici kararlar almaktadır. Bu amaca uygun

olarak Türkiye’de iç denetim kapsamında özel sektör düzenlemeleri ve uygulamalarının olduğu ana sektörler ve kanunlar; bankacılık sektörü, sermaye piyasası, sigortacılık sektörü ve Türk Ticaret Kanunu olarak sayılabilir.

Türkiye 1999 yılında Helsinki Zirvesi’nde AB’ye aday ülke olarak kabul edilmiş, mali yönetim ve kontrol alanlarında AB mevzuatına uyum çalışmaları başlamıştır. 2000’lerin başından itibaren IMF ve Dünya Bankası ile birlikte çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda ilk olarak T.C. Merkez Bankasında 2002 yılında İç Denetim Genel Müdürlüğünü kurulmuştur.

AB’de iç denetim, iç kontrol ve dış denetime ilişkin net bir mevzuat bulunmamasıyla birlikte AB, kendisiyle uyumlu uluslararası standartların kabul edilip uygulanmasını, iç ve dış denetim mekanizmalarının oluşturulmasını, rol ve sorumlulukları yasayla belirlenmesini üye ve aday ülkelerden talep etmektedir. AB tarafından yapılan incelemelerde; Türkiye’de kamu iç mali kontrol sisteminde eksiklikler olduğu, şeffaflık, performans denetimi, mali yönetim konularında uluslararası kabul görmüş ilkelerin takip edilmediği, denetim alanındaki yetki ve sorumlulukların tam olarak tanımlanmadığı ve bu alanlarda yasal düzenleme ihtiyacı bulunduğu belirtilmiştir. Tüm bu eksikleri tamamlamak ve AB mevzuatına uyum için 2003 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kabul edilmiştir (2008 Yılı Kamu İç Denetim Genel Raporu, 2009: 2-3).

İç denetimle ilgili Türkiye’de yapılan önemli düzenlemeleri 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (2003), Aracı Kurumlarda İç Denetim Sistemine İlişkin Esaslar Hakkında yayımlanan SPK tebliği (Seri V, No: 68) (2003), İMKB’ ye tabi işletmelerde Denetimden Sorumlu Komite (2004), 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu (2005), BDDK İç Sistemler Yönetmeliği (2006), Sigortacılık Kanunu (2007), Sigorta ve Reasürans ile Emeklilik Şirketlerinin İç Sistemlerine İlişkin Yönetmelik (2008), Türk Ticaret Kanunu (2011) şeklinde sıralamak mümkündür (Şimşek, 2019: 99).

3.1. Kamuda İç Denetçilerin Seçilmesi, Atanması ve Kariyer Yolu

Türkiye’de iç denetim uygulamaları öncelikle özel sektörde kendine yer bulmuştur. Özel sektörde kar ve verimlilik odaklı iç denetim uygulamaları için iç denetçiler istihdam edilmiştir. Özel sektörde iç denetçi olmak için iletişim yönü kuvvetli, sorgulayıcı bir yapıda olan ve tespitlerini doğru şekilde ifade edebilecek yapıda kişiler olunması beklenmektedir. Bu yapıları tespit için çeşitli insan kaynakları testleri uygulanmakta ve oryantasyon sürecinde kişi değerlendirilerek uygun olması halinde işe devamı sağlanmaktadır. Özel sektör için öncelikli olan sertifikadan ziyade işi doğru şekilde yapabilmektir. Bununla birlikte sertifikalar işin doğru yönteminin öğrenildiğinin göstergeleridir ve özel sektörde de önemlidir. Özel sektörde özellikle aranan sertifikalar öncelikle CIA (Sertifikalı İç Denetçi) sonrasında ise CISA’dır (Sertifikalı Bilgi Sistemleri Denetçisi).

Özel sektörde iç denetçilerin ücretleri ve kariyer yolları şirketlerin kendi belirledikleri yöntemlerle uygulanmakta ve çeşitlilik göstermektedir. Piyasada iç denetçiler, piyasa koşulları ve denetçilerin yetkinlik, kültür ve ilişkileri ile kendilerine yer bulmaktadır. İyi uygulama örnekleri olmakla birlikte özel sektör için uyulması zorunlu olan kariyer yolu ve ücret sistemleri bulunmamaktadır.

Kamunun yapısından kaynaklı olarak iç denetçilerin atanması, görevde yükselmesi, görev verilmesi ve sosyal haklarının yazılı ve yayımlanmış olması gerekmektedir. Kamuda bu kapsamda yayınlanmış kaynak ve dokümanlar bulunmaktadır (HMB, 2020)

Kamuda iç denetçi olabilmek için asgari olarak şu şartları taşımak gerekmektedir (bkz. Devlet Memurları Kanunu, 1965: 48; KMYKK, 2003: 65; İç Denetçi Adayları Belirleme, Eğitim ve Sertifika Yönetmeliği, 2005: 6):

- Türk Vatandaşı olmak
- 18 yaşından büyük olmak

- Kamu haklarından mahrum bulunmamak
- Kasten işlenen bir suçtan dolayı bir yıl veya daha fazla süreyle hapis cezasına ya da affa uğramış olsa bile devletin güvenliğine karşı suçlar, Anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama veya kaçakçılık suçlarından mahkûm olmamış olmak
- Askerlik çağına gelmiş ise muvazzaf askerlik hizmetini yapmış yahut ertelenmiş veya yedek sınıfa geçirilmiş olmak
- Görevini devamlı yapmasına engel olabilecek akıl hastalığı bulunmamak
- İç Denetim Koordinasyon Kurulu tarafından belirlenen alanlarda en az dört yıllık yükseköğrenim görmüş olmak
- Kamu idarelerinde denetim elemanı olarak en az beş yıl veya İç Denetim Koordinasyon Kurulunca belirlenen alanlarda en az sekiz yıl çalışmış olmak
- Mesleğin gerektirdiği bilgi, ehliyet ve temsil yeteneğine sahip olmak
- 45 yaşından küçük olmak
- Elli ve üzeri yabancı dil puanına sahip olmak
- Disiplin cezası almamış olmak (uyarma ve kınama dışında)
- Etik kurallara uygun bir geçmişe sahip olmak

Ayrıca kamuda iç denetçi olarak atanacakların, İDKK tarafından iç denetim eğitimine tâbi tutulacağı ve eğitimi başarıyla tamamlayanlara sertifika verileceği ifade edilmektedir. Ek olarak iç denetçilerin, bakanlıklar ve bağlı idarelerde Bakan tarafından, diğer idarelerde üst yöneticiler tarafından sertifikalı adaylar arasından atanacağı ve görevden alınacağı ve iç denetçilerin sayıları, çalışma usul ve esasları ile diğer hususların Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan yönetmelikle belirleneceği ifade edilmiştir (KMYKK, 2003: 65).

AB yasalarına uyum sürecinin hızlı bir şekilde yapılması ve iç denetimin idarelerde faaliyete geçebilmesini teminen iç denetçi ataması yapılması gerekmektedir ve bu ihtiyacı en hızlı karşılama yolu olarak da

mevcut durumda iç denetime yakın olduğu düşünölen meslek gruplarına kanundaki geçici maddeler ile (KMYKK geçici madde 5 ve 6) iç denetçi olmanın yolu açılmıştır. Bu kapsamda beş yıl bu görevlerde bulunan hali hazırda denetçi, müfettiş ve kontrolörlere başlangıçta daha cazip haklar ile iç denetçi olma imkânı verilmiştir. Bu kişiler İDKK tarafından verilen eğitimlere katılıp Kamu Denetçi Sertifikası olarak iç denetçi atanmışlar ve ilk iç denetçi grubunu oluşturmuşlardır.

İç Denetçilerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ile iç denetçilerin atanması, sertifikaları ve kariyerleri ile ilgili konularda şartlar belirlenmiştir. İç denetçi olabilmek için kamu iç denetçi sertifikasına sahip olmak gerekmektedir. Sertifika iç denetçilerin kariyerlerinin ve özlük haklarının belirlenmesi için A-1'den A-4'e kadar dört kategoriye ayrılmıştır. Sertifika sınavından başarılı olunması halinde A-1 sertifikası verilmekte, beş yıl geçtikten ve gerekli şartları sağladıktan sonra A-2, devamında ise her üç yılda bir gerekli şartların sağlanması halinde A-3 ve A-4 sertifikaları verilmektedir. Bir üst sertifikaya geçebilmek için son üç yılda 60 puan toplanması gerekmektedir. Puanlamada aşağıdaki kriterler uygulanmaktadır:

- (a) Katıldıkları meslek içi eğitimlerden 25 puana kadar,
- (b) Yazdıkları rapor ve yaptıkları çalışmalardan 35 puana kadar,
- (c) Yayınlanmış makale ve kitaplarından 10 puana kadar,
- (ç) Aldıkları sicil notu, başarı ve takdimemelerden 10 puana kadar,
- (d) Eğitici olarak katıldıkları çalışmalardan 10 puana kadar,
- (e) Yabancı dil bilgilerinden 10 puana kadar,

Ayrıca Yüksek Lisans için fazladan 10 puan Doktora için yine 10 puan verilmektedir. CIA, CISA, CCSA ve CGAP belgesi alan iç denetçilere bir defaya mahsus olarak bir üst düzey kamu iç denetçi sertifikası verilmektedir.

İç denetçinin iç denetçilik mesleği ile bağdaşmayan hareketlerde bulunduğu raporlanması halinde, konu İDKK tarafından görüşülerek sertifika iptal edilebilmektedir (İç Denetçilerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2006: 21-30).

Sertifika sınavından başarısız olan adayların iki kez daha sınava girme hakları bulunmaktadır (Kamu İç Denetim Genel Tebliği, 2013: 7). İ denetçilere denetimleri ve sahip oldukları sertifikalara göre işler verilebilmektedir. Uygunluk denetimi, mali denetim ve sistem denetimi A-1 ve A-2 sertifika düzeyindeki, ilaveten performans denetimi ve denetimin gözetimi faaliyeti görevlerini A-3 ve A-4 sertifika sahibi i denetçiler, BT denetimi, için ise bu konuda özel uzmanlığı olan i denetçiler tarafından yapılabilmektedir. Ekip olarak çalışılması halinde yüksek sertifikaya sahip denetçi baş denetçi olmaktadır. Danışmanlık faaliyeti, A-2, A-3 ve A-4 sertifika düzeyindeki i denetçiler tarafından yapılabilmektedir (Kamu İç Denetim Genel Tebliği, 2013: 15).

İ denetilikten ayrılan veya farklı göreve gelenler üç yıl içinde tekrar i denetçi olarak atanamazlar. Ancak üç yıl sonunda yıllık 30 saatlik eğitim almaları durumunda sertifikaları geçerliliğini korumaya devam etmektedir (Kamu İç Denetim Genel Tebliği, 2013: 20).

İç denetim birimi başkanlığı bulunan yerlerde, st yönetici tarafından i denetçilerden birisi iç denetim birim başkanı olarak görevlendirilmektedir. Görevlendirilen kişinin görevi dışında konumu ve durumu yasal bir statüye sahip olmadığı gibi, özlük hakları açısından da diğer denetçilerden farkı bulunmamaktadır. (Kamu İç Denetim Genel Tebliği, 2013: 8)

3.2. Kamuda İç Denetçilerin Motivasyonunu Etkileyen Hususlar

Bir işin istenen şekilde yapılabilmesi için işin, yapacak kişiye eksiksiz ve doğru biçimde aktarılması, işin yapılması için uygun ortam ve kaynakların bulunması, kişinin işi yapacak niteliklere sahip olması ve motivasyonu gereklidir. İç denetim içinde i denetçi yetkinliği ve motivasyonu, ortaya çıkacak ürün üzerinde doğrudan etkilidir. Zira iç denetimin ürünü olan rapor ve bulgular, i denetçinin yargı ve kanaatlerinin sunucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir i denetçinin olumsuz motivasyonu, değerlendirmelerin eksik olmasına ve tespit edilmesi gereken bulguların atlanmasına ayrıca ilişkilerde bozulmaya neden olabilir.

2020 yılı mart ayında, iç denetim birimi bulunmayan Dış İşleri Bakanlığı hariç geriye kalan tüm bakanlıklardaki 15 İç Denetim Birim Başkanı ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatların 14 adedi yüz yüze gerçekleştirilmiş, 1 adedi Covid-19 salgını nedeni ile yüz yüze görüşülemediğinden telefonla yapılmıştır. Mülakatlarda katılımcılara 11 soru yöneltilmiş ve mülakatlar ortalama 75 dakika sürmüştür. Bu çalışmada iç denetçi motivasyonu ile ilişkili mülakatlarda yer alan ifadeler tespit edilerek değerlendirilmiş, başlıklar halinde sunulmuştur.

Teşkilat Kararnamesinde İç Denetim Biriminin Yer Almaması

İç denetim birimlerinin, teşkilat kanunu olan bir numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde yer almaması (Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018), iç denetim birimlerinin kamuda varlığının sorgulanmasına neden olmakta, bağımsız bütçe yönetmelerini engellemekte ve bir denetim birimi için bu eksiklikler önemli bir sorun olarak karışımıza çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak iç denetim birimleri ve iç denetçiler varlıklarının kaynağının 5018 Sayılı KMYK kanununa dayandığını ve misyonlarını, ilgili taraflara izah etmek durumunda kalmaktadırlar ve bu durum iç denetçilerin motivasyonu üzerinde etkili olmaktadır.

Teşkilat kanunlarında iç denetim birimi tanımlanmamış durumda bu en büyük sorun. Yasal düzenleme yapılarak iç denetimin teşkilatlarda tanımlanıp yerlerinin sağlanması lazım. 5018 de olduğumuz için varız ama bu durum eksik. Burada geçiyor olmak sorunu çözmiyor. Bütçemiz özel kalemin altında yer alıyor. Müstakil bütçe var ama bağımsız değil. Bunun nedeni teşkilat kanununda yer almamamız. Her bakanlığın kendi teşkilat kanunu vardır (İDBB 12, 11 İç Denetim Birim Başkanı daha bu eksikliğe ve etkilerine benzer şekillerde değinmiştir).

İç Denetim Birim Başkanlarının Statüsü

İç denetim birim yöneticileri iç denetçiler içerisinde üst amirin onayı ile atanmaktadırlar ve yasal bir statüleri ve görevin getirdiği

fazladan sosyal hakları bulunmamaktadır. Bu durum iç denetim birim başkanları, çalışanlar ve i denetçiler nezdinde iç denetim birimine gereken değerin verilmediği yönünde bir algı oluşmasına neden olmakta ve i denetçilerin motivasyonunu etkilemektedir.

Teftiş kurulu başkanının ek göstergesi Genel Müdür seviyesinde ancak iç denetim birim başkanı öyle değil. Teftiş daha ağır görülüyor. Ama benzer görev yapanların benzer statülerde olması lazım. Teftiş kurulu başkanı l kararname ile genel müdür ataması gibi yapılıyor. Ancak iç denetim başkanı bakanın görevlendirmesi ile yapılıyor. Bir olur ile görevlendirilip hemen bir olurla görevden alınabilirsiniz. Görevlendirme yazısı nedeni ile iç denetim birim görevlisi yazmışlar. Ciddi bir algı sorunu mevcut (İDBB 11, 5 İ Denetim Birim Başkanı daha benzer konulara değinmiştir).

İç Denetimin Kurumdaki Yeri

Kamuda, uluslararası iç denetim standartlarında yer alan yönetim kurulu ve denetim komitesi yapısı olmadığından iç denetim birimleri denetim komitesi yerine üst yöneticiye bağlıdır. Bu durum, icranın içerisinde yer alan bir konuma bağlı olmanın getirdiği bağımsızlık sorunlarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Üst yöneticinin incelenmesini istemediği konular incelenememekte, önemli görmediği veya istemediği bulguların gerekleri yerine getirilememekte, hatta raporlara müdahale edildiği durumlar oluşabilmektedir. Özellikle niversiteler ve belediyeler gibi kamu kurumlarında bu sorun daha belirgindir.

Standartlarda Yönetim Kurulu var, CEO var, Denetim komitesi var bir de İç denetim var. Bu temellerin üzerinde kurgulanmış bir yapı var. Ancak kamuda böyle bir yapı yok. CEO, Yönetim Kurulu, Denetim Komitesi'nin tamamı bakanda birleşmiş durumda. Standartlardan ayrılan en temel yapı burası. Bu aktörler iç denetimin bağımsızlığı güçlendiren yapılar. İç denetim, CEO'nun faaliyetlerini denetliyor. Biz bunların hepsini tek yer yaptığımız zaman özellikle belediye, niversite gibi yerlerde bağımsızlık sorunları ortaya çıkıyor. Başkanın ve rektörün istemediği hiç-

bir konu denetlenemiyor (İDBB 14, 10 İç Denetim Birim Başkanı daha benzer konulara değinmiştir)

Yönetici Desteği

Her ne kadar kamuda iç denetim işleyişi detaylı olarak tanımlanmış olsa da bu işleyişin sağlıklı olarak işleyip işlememesi büyük ölçüde üst yöneticinin tavrına ve konuya verdiği öneme bağlıdır. Üst yönetici iç denetimin ne olduğu konusunda bilgi sahibi olur, destek verir, zaman ayırır ve etkin olarak kullanmak ister ise iç denetim çok etkin bir şekilde faaliyet gösterebilmekte, tersi bir durumda ise iç denetim tamamen âtil bir durumda kalabilmektedir. Üst yöneticinin tavrı, yaklaşımı, desteği, bilinci ve iç deneticilerin faaliyetlerine ve raporlamalarına verdiği desteğin olup olmaması iç denetçi motivasyonu üzerinde etkili olan temel konulardandır.

Çalışmanızın temel faktörü üst yöneticidir. Onun sahiplenmesi, denetime bakışı doğrudan işimizi etkilemektedir. Üst yönetici şu anda bakan. Daha önce müsteşardı. Üst yönetici farkındalığı iyi ise sonuç iyi olur. Kamuda genelde bu konuda eksiklik vardır. Bu durum iç denetçinin motivasyonunu da etkilemektedir. Denetçi yöneticinin raporları okuduğunu takip ettiğini görürse işini daha iyi yapmaktadır. Üst yöneticinin ilgili olduğu ya da olmadığı durumların ikisini de yaşadık (İDBB 6, 10 İç Denetim Birim Başkanı daha benzer konulara değinmiştir).

İç Denetçilerin Kariyer Yolu

İç denetçilerin kariyer yolu olarak A-1'den A-4'e kadar sertifika belirlenmiştir. Bu sertifikaların nasıl alınacağı ve ilerlemenin nasıl olacağı karara bağlanmıştır. Uluslararası geçerliliği olan sertifikaların alınması da kamu iç denetçi sertifikalarında daha hızlı yükselmeyi sağlayarak teşvik edilmektedir. Ancak fiili durumda sertifika dereceleri arasında, denetim gözetim sorumlusu olarak atanmak dışında, sosyal hak ve ödemeler noktasında bir ayrım bulunmamaktadır. Sertifika derecelendirmesinde yaşanan söz konusu durumlar iç denetçi-

lerin motivasyonu üzerinde etkisi olan temel konulardandır. İ denetçilerin sertifika derecelerinin cazip hale getirilmesi ve motivasyon sağlanması için sertifikalar ile memuriyet dereceleri arasında ilişki kurulması etkili olabilir.

İ denetçiler sertifika olarak doğrudan i denetçi olarak atanmakta, teftiş kurullarında mufettiŐ yardımcısında olduğu gibi bir ara kariyer basamağı bulunmamaktadır. Bu eksiklik istenen i denetçi karakterine sahip kişilerin temin edilerek çekirdekten yetiŐtirilmesine ve kültürle yoğrulmasına imkân vermemektedir. Ayrıca i denetçi atanacağı zaman iç denetime uygun olan kişilerin seçiminde zorluklar yaŐanmakta, iç denetime uygun kişilerden ziyade st makamların tercih ettiği kişiler atanabilmektedir.

İ denetçi yardımcısı Şeklinde bir kadro yok. Sertifika alan ve doğrudan atanan denetçiler birinci dereceden denetçi olup, yıllarca bekleyen adamlar bir oluyor. A1 ve A4 arasında özlük olarak hiçbir fark yok. Kontrolör olmak için bir kariyer basamağından geçiyorduk. Meslek içi hiyerarşik örgütlenme yok. İŞ yapmasını bilmeyen bir adam yıllarca çalışmış adamlar aynı maaşı alıyor (İDBB 3, 3 İ Denetim Birim Başkanı daha benzer konulara değinmiştir).

Kültürel Yapı

Kültürel olarak çalışanlar, yaptırım gücü olan tarafların istediklerini yapmaya daha meyilli olmaktadırlar. İ denetçilerin belge istediği durumlarda belgeyi isteme yetkilerinin olup olmadığı sorgulanabilmektedir. Bu kültürel durum hem bilgi ve belge temininde hem de tespit edilen bulguların yerine getirilmesinde temel tutumu oluŐurmaktadır. Kültürümüzde alıŐanların ve yöneticilerin denetlenmekten hoŐlanmadıėı gerçeğini de eklediğimizde, yaptırım gücü olmayan bir yapının isteklerini yerine getirme noktasında sorunlar yaşanabilmektedir. Özellikle st yöneticilerin iç denetime desteğinin sınırlı veya yetersiz olduğu ortamlarda yerine getirilmeyen iyileŐtirme unsurları iç denetimin etkinliğini ve i denetçi motivasyonunu olumsuz etki-

lemektedir. Raporlarda tespit edilen bulguların yerine getirilmemesi iç denetçilerin ortaya koydukları emeklerinin anlamsız hale geldiği hissine kapılmalarına neden olacaktır.

İdareler bildiğini okuyor. Bizim önerimizle ilgili zaten bir çalışma yapmayı düşünüyor raporumuzu ön plan çıkartıyor. Ancak böyle bir niyeti yoksa görmezden geliyor. Bu konuda yaptırım sağlanabilir. İdarenin uhdesinde olan işleri yapmadığında bir dönüşü olması gerekir. Üç izleme sonucunda kasıtlı olarak yerine getirilmemesinin ise mutlaka bir sonucu, yaptırımı olmalıdır. Bu durum iç denetçinin motivasyonu için de çok önemlidir. Toplum ve kamu olarak iç denetim mantığına aşına değiliz. Genelde teftiş mantığına daha yakınız. Bizde iletişim ve paylaşımcı bir yapı var. Bizim toplum mantık olarak henüz buna hazır değil. Bu rahat iletişimi gören kamu görevlileri bunların teftiş yapısı yok diye bilgi paylaşımı yapmak istemiyor. Bu algı iş bilirliliğine ve paylaşım olumsuz etki ediyor. Belge istiyoruz bunu almaya yetkiniz var mı diye soranlar oluyor. Müfettişe veriyoruz size de vermemiz gerekir mi diyebiliyorlar. Bu husus iç denetçinin tarzından da etkileniyor olabilir. Ama emredici bir tarz bilgi ve belgenin zamanında gelmesini sağlıyor. Müfettiş olarak çalışırken bunu gördük (İDBB 6, on İç Denetim Birim Başkanı daha benzer konulara değinmiştir).

Teftiş Kurullarının Yapısı ve İlişkisi

5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununda dış ve iç denetimden bahsedilirken teftiştten ve teftiş kurullarından bahsedilmemektedir. Ayrıca dönemin Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilen 15.07.2004 tarihli ve 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun ile birlikte kamudaki denetim yapısının teftiş mantığından iç ve dış denetim mantığına dönüştürülmek istendiği anlaşılmaktadır. Teftiş kurullarının yapısı ve yüz yılı aşkın tarihi karşısında teftiş kurulları üzerinde yapılmak istenen bu köklü değişiklikler dirençle karşılaşmış, teftiş kurullarının teşkilat kanunlarında yer alması, sosyal haklarının belirgin

olması, iç denetim birim başkanlarının aksine teftiş kurulu başkanlarının konumunun belirgin ve cazip olması ile teftiş kurulları güçlü yapısını korumaya devam etmiştir. Bu güçlü yapı 15 Temmuz hain darbe girişimi sonrası yaşanan süreçte daha da güçlü bir hal almıştır. Bu güç, direnç ve fiili durumun sonucunda kamu mali dönüşüm yapısı içerisinde teftiş mantığından denetim mantığına dönüşümü esas alan irade tersine doğru işleyerek teftiş kurullarının normalde iç denetim içerisinde yer alan denetimleri kendi bünyelerine aldıkları bir yapıya doğru değiştiği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede teftiş kurulu başkanlığı isimlerinin, rehberlik ve teftiş kurulu başkanlığı veya rehberlik ve denetim başkanlığı gibi isimlere dönüştüğü de görülmektedir. Son yıllarda çok sayıda teftiş kurulu başkanlığı performans ve BT denetimlerini dahi kendi programlarına alarak denetimler yapmaya başlamışlardır. Bu denetimler yetkin iç denetçilerin olduğu ortamlarda bile etkin olarak yapılması zor olan denetim türleridir. Bununla birlikte iç denetimin mantığı ve özü teftiş mantığından çok farklıdır. Daha yapıcı ve işbirlikçi bir yaklaşım gerektirmektedir ve geleceğe dönük iyileştirmelere odaklanmaktadır. İç denetimde amaç, işi yapanlarla birlikte kuruma değer katacak gelişimler ortaya koyabilmektedir. Teftiş mantığı ise sorgulayıcı, hata ortaya çıkarmaya meyilli ve geçmişe odaklıdır. Sonuç olarak iç denetimin alanına giren denetimlerin teftiş kurulları tarafından da yapılıyor olması, kurumlarda denetim mekanizmasının çok başlı bir yapıya bürünmesine, aynı birimlerin benzer şekillerde farklı denetim birimleri tarafından denetlenmesine ve çalışanlar nezdinde olumsuz bir algı oluşmasına neden olmakta, iç denetçilerin motivasyonlarını da etkilemektedir.

Denetime başlayınca teftiş geldi bir de siz geldiniz deneme ihtimali var. Koordinasyon olması lazım. Teftiş de denetim yapıyor. Onlar genelde uygunluk denetimi yapıyor biz sistem denetimi yapıyoruz. Ancak denetlenen taraf aradaki farkı görmüyor. Teftişin de iç denetimin rolünü üzerine alma gibi isteği var. Ancak zihinsel ve davranış olarak arada çok fark var (İDBB 11, 14 İç Denetim Birim Başkanı daha benzer konulara değinmiştir).

İlk İç Denetçilerin Müfettiş veya Kontrolör Kökenli Olmaları

Kamu mali Yönetim ve Kontrol Kanunu ile kamuda iç denetim işleyişine geçildiğinde hızlı bir şekilde iç denetçi ihtiyacının giderilmesi için müfettiş ve kontrolörlere iç denetçi olma hakkı tanınmıştır. Başlangıçta bu geçişin hızlı olabilmesi için de sosyal haklar ve kazançlar olarak daha cazip hale getirilmiştir. Neticede ilk iç denetçilerin çoğu yıllarca müfettiş ve kontrolör olarak görev yapan kişilerden oluşmuştur. Buna karşın müfettiş ve iç denetçi denetim açısından farklı özelliklere ve yaklaşımlara sahiptir. İç denetçiler daha işbirlikçi, diyaloga açık hareket ederler, sorgulayıcı bir yaklaşım sergilemezler ve geleceğe odaklı olarak çalışırlar. Yıllarca müfettiş veya kontrolör olarak çalışmış kişilerin bu mental değişimi yaşamaları zaman almış, ilk iç denetçilerin tavırlarından kaynaklı olarak iç denetim kamuda olması gerektiği şekilde algılanamamıştır. Bazı kurumlarda ise iç denetçi olarak çalıştıkları kurumlardaki tespit ettikleri olumsuz durumları şikâyet ettikleri ve kendi çalıştıkları kurumlara cezai işlem yapılmasına neden oldukları durumlar vuku bulmuştur. Tüm bunların sonucu olarak kamuda iç denetim anlayışı işin başında yaralar almış, dirençlerle karşılaşmıştır. Bu direnç iç denetçilerin motivasyonu üzerinde etkili olmaktadır.

Çalışanların unvanı iç denetçi olmasına karşın, eskiden müfettiş veya kontrolör olan çalışanlar genelde bakış açısı olarak hala eski mantığı taşımaktadırlar. Bu kişiler iç denetime evrilemedi (İDBB 1, 6 İç Denetim Birim Başkanı daha benzer konulara değinmiştir).

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Denetim kavramı yüzyıllar öncesine kadar var olmasına karşın iç denetim kavramı 20. yy. da ortaya çıkmış, iç denetim enstitüsünün kurulması ile somut hale gelmiş, yaşanan mali skandallar sonrasında önemi daha da artmıştır.

Türkiye’de kamu mali yönetimi, Osmanlı İmparatorluğunun son

dönemlerinde yapılan kanuni düzenlemelerin devamı olarak başlamış, Muhasebe-i Umumiye Kanunu yaklaşık seksen yıl kullanılmıştır. Kanunun değişen koşullar karşısında yetersiz kalması ve Avrupa Birliği uyum yasaları çerçevesinde mevcut yapının eleştirilmesi neticesinde, 2003 yılı sonunda 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Söz konusu kanun kamu mali yönetiminde ve denetiminde köklü değişiklikler getirmiştir. Önemli değişikliklerden biri de iç denetim kavramının dahil edilmesidir.

Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununda teftiş kavramına yer verilmemiş, kanunun devamı niteliğinde düzenlemeler içeren Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun dönemin Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmamış ve uygulanamamıştır. Teftiş kurullarının denetim mantığı üzerinde köklü değişiklikler içeren kanunun uygulanamaması, yüzyılı aşkın süredir varlığını devam ettiren teftiş kurullarının güçlü yapısının varlığını devam ettirmesine neden olmuştur. Günümüze kadar gelen iç denetim ve teftiş kurulu denetimleri ikili bir denetim mekanizması olarak varlığını ve rekabetini devam ettirmektedir. Bu rekabetin sonuçlarından biri de teftiş kurullarının iç denetim konularına yakınsaması yani iç denetim konularını kendi bünyelerine almaya çalışmaları olarak görülmektedir. Bu kapsamda teftiş kurullarının isimlerinde değişiklikler yapılmış, programlarına iç denetim konuları dâhil edilmiştir.

Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununda yer alan iç denetimin uygulanabilmesi için kanunda yer alan geçici maddeler ile hali hazırda müfettiş ve kontrolör olarak görev yapan ve gerek şartları taşıyan çalışanlara daha cazip imkânlar sunulurken iç denetçi olma imkânı sağlanmış, İDKK tarafından eğitimler düzenlenmiş ve bu kişilere sertifikalar verilerek iç denetçi yapılmışlardır.

Kanuna bağlı olarak çıkarılan tebliğ, usul esas ve yönetmeliklerle iç denetçilerin sertifika ve kariyerleri belirlenmiş ve uygulanmıştır. İç denetçiler için A-1'den A-4'e kadar ilerleyen sertifika sistemi belirlenmiş, görevde yükselmek için gerekli, süre, başarı ve puan yapısı

oluşturulmuştur. Ayrıca uluslararası geçerliliği olan sertifikaların alınmasını teşvik etmek maksadı ile uluslararası geçerliliği olan sertifika alanların kamu denetçisi sertifikalarında hızlı yükselmesinin önü açılmıştır.

İç denetçilerin yaptıkları işin ürünü raporlarıdır. Raporların temel içeriği ise bulgu ve tavsiyelerden oluşmaktadır. Bulguların sağlıklı olarak tespit edilmesi, uygun tavsiyeler ortaya konulması ve sonucunda kuruma değer katılması, iç denetçinin yetkinliği ve motivasyonu ile yakından ilgilidir. Zira her ne kadar iç denetçiler bulgularını analiz ve tekniklerle destekleseler de iç denetçiler nihai olarak kişisel tespit ve yargılarını ortaya koymaktadırlar.

Bu çalışmada, iç denetçilerin kariyer yolu incelenerek 2020 yılı mart ayında Bakanlıklarda görevli iç denetim birim başkanları ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar ve iç denetçilerle yapılan görüşme ve gözlemler sonucunda iç denetçilerin motivasyonları üzerinde etkili olan hususlara değinilmiştir.

Sonuç olarak iç denetçilerin motivasyonu üzerinde etkili olan aşağıda verilen başlıklar tespit edilmiştir.

- Teşkilat Kararnamesinde İç Denetim Biriminin Yer Almaması: Kurumların yapılarını ifade eden kararnamede iç denetim birimlerine yer verilmemesi temel sorunlardan biridir. Kararnamede yer alınmaması neticesinde, iç denetim birimi önemsiz görülmekte, varlıkları sorgulanmakta, bağımsız bütçe kullanamamaktadır.

- İç Denetim Birim Başkanlarının Statüsü: İç denetim birim başkanları diğer denetçiler arasından yönetici onayı atanmaktadır. Yasal statüsü ve özlük hakları bulunmamaktadır. Bu durum da iç denetimin önemsenmediği sonucunu çıkarmaktadır.

- İç Denetimin Kurumdaki Yeri: İç denetimin kurum içi bağımsızlığı sağlayacak bir yönetim kademesine bağlı olması gerekmektedir. İcranın içerisinde yer alan bir yapıya bağlı olunması denetimin bağımsızlığını zedelemektedir.

- Yönetici Desteği: Kurum üst yöneticisinin iç denetim konusundaki bilgisi ve desteği denetimin etkinliği ve motivasyonu üzerinde doğrudan etkilidir.

▪ İç Denetçilerin Kariyer Yolu: İç denetçiler için belirlenen kariyer yolu, özlük hakları açısından farklılıklar içermediğinden motive edici özellikte değildir.

▪ Kültürel Yapı: Kültürümüzde denetime soğuk bakılmakta, denetim istenmemektedir ve yaptırım gücü olmayanların istekleri yapılmamaktadır. Yaptırım gücü olmadığından, kuruma değer katmak için iç denetimlerde tespit edilen iyileştirmelerin yapılmadığı durumlar olabilmektedir.

▪ Teftiş Kurullarının Yapısı ve İlişkisi: Kurumlarda Teftiş Kurulları da bulunmaktadır ve Teftiş Kurullarının da iç denetim benzeri denetimler yapması ikili bir denetim yapısı oluşmasına, çatışmaya ve algısal sorunlara neden olmaktadır.

▪ İlk İç Denetçilerin Müfettiş veya Kontrolör Kökenli Olmaları: İç denetim yapısına geçildiğinde istihdamın hızlı olması için müfettiş ve kontrolör kökenli kişiler iç denetçi olmuşlardır. Bununla birlikte bu kişilerin önemli bir kısmı iç denetim için gereken zihinsel dönüşümü yaşamadıklarından iç denetimin gerek kurulum aşamasında gerekse devamında doğru algılanması üzerinde bu durumun olumsuz etkileri olmuştur.

Teşkilat kararnamesinde iç denetim biriminin yer almaması, iç denetim birim başkanlarının statüsü, iç denetimin kurumdaki yeri, iç denetçilerin kariyer yolu başlıklarındaki hususlar yapısal sorunlar olduğundan her yerde ortaktır. Bu sorunların düzeltilebilmesi için mevzuat düzenlemesi gerekmektedir.

Yönetici desteği, kültürel yapı, teftiş kurullarının yapısı ve ilişkisi, ilk iç denetçilerin müfettiş veya kontrolör kökenli olmaları kurumun yapısından etkilendiğinden dolayı iç denetçilerin motivasyonu üzerindeki etkileri farklı kurumlarda değişiklik gösterebilmektedir. Bu konular iç denetçilerin iş yaptıkları ortamla ilgilidir ve mevzuat düzenlemelerinden ziyade iç denetim paydaşlarının tutumları ile ilgilidir.

İç denetçilerin motivasyonunu bozan unsurların giderilmesi ve motivasyonlarının yükseltilmesi sonucunda iç denetçiler, inceledikleri konular üzerine daha istekli giderek, daha çok çalışarak bulguları tespit edecek, doğru ve uygulanabilir öneriler geliştirerek kuruma daha fazla değer katacaklardır.

An Assessment on the Career Path and Motivation of Public Internal Auditors

Abstract: In the public sector, internal audit is carried out by internal auditors, and departments with a sufficient number of auditors have internal audit units and head of internal audit. The professional competence, character and motivation of internal auditors are very important for internal audit to add value to the organization. Reporting, which are the main products of the internal auditors, and the adequacy of the findings and recommendations included in the report, although based on analysis, are a result of the judgments and convictions of the internal auditor. A highly motivated internal auditor will be able to identify more accurate findings, provide more actionable and timely recommendations, and add more value to the organization. In this study, the career path of internal auditors was examined, and the issues affecting the motivation of internal auditors were addressed as a result of semi-structured interviews with the heads of internal audit units in the ministries in March 2020. As a result; the internal audit units are not included in the organizational decree, the status of the heads of internal audit units, the position of internal audit in the organization, executive support, the career path of internal auditors, cultural structure, the structure of the inspection boards and relationship with internal audit unit, the first internal auditors to be inspector or controller origin have been evaluated to be effective on the motivation of the internal auditors.

Key Words: Internal Audit, Internal Auditor, Certificate, Motivation, Career.

Kaynakça

Adams, Pat (2012), Sawyer’s Guide for Internal Auditors: Volume 1. Internal Audit Essentials, Florida: Institute of Internal Auditors Research Foundation (6th Edition).

Bozkurt, Y. (2010), “Kamu Yönetiminde Teftiş Kurulu Başkanlığının Kaldırılmasına Dönük Sorunlar”, Ankara Barosu Dergisi, 2010-4: 269-278.
Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararna-

mesi (2018), Resmî Gazete (Sayı 30474), Kararname Numarası 1.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf>.

Dava Dilekçesi (2020), **Türkiye'nin Mali Sistemi**,
https://www.anayasa.gov.tr/Kararlar/GenelKurul/Dava_Dilekcesi/2016-47.pdf.

Devlet Memurları Kanunu (1965), Resmî Gazete (Sayı 12056),
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>.

HMB, Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). **Mevzuat**,
<https://www.hmb.gov.tr/idkk-mevzuat>

İ Denetçi Adayları Belirleme, Eğitim Ve Sertifika Yönetmeliği (2005),
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/10/20051008-5.htm>.

İ Denetçilerin alışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (2006),
Resmî Gazete (Sayı 26226),
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060712-6.htm>.

Kamu İç Denetim Genel Raporu 2008 (2009), Ankara: İDKK.

Kamu İç Denetim Genel Tebliği (2013), Resmî Gazete (Sayı 28623),
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130419-5.htm>.

KMYKK (2003). **Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu** (Resmî Gazete, Sayı 25326),
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.doc>.

Özbek, etin (2012), **İç Denetim: Kurumsal Yönetim, Risk Yönetimi, İç Kontrol**, İstanbul: Türkiye İ Denetim Enstitüsü Yayınları.

şimşek, Kezban (2019). **Uluslararası İç Denetim Standartları Kapsamında Yürütölen İç Denetim Uygulamalarının Kurumsal Yönetim Kalitesi Üzerindeki Rolü: Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan şirketler Üzerinde Bir Anket alışması** (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TDK (2020), **Teftiş**, <https://sozluk.gov.tr/>

Theiia (2020) **Definition of Internal Auditing**,
<https://na.theiia.org/standards-guidance/mandatory-guidance/Pages/Definition-of-Internal-Auditing.aspx>.

Yürekli, Ömer (2011), "Türkiye'de Teftiş Kurulları Olgusu", **Devlet Denetim Elemanları Derneği Dergisi**, 116: 28-35.

Yürekli, Ömer (2015), "Kamu Yönetmel Teftiş ve Denetim Sistemi ve Yeniden Yapılanması", **Türk İdare Dergisi**, 480: 257-288.

Barrington Moore'da Siyasal Değişme

İrfan Haşlak¹

Özet: Siyasal yapıların ortaya çıkışını uzun dönemli çözümleme biçimi ile ele alan yaklaşımlar arasında Moore'un katkısı oldukça önemli gözükmektedir. Çözümlemesini karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji bağlamında gerçekleştiren Moore, farklı siyasal yapılar olan demokrasi, faşizm ve komünizmin modern dünyaya geçilirken ortaya çıkışını örnek ülke toplumlarının sınıf yapılarını derinliğine irdeleyerek sınıflar arasındaki belirli ittifaklar ve çatışmalar açısından yapmaya çalışmıştır. Bu yönüyle karşılaştırmalı tarihsel sosyolojinin önemli isimleri arasına giren Moore, kendisinden sonra gelen pek çok sosyal bilimciyi de etkilemiş gözükmektedir. Moore'un pek çok çalışması arasında öne çıkan ve söz konusu yöntemi kullandığı ana çalışması "Demokrasinin ve Diktatörlüğün Toplumsal Kökenleri" adını taşıyan yapıttır. Bu çalışmasında Moore; toprak ağaları gibi bu süreçte rol oynayan pek çok faktörün önemine vurgu yapmış, ticari mantaliteye doğru bir dönüş yaşamış olan toprak ağalarının ve köylülerin devrimlerde oynadığı rolü vurgulamıştır. Bu çalışmada Moore'un yöntemi çerçevesinde demokrasinin İngiltere, Fransa ve ABD'de, faşizmin Japonya ve Almanya'da ve komünizmin ise Rusya ve Çin'de ortaya çıkışına dair çözümlemesi irdelenmektedir. Moore'un bu bağlamda yaptığı en önemli katkılarında birisinin, siyasal modernleşmenin tarih dışı bir görüşünü savunan modernleşme teorisyenlerine karşı güçlü bir meydan okuma olarak görülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Barrington Moore, Demokrasi, Faşizm, Komünizm, Karşılaştırmalı Tarihsel Sosyoloji, Devrim

1. Giriş

Modern dönemin tarihsel kökenleri üzerine çalışma yapan sosyal bilimciler arasında Barrington Moore'un müstesna bir yere sahip olduğu bilinmektedir. 2.Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde yayınlamaya başladığı ve nihayet 1966 yılında yayınlanan "Toplumsal Kökenler" adlı çalışmasıyla entelektüel olgunluğunun zirvesine ulaşan Moore, toplumsal değişme olgusuna modernleşme kuramının oldukça mekanik ve tekdüze bakış açısının ötesine geçerek yaklaşmakta ve bunu yaparken de her bir toplumun tarihsel hikâyesine derinliğine nüfuz etmektedir. Daha da ötesi böylesine bir çabayı mukayeseli tarihsel sosyoloji yöntemi çerçevesinde gerçekleştirmiştir.

Pek çok sosyolog ve tarihçi de Moore'un örneklendirdiği yöntem çerçevesinde çalışmalar yapmışlardır. Bunlar arasında devrimleri analizinde Moore'un yaklaşımını eleştirmiş olsa da yöntem olarak hocasının izinden giden Theda Skocpol olmuştur (Skocpol, 1979).

Bu çalışmada Moore'un çalışmasında takip ettiği karşılaştırmalı tarihsel yöntemi üzerinde durulacak, daha sonra da bu yöntem çerçevesinde analizinde yer verdiği toplumların geleneksel dönemden modern döneme ulaşma yolları irdelenecektir. Ele aldığı toplumları sınıf temelli bir incelemeye tabi tutan Moore, modern dünyaya farklı yollardan geçerek ulaşmanın arkasındaki nedenleri bulup ortaya çıkarma gibi bir amacı gerçekleştirme çabası içerisinde olmuştur. Goldhorpe'nin (1991) üzerinde yeterli kanıt olmadığını ileri sürse de Moore "ekonomik pozisyon ile siyasal eylem" arasında bir ilişki olduğu tezini 'güçlü ve ikna edici' bir biçimde ortaya koymuştur.

2. Moore'un Yöntemi: Karşılaştırmalı Tarihsel Sosyoloji

Barrington Moore, 1950'li yıllardan başlamak üzere tarihsel sosyolojinin en bilinen eserlerini yayınlamaya başlamıştır (Haşlak, 2007). En önemli çalışması olan "Demokrasinin ve Diktatörlüğün Toplumsal Kökenleri" kitabının girizgâhı olarak nitelendirilebilecek, "Siyasal İk-

tidar ve Sosyal Teori”yi 1958 yılında yayınlamıştır. “Siyasi İktidar ve Sosyal Teori”nin özellikleri, daha sonra yayınlanan “Demokrasinin ve Diktatörlüğün Kökenleri” gibi, büyük bir ilgi çekmiştir. Çalışmanın dikkatini çektiği sosyal bilimcilerden birisi de Lipset’dir. Lipset, Moore’un bu çalışmasına yönelik görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: “Politik güç ve sosyal teori, tüm karmaşık sistemlerin öncelikle tarihsel olarak analiz edilmesi gerektiği pozisyonunu ilerletmek için belki de en önemli son çabadır ve tarihsel durumun sonuçlarının analizi, sistemin ve parçalarının herhangi bir zamanda hizmet ettiği birbiriyle ilişkili işlevleri belirleme çabasıdan daha önemli bir 'sistemin' açıklamasıdır“(Lipset, 1960: 283.).

Aslında söz konusu çalışmada Moore’un takip edeceği yöntemin de ilk ipuçlarına rastlanmaktadır. Bu yöntem karşılaştırmalı tarihsel (sosyolojik) analizdir. Bu analiz biçimi bir yandan tarihsel gerçekleri önemserken aynı zamanda sosyolojinin soyutlama gücünden de yararlanmaktadır. Her ne kadar ‘Tarihsel Sosyoloji’ (1982) başlığını taşıyan ilk kitabı Philip Abrams yazmış olsa da söz konusu yöntemin sosyal bilim dünyasında uzun zamandan beri pratik edildiği de bilinmektedir (Kalberg,1994).

Bu yöntemin önemli uygulayıcılarından birisinin de Barrington Moore’un olduğu konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Moore'un macerası 1967'de “Toplumsal Kökenler” başlıklı çalışmasının yayınlanmasıyla sonuçlandı. Moore bu önemli çalışmada, tarihsel bir sosyoloğun entelektüel olgunluğunun mükemmel bir örneğini sergilemiş ve görünüşe göre diğer sosyologların ve tarihçilerin takdirini kısa bir sürede kazanmıştır.

Aslında, bu sosyolojik inceleme, çoğu sosyolog ve siyaset bilimcinin dikkatini çekti ve önemli bir kısmının Moore tarafından ileri sürülen kanıtlara meydan okuyan oldukça uzun inceleme makaleleri yazmalarına yol açtı. C.Vann Woodward, Moore'u bir dereceye kadar Marksist olarak gördü ve “Toplumsal Kökenler”in karşılaştırmalı tarihsel analizde bir dönüm noktası olduğunu ve şu anda bulunduğumuz

yere nasıl geldiğimizi öğrenmeye çalışan tüm topraklardan bilim adamları için bir meydan okuma olduğunu savundu (Woodward, 1966: 453). “Toplumsal Kökenler”de tarih ve sosyolojinin mükemmel bir birleşiminin olduğunu ileri süren İngiliz tarihçi Ronald P. Dore, Moore'un kitabına yönelik olumlu bir değerlendirme ortaya koymuştur. O'na göre dünya tarihinin entelektüel bir irdelemesini yapmak isteyenlerin Moore'un kitabını okumaları yeterliydi (Dore, 1969: 295). Theda Skocpol, Margaret Somers ile ortaklaşa yazılan bir makalede benzer bir şekilde “Toplumsal Kökenler”i karşılaştırmalı tarihin anıtsal bir eseri olarak tanımladı ' (Skocpol & Somers, 1980: 181).

Peter Burke'un Moore'un çalışmasını değerlendirmesi eleştirel bir tarzı da yansıtmaktadır. Burke'uya göre Moore'un çalışması esasında modernleşme kuramı ile bulandırılmış modern dünyanın yaratılmasında toprak ağaları ve köylülerin rolü çerçevesinde ortaya konmuş olan temelde Marksist bir çalışmadır (Burke, 1980: 92.)

3. MOORE'UN TEMEL ARGÜMANI

Tarihi nitelikteki eserlerin amaçları arasında geçmişi günümüze bağlamaya çalışmanın olduğu bilinen bir gerçektir. Bu tür çalışmalar, çağdaş dünyanın neden böyle olduğunu kavramaya ve geçmişi anlamının nasıl mümkün olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadırlar. “Demokrasinin ve Diktatörlüğün Toplumsal Kökenleri” adlı eserinde Moore benzeri bir görev üstlenmiş gibidir. Çalışmanın ana teması, parlamenter demokrasinin, faşizmin ve komünizmin ortaya çıkışının tarihsel odaklı bir açıklamasının ortaya konmasıdır.

Kitabın temel argümanı, yazarı tarafından kısaca dile getirilmiştir. Moore en başından itibaren kendisinin tarımsal toplumlardan modern sanayileşmiş toplumlara dönüşümde toprak sahibi üst sınıfların ve köylülerin oynadığı çeşitli siyasi rolleri açıklamaya çalıştığını ileri sürmüştür (Moore, 1967: x). Moore, siyasi sistemlerin ortaya çıkış şeklini aydınlatmak için Fransa, İngiltere, ABD, Hindistan, Japonya ve Çin'in devasa tarihinde adeta bir gezintiye çıkmaktadır. Kitap,

Almanya ve Rusya'yı da karşılaştırmalı tarihsel araştırma adına ikincil olarak dâhil etmiştir.

Moore, yukarıda ifade edildiği üzere, söz konusu çalışmasında modern dünyaya giden üç yoldan bahseder. Bunlar demokratik parlamentarizm, faşizm ve komünizmdir.

Ancak Hindistan devrimci olmayan bir dönüşüm yaşamıştır. Üç örnek ülke, yani Fransa, İngiltere ve ABD, demokratik yönetim biçimlerini geliştirdi. Bu ülkelerde siyasi sonuç aynı olsa da, burjuvazinin demokratik sistem giden yolu açan faktörler açısından ülkeler arasında ciddi farklılıkların olduğu bilinmektedir. Köylü sınıfının devrimci eylem potansiyeli düşük olduğu konusundaki yaygın kanaate rağmen, Fransa'da aristokrasi tarafından sömürülen ve yüksek bir devrimci potansiyele sahip büyük bir köylü sınıfı vardı (Moore, 1967:426). Fransız tarımı, emeği baskılayan bir sisteme dayanıyordu. Oysa İngiltere ve ABD'de tarım, pazar temelinde örgütlenmiş gözükmekteydi. Bu üç toplumun paylaştığı şey, modernleşme sürecinin erken bir aşamasında güçlü bir burjuva dürtüsünün varlığıydı.

Alman ve Japon halkı ise tam tersine, geride çok sayıda insan ıstırapı bırakan faşist yönetimin gölgesi altında yaşadı. Bu iki ülkenin yukarıdan faşist devrimler geçirmesinin nedenlerinden biri Moore'un ilk rota açıklamasında bulunabilir. Burjuva-demokratik 'yol, modernleşmenin erken bir aşamasına özgüydü. Bu konuda Almanya ve Japonya'nın toplumsal konfigürasyonlarının ortaya çıkaracağı çok önemli hususlardan bahsetmek mümkündür. "Emek baskıcı tarım sisteminin" düzgün işleyişini sağlamak üzere siyasi olarak devlete bağımlı bir toprak sahibi sınıf vardı. Bu sınıf düzeni, faşizmin ortaya çıkması için ideal bir atmosfer sunmuştur: bu da politik olarak güçlü, ancak ekonomik olarak zayıf bir aristokrasi ile ittifak içinde güçlü bir devletin varlığıydı.

Burjuvazinin ve köylülüğün zayıf olması, bu siyasi sonuca katkıda bulunmuş gözükmektedir. Bu durum ayrı bir siyasi sistem üretti; yani tarım ve büyük sanayi tarafından, tarım işçisi, küçük köylü ve tüketici-

ci aleyhine korunan faşist sistemin ortaya çıkmasıydı. (Moore, 1967: 462).

Komünizm, 20. yüzyılda Rusya ve Çin'de kapitalist gelişmenin ilk dönemlerinde başarılı bir biçimde ortaya çıktı. Gösterildiği gibi, toprak ağası sınıfının devlete bağımlı olduğu Japonya ve Almanya'nın aksine, Çin ve Rusya'da devlet, emeği baskılayan bir tarım sisteminin olduğu yerlerde düzeni sağlamak için kırsal aristokrasiye güvendi. Rusya'da oldukça birleşmiş olan ve dayanışma içinde yaşayan ve toprak ağalarıyla ilişkisi nedeniyle doğası gereği radikal olan köylülük, devrimde merkezi bir rol almak için yalnızca bir Komünist Partinin ivmesine ihtiyaç duymuştur. Burada köylü, toprak ağaları ve devlet arasında yukarıdan çok farklı bir devrimle oldukça farklı bir ilişki bağı söz konusuydu.

Hindistan ise oldukça ilginç ve mevcut örneklerden farklı bir örnek olarak ifade edilebilir. Daha önce de vurgulandığı gibi Hindistan diğer üç rotadan hiçbirini izlememiştir. Bu sonuçta, bir dizi faktörün etkisinden bahsetmek mümkündür. Örneğin, köylülük emek-baskıcı 'tarım sistemi' altında; yani güçlkle çalışırken, köylülerin devrimci potansiyeli düşüktü. Bu, sefaletin ille de bir sınıf mücadelesine yol açmayacağı noktasını açıkça göstermektedir (Moore, 1967: 33). Bunun da nedeni, ritüel yaptırımlar ve bağlılıklar yoluyla toplum üzerinde muazzam bir etkiye sahip olan kast sistemiydi. Bu, burjuvazi dürtüsünün olmadığı bir ortamda, devrimci olmayan bir yola katkıda bulunmuştur. Toplumun yapısının, sınıflarının, sınıflar arasındaki ittifakların ve onların bakış açısının devrimlerin veya devrimci olmayan yolların nedenlerini belirlediği noktasını bütünüyle özetliyor şeklinde bir iddia ileri sürmeyi mümkün kılmaktadır.

4. Sınıflar ve Toplumlar

Moore'un Toplumsal Kökenleri kitabı genel kabul görmüş biçimlere oldukça aykırı bir şekilde düzenlenmiş gözükmektedir. Moore çalış-

masını iki kısma ayırmıştır.

Kitabın tamamının yaklaşık üçte ikisini oluşturan ilk kısmında, bireysel ülkelerin tarihlerine odaklanmış gözükmektedir. Moore'un neden böyle bir tercihte bulunduğunu anlamak önemlidir. Smith'e göre Moore'un hedefi, dönüşümlerin altında yatan ve birden fazla bireysel olay dizisi için geçerli olan belirli ilkeleri keşfetmekti.

Moore, bireysel vaka çalışmalarından bazı genel süreçler keşfetmiş ve ardından deneysel araştırmaya dayanarak bazı genellemeler ortaya koymuştur. Moore teorik çıkarımlarını ise kitabının sonuna bırakmış gözükmektedir ve böylesine bir değişikliği de ikna edici bir şekilde ortaya koymuş ve bu çabasında da başarılı olmuştur. Moore, 'teoriye çok güçlü bir bağlılığın her zaman tek tek ülkelerin tarihindeki öneminin ötesinde bir teoriye uyan gerçekleri aşırı vurgulama tehlikesi taşıdığını' (Moore, 1967: x) ifade etmiştir.

Teorilerin geçerliliği konusunda temkinli görünmesine rağmen, Moore'un ana hedeflerinden birisinin yine de bazı genellemeler yapmaktı.

Genellemeleri genişletilmiş bir arazinin büyük ölçekli bir haritasıyla karşılaştırmış ve bu tür haritaların, araziye genel bir bakış gerektirdiği ölçüde yararlı olduğunu savunmaktadır. Bir alanı keşfetmeye çıkan birisinin her noktayı ziyaret etmek gibi bir zorunluluğunun olmadığını vurgulayan Moore, böylece, söz konusu toplumların her yönünün analizinde yer aldığı iddiasından kaçınarak ortaya çıkması muhtemel eleştirilerin çoğunu anlamsız hale getirmiş gözükmektedir. Aslında, Moore örnek ülkeler üzerinde daha çok uzman olan kişilerden gelebilecek önemli bazı noktaları ihmal etmekle suçlanmaya da hazırды (Moore, 1967: XI). O'nun amacı, okuyucuyu alanın önsel bir haritası ile buluşturmak olarak ifade edilebilir.

Bu temkinli yaklaşıma rağmen Moore'un oldukça kapsamlı bir işe giriştiği de açıktı. Pek çok ülke arasında sadece belirli olanlarını analizi için tercih etmişti. Moore böylesi bir tercihin tesadüfi olmadığını ileri sürmüştür. Bu toplumların tercih edilmesinin arkasında, Moore'un

teorisinin tüm ülkelere uygulanamayacağı fikri yatmaktadır. Böylesine bir tercih, küçük ülkelerin büyük ülkelerin etkisine açıktır gerçeğini içerisinde saklamaktadır. Küçük ülkeler ekonomik ve politik olarak büyük ve güçlü ülkelere bağımlıdırlar; bu da politikalarının belirleyici nedenlerinin kendi sınırlarının dışında olduğu anlamına gelir. Bu noktayı akılda tutarak, Moore'a yöneltilen bazı suçlamaların asılsız olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Yine de Moore, kendi vaka çalışmalarından birinin, geçmişi İngiltere'nin dış etkisinden kesinlikle ayıramayacak Hindistan olduğu için argümanını bir miktar tehlikeye atmış gibi gözükmektedir. Bu, tezde önemli bir belirsizlik ve kafa karışıklığına işaret etmektedir. Küçük ve büyük toplumlar arasındaki ayrımın çerçevesi açıkça ortaya konulmuyup, sadece varsayımlar üzerine oturtulması eleştiriye açık bir nokta olarak gözükmektedir. Dış etki fikri çeşitli olmakla birlikte, sistematik olarak geliştirilmemiştir. Moore, teorisini geliştirirken, esas olarak sınıflar arasındaki etkileşimler olmak üzere iç dinamiklere odaklanmaktadır. Analizin merkezinde olan, toplumlar arası değil, toplumlar içindeki dinamiklerdir.

Roxborough (1979: 23) 'e göre, Moore'un yapısal yaklaşımı, sınıflar arası etkileşime dayanmaktadır. Değişimin temel belirleyici faktörünün sınıf yapısı olduğu iddiasının yeni bir olgu olmadığı öteden beri bilinen bir husustur. Sosyolojinin kurucularından olan Marx'ın tarihi ileriye götüren etkenin sınıflar arasındaki etkileşimler; yani sınıf mücadelesi olduğunu tezini hatırı sayılır bir zaman önce ortaya koyduğu bilinen bir durumudur.

Moore devrimleri analiz ederken devrim sürecinde köylünün katkısını irdelemiş ve köylülüğün doğası gibi hususlara çalışmasında yer vermiştir. Marx gibi Moore da köylülerin kendi başlarına bir devrim başlatamayacaklarını düşünüyordu. Bu nedenle, köylülerin devrimci süreci başlatmak için diğer sınıflardan liderlere sahip olması gerektiğini savunmuştur. Ancak, ona göre liderlik problemini çözmek te yeterli değildi.

Köylülerin başarılı olması için, bir dizi faktör bir araya gelmelidir. Bunlar, kırsal kesimin ticarileşme derecesini (yani, ekonomik gelişme aşamasını), köylülerin diğer sosyal gruplarla olası ittifaklarını ve bölgesel farklılıkları içerir (Moore (1967: 477), Moore, tarımın ticarileştirilmesinin hayati öneme sahip olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü köylü devrimlerinin en önemli nedenlerinin toprak sahibi üst sınıfların tarımda ticari bir devrimi gerçekleştirmemeleri ve beraberinde köylü sosyal kurumlarının modern çağa varlıklarını koruyarak ulaşmalarında karşılaştıkları/maruz kaldıkları yeni stres ve gerilimlerin olduğunu iddia etmektedir.

Köylü devrimlerinin nedenlerine gelince; Moore, yeni ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak önce köylülerin durumundaki maddi bozulmayı dikkate almış ve bu bozulmanın köylüleri devrime götürüp götürmediği sorusuna cevap vermeye çalışmıştır. Moore'un bu soruya olumlu bir cevap vermediği gözükmektedir. Cevabını gerekçelendirmek için Hindistan örneğine başvuran Moore, Hint köylülüğünün ekonomik durumunun Çin köylülüğü kadar kötü olmasına rağmen, Hintli köylüler tarafından büyük bir kargaşaya sebep olabilecek bir hareketin gerçekleştirilmediğini gözlemlediğini ileri sürmüştür.

İkinci bir neden, kırsal kesimdeki üst sınıfların, yani toprak ağalarının yaşam tarzları olabilir. Toprak ağalarının köylülerle yaşaması, aynı ortamı paylaşması durumunda, köylü ayaklanması olasılığının düşük olacağını ileri sürmüştür. Kentsel alanlarda kalmayı ve köylülerden farklı maddi kazançlar elde etmeyi seçmeleri halinde köylülerin devrimci olma potansiyellerinin güçleneceği ileri sürülmüştür. Moore'a göre bu tez, Fransız ve İngiliz vakalarıyla doğrulanabilir.

İngiltere'de toprak sahibi sınıf kırsal kesimde kalmış ve bu arada tarımı ticarileştirerek burjuva değerlerini benimsemiştir.

Bu gelişmenin sonucu, köylülerin toplumsal tarihte 'çevreleme hareketi' yoluyla topraktan zorla çıkarılması olmuştur.

Buna karşın, Fransız aristokrasisi kasabalarda köylüden alınan vergilerin sağladığı lüks bir yaşam tarzı içinde yaşamayı tercih etmiştir.

Bu süreç, Fransız köylülüğünü, toprağın fiilen sahibi haline gelmemesiyle daha da radikalleştirmiştir.

Bununla birlikte, Rusya örneği söz konusu iddiayı olumsuzlar gözükmemektedir. Çünkü Rus aristokrasisi genellikle kırsal alanlarda kalmalarına rağmen, bu durum köylülerin efendilerine karşı seslerini yükseltmelerine engel olmadı. (Moore, 1967: 97). Kast sisteminin Hint toplumu üzerindeki etkisi dikkate alındığında, dinin de önemli bir faktör olabileceği düşünülebilir.

Yine de Moore, dinin kendi başına bir rol oynamayacağını ileri sürmüştür.

Yukarıda belirtilen nedenler köylü ayaklanmalarına ilişkin bize geçerli bir yanıt vermiyorsa, başka hangi nedenleri düşünmeliyiz sorusu anlamlı hale gelmektedir? Moore'un ana argümanı, köylü yaşamının içyapısına çok fazla dikkat edilmesinin soruya bir çözüm getirmediğiydi. O'nun görüşüne göre, yeterli bir sosyal teori, 'toplumun sosyal yapısını' dikkate almalıdır.

Kısaca, Moore, çağdaş dünyanın 'toplumsal kökenlerini' açıklama girişiminde kırsal dünyaya odaklanmış gözükken bir sosyologdur. Moore, devrimin siyasetini ve dinamiklerini şekillendirmede tarımın ticarileştirilmesinin oynadığı belirleyici rolü analizine dahil eden Marksist gelenek içindeki ilk teorisyenlerden birisiydi (Smith, 1983 ve 1999). Moore'un Marx'tan kopuşu, sanayileşmenin siyasi yolunu belirleyen kırsal ilişkilere verdiği muazzam önemle ilgilidir. Bu, kitabının alt başlığında 'Modern Dünyanın Yapımında Efendi ve Köylünün Rolü' olarak ortaya konulmaktadır.

5. Demokrasinin Ortaya Çıkışında Burjuvazinin Rolü

Kapitalist gelişme ve demokrasi arasında her zaman bir yakınlık arayışı olmuştur (Lipset, 1969). Siyasi ve tarihsel sosyologlar, ikisi arasında bir korelasyon aramışlar ve özgür bir toplum yaratmaya yardımcı olan tarihsel koşullarla ilgili derinliğine analiz içeren araştırmalar ortaya koymuşlardır. Kapitalist üretim ilişkilerinin sağlam bir şe-

kilde kurulduğu bazı Batı Avrupa ülkelerinde demokrasinin gelişimi karşısında söz konusu iddianın gerekçelendirilmesinin mümkün olduğunu ifade etmekte fayda gözükmektedir. Kapitalist gelişme ve demokrasi arasındaki söz konusu bu ilişki Moore'un kitabının de temel sorunsallarından birisiydi.

Moore'un çalışmasının önemli parçalarından birisini oluşturan demokrasinin, Batı toplumlarının uyguladığı şekliyle liberal-burjuva demokrasisi olduğunu belirtmekte fayda var. Moore'a göre (1967: 429), bu siyasi sistemin temel özellikleri olarak aşağıdaki özellikler öne çıkmaktadır:

‘Oy kullanma hakkı, yasaları yapan ve dolayısıyla yürütmenin bir onay makamından daha fazlası olan bir yasama organında temsil hakkı, en azından teoride doğum veya miras statüsü, güvenlik nedeniyle hiçbir özel ayrıcalık tanımayan nesnel bir hukuk sistemi, mülkiyet hakları ve geçmişten miras kalan engellerin kaldırılması, dini hoşgörü, ifade özgürlüğü ve barışçıl toplanma hakkı’.

Moore örnek olay incelemelerinde İngiltere, Fransa ve ABD'yi aynı grup içerisine koymuş ve onları burjuva demokrasileri olarak ifade etmiştir. Moore, söz konusu ülkeleri aynı grup içerisinde irdelemenin yaratacağı sorunların farkındadır. Kendisi, bu üç toplumun modern dünyaya çok farklı yollardan ulaştığı iddiasını ileri sürenler ile aynı düşünceye sahip olduğunu belirtmektedir. Bu ülkeler her şeyden önce farklı toplumsal yapılara sahiptiler. Örneğin Fransa, kraliyet mutlakiyetçiliğinin pençesindeyken, İngiltere feodal ilişkilerden uzaklaşıyordu. Fransa ve İngiltere'nin tersine, ABD'de kırsal kesimdeki tutucu güçlerden biri olan köylülük mevcut değildi. ABD, aslında, Batı Avrupa'dan farklı özelliklere sahip toplumsal yapıya sahipti. Kuzey kesim sanayicilerin kontrolü altındayken, çiftçiler batı kesiminde varlıklarını sürdürmekteydi. Güneyde ise köleliğe dayalı bir üretim sistemi mevcuttu. Moore'a göre güneyde köleliğe dayanan bu ekonomik yapı ku-

zeydeki endüstriyel büyümeyi olumlu yönde etkilemiştir. Bununla birlikte, güneyin köle ekonomisi ile kuzeyin özgür ekonomisi arasında var olan içsel çatışma farklı toplumsal yapılar ortaya çıkarmıştır. Kuzeyli sanayiciler ile batılı çiftçiler arasındaki ittifakın demokrasiyi güçlendirmede önemli bir faktör olduğunu ileri süren Moore (1967:131), böylesi bir koalisyonun büyüyen sanayileşmenin sorunlarına klasik reaksiyoner çözümü büyük ölçüde ihtimal dışı hale getirmiştir.

Moore'un Fransız, İngiliz ve Amerikan'ın yaşadığı tecrübeyi devrim olarak 'etiketlemesine' neden olan husus, her birinde değişimin şiddetli bir ayaklanmanın sonucu olarak ortaya çıkmasıydı: İngiltere ve ABD'de bir iç savaş demokratik yönetim anlayışına giden kapıyı aralamıştır. Fransa ise modern döneme bir devrim sonucunda ulaşmıştır.

Moore; şiddet-sosyal değişme arasındaki ilişkiyi irdelerken devrimci şiddeti, demokratik bir sistemin ön şartı olarak ortaya koymaktadır (Moore,1967:508). Bu bağlamda Moore'un kullandığı kavram 'devrimci kırılma'dır. Moore 'devrimci kırılma' ile önemli ölçüde şiddet içeren geniş kapsamlı yapısal dönüşümleri ima etmektedir.

Batı demokrasisine giden yolda devrimci şiddetin rolünü kendimize hatırlatmanın, diyalektiği yeniden kurmanın vaktinin geldiğine işaret eden Moore, bunun sadece özgür bir toplumun ortaya çıkışı açısından değil, aynı zamanda istikrarlı demokratik bir siyasal sistem için de önemli olduğunu iddia etmektedir.

Devrimci şiddetin oynadığı role vurgu yapmak için Hindistan örneğini veren yazar, bu ülkenin demokrasisinin karşılaştığı sorunları geçmişle bir 'devrimci kırılma'nın olmamasına bağlamaktadır.

Bu örneğe mukabil, Moore, devrimci ayaklanmanın büyük ölçüde İngiltere, Fransa ve ABD'de parlamenter demokrasinin kurulmasında rol oynamış olduğunu iddia etmektedir.

İngiltere'de tarihsel olayın veya dönüm noktasının iç savaş olduğunu vurgulayan Moore, böylece mutlakiyetçi krallığın gücünün frenlendiğini ve ticari zihniyete sahip toprak ağalarının iktidara ulaşabilmeleri mümkün olabilmiştir. (Moore, 1967). O'na göre bu savaş, ticarete du-

yarlı büyük toprak sahiplerinin on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda kendi rollerini oynamalarına giden yolu açmıştır

Fransız Devrimi, henüz ticarileşmemiş ve reaksiyoner olan toprak sahibi bir elitin iktidarı yeni ortaya çıkan sınıflara devretmesi açısından belirleyici oldu. Bir başka ifade ile Fransız Devrimi ticaret zihniyeti gelişmemiş ve baskıcı olan toprak sahibi bir elitin gücünü kırarak benzer bir işlev yerine getirmiştir.

Benzer biçimde Amerikan İç Savaşı, toprak sahibi seçkinler engelini ortadan kaldırarak demokratik siyasal sistemin gelişini hızlandırmıştır.

Moore'a göre bu üç tarihi olay, burjuvazi devrimleriydi, çünkü bunlar demokrasinin kurulmasına elverişli koşullar yaratmışlardır.

6. Demokrasi Dışı Yönetimlerin Ortaya Çıkışı

Faşizmi yirminci yüzyılın unutulmaz bir olgusu olarak betimlemek mümkündür. 'Yıkıcılığını' yaşamış pek çok insanın zihninden çıkarıp atmada güçlük yaşamasına sebep olan bu kötü şöhretli anlayışın ortaya çıkmasına neden olan tarihsel koşulların neler olduğu konusunda sosyal bilim çevrelerinin oldukça yoğun çabasının olduğu bilinmektedir. Bu çabalar arasında Moore'un müstesna bir yerinin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Moore, çalışmasında bir yönetim anlayışı olarak faşizmin ortaya çıkmasına ikna edici bir cevap aramaya çalışmış bir sosyal bilimcidir.

Moore, on altıncı veya on yedinci yüzyıllardan başlayarak uzun bir tarihsel süreci kapsayacak şekilde faşizmin gelişimini irdelemiştir. Bu dönem, büyük farklılıklara rağmen, Avrupa toplumlarının feodalizmin çözülmesini ve kapitalist üretim tarzının gelişimini deneyimlediği bir zamandı. Moore'un faşizmin nedenlerini keşfetmek için ilgilendiği zaman dilimi de tam da bu geçiş dönemiydi.

Moore'un özellikle 19.yüzyıl olmak üzere yirminci yüzyıla kadar olan dönemi tanımlamak üzere faşizm yerine, muhafazakâr modernleşme terimini kullanmayı tercih ettiğini ifade etmekte fayda var.

Moore faşizmin bazı Avrupa ülkelerinde ve Japonya'da muhafazakâr modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir.

Moore, faşizmin başlangıçtaki nedenlerini tarımsal koşullara veya daha teknik bir terim kullanarak, tarımdaki belirli kapitalist dönüşüm türlerine bağlar. Moore'a göre, tarımın iki özelliği önemliydi. Bunlardan birincisi, Japon deneyiminin otaya koyduğu gibi, toprak sahibi üst sınıfın önceden var olan köylü toplumunu bozulmadan koruyabileceği bir durumdu. Toprak ağalarının kendilerine alacakları ve kar elde edecekleri bir karı garanti etmek üzere köylülerin yeterli bir artı değer üretebilmelerini sağlayacak şekilde veya düzeyde değişikliğe gidilmiştir. İkinci olarak, aynı amaca yönelik olarak (karın maksimizasyonu) çiftlik köleliğine (plantasyon slavery) benzer biçimde yeni düzenlemeler düşünülüp uygulamaya konmuştur. Sistemin devamını sağlamak için emek gücünü yerinde tutmak amacıyla bu yöntemlerin her ikisi de güçlü siyasi güç gerektirir.

Moore'un terminolojisinde bu iki tür tarımsal organizasyonun yerini oldukça teknik bir terim almıştır: Emek-baskıcı tarım. Moore'un faşizmi ele alırken büyük ölçüde dayandığı temel kavram budur. Daha sonra ise eşit öneme sahip iki tane soru sorar: Emek baskıcı tarım sistemleri demokrasinin gelişimi açısından neden ve nasıl uygun olmayan bir zemin oluşturmaktadır. Diğer yandan bu sistemler faşizme götüren nasıl bir kurumsal yapı ortaya çıkarmaktadırlar?

Toprak ağalarının demokratikleşmeye yaklaşımlarındaki farklılıkları ortaya koyarken emek yoğun tarım kavramına yapılan vurgu büyük ölçüde Rueschemeyer, Stephans ve Stephans(1992) tarafından da paylaşılmaktadır. Bununla birlikte, emek yoğun-piyasa karşıtlığının çok katı olduğuna inandıkları için teorik çerçevelerinde değişikliğe gitmişlerdir.

Toplumsal kökenlerde irdelenen modernleşmenin farklı sonuçlar ortaya koyması ile ilgili analizin temelinde emek yoğun ile pazara dönük ticari tarım ayrımının/karşıtlığının olduğu açık bir biçimde ifade edilmiştir ve bu görüş, itirazlara rağmen başkaları tarafından da paylaşılan

bir görüş olmuştur.

Sınıflar arasındaki etkileşimi önemseyen Moore'un belli grupların merkezi otoriteden özerkliğinin demokrasinin ön koşullarından birisi olarak görüldüğünü belirtmekte fayda var. Emek baskıcı bir üretim anlayışının ilk aşamalarında toprak ağalarının krallıktan bağımsız olduklarını ifade etmek mümkündür. Toprak ağaları, yetkilerinin kapsamındaki alanda özgürce hareket edebilme imkanına sahiptiler. Bununla beraber, toprak ağalarının özerkliklerini kaybedip krala bağımlı hale geldiklerini belirtmekte fayda var. Böylesi bir gelişmenin birtakım sebepleri vardır. Moore, temel sebebi toprak ağalarının siyasi yardıma ihtiyaç duymasında görmektedir. Bu nokta üzerinde Moore şunları dile getirmektedir: “Emek yoğun bir sistem, merkezi otoriteye karşıtlık içinde başlamış olsa da, daha sonraki bir zamanda siyasal destek için büyük ihtimalle monarşi ile bir araya gelecektir. Bu durum aynı zamanda soylular arasında demokratik kurumların büyümesine elverişsiz şeklinde bir askeri etiğin muhafazasına da yol açabilme ihtimaline sahiptir.” (Moore, 1967: 435).

Moore'un devrim analizinde ‘askeri etik’ ifadesine yer vermesi oldukça ilginç gözükmemektedir. Çünkü yazarın sosyo-politik değişimi açıklamada yapısal faktörlere öncelik verdiği bilinmektedir. Bu ise bazı eleştirilerin (Smith, 1999) yükselmesine neden olmuştur. Moore'un bir taraftan kültürel faktörleri analizine dâhil etmeyerek eksik bir iş yaptığı, diğer yandan ise ‘askeri etik’ gibi bir ifadeye yer vererek kendisiyle çeliştiği şeklinde olumsuz yorumlar ileri sürülmüştür. Bu nokta, özellikle Prusya bürokrasisinin disiplin, itaat ve yüksek niteliklere gibi kültürel faktörlere sahip bir ulus oluşturmuş olması örneği ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak, Almanya'daki Bismark ve Hardenberg gibi muhafazalar modernistler ve Japonya'daki Meiji dönemi Moore'un analizinde hatırı sayılır bir yer işgal etmektedirler.

Söz konusu bu iki ülkede demokrasi dışı yönetim biçimlerinden faşizmin ortaya çıktığı bilinmektedir. Moore'a göre faşizm birden çok faktörün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yazar faşizmi adım adım

analiz etmekte ve her adımda farklı bir bileşeni analizine dahil etmektedir. Bu nedenle, modernleşme sürecinin daha sonraki bir aşamasında toprak sahibi üst sınıfların etkili kısımları ile yeni ortaya çıkan ticari ve imalat sektörlerinin çıkarları arasında kabaca bir çalışma koalisyonu biçiminde yeni ve önemli bir faktörün muhtemelen ortaya çıkacağına vurgu yapmaktadır.

Bununla birlikte Moore, köylü devriminin komünist sistemle sonuçlanmasını önlemek ve değerli bir müttefik haline gelmelerinde ticaret ve sanayici koalisyonunun önemini altını çizmektedir. Çin ve Rusya'nın köylü devrimleri yaşamalarının arkasında, diğer faktörlere ek olarak güçlü bir sanayici ve ticari sınıftan mahrum olmalarının önemli etkisi ortaya konmaktadır.

Daha önce de değinildiği üzere, Moore, faşist siyasi sistemlerin yaratılmasına elverişli koşullara yönelik önemli bir itici gücün, emek-baskıcı tarımın kendisinden geldiğini iddia etmektedir. Özellikle vurgunun, emeği baskılayan bir tarım sisteminin, diğer ülkelerdeki teknik olarak daha gelişmiş sistemlere kıyasla rekabette karşılaştığı zorluklara, yapıldığını belirtmekte fayda var. Toplumlar farklı aşamalarda olsa da etkileşim içerisinde oldukları ve bu karşılaştırmalı sosyolojinin bir sorunu olarak ifade edilebilir. Bu hususu örneklendirmek zor değil. İç savaşın sona ermesiyle birlikte Amerikan buğday ihracatının yarattığı rekabet Avrupa'nın pek çok yerinde zorluklar ortaya çıkarmıştır. Moore'a göre (1967:437), böylesi bir rekabet, ekonomik temelini yok olduğunu gören ve bundan ötürü egemenliğini korumak için siyasi manivelalara yönelen toprak sahibi üst sınıf arasında otoriter ve reaksiyoner eğilimleri yoğunlaştırmıştır.

Söz konusu koalisyon başarılı olurken, bunu muhafazakâr ve hatta otoriter hükümetler dönemi izlemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya'daki Stein-Hardenberg reformları ve Japonya'da 1919'daki Tokugawa Shogunate, bu tür hükümetlerin iyi örnekleri olarak ifade edilmektedirler. Ancak Moore, sınırlı yetkilerle de olsa parlamento gibi bazı demokratik özellikler kazanmış olmaları nedeniyle

bu hükümetleri faşist olarak adlandırırken çok temkinli davranıyor gözükmektedir. Moore'a göre Almanya'daki Weimar Cumhuriyeti, Giolitti yönetimindeki İtalya istikrarsız demokrasilerdi ve bu ülkelerde demokratik ilkelerin zayıf kurumsallaşması söz konusuydu. Faşizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan, bu güvencesiz demokrasilerin günün ağır sorunlarıyla baş edememesiydi. Bu süreç, toplumda yapısal değişiklikler yaratma konusundaki isteksizlikleriyle birlikte hükümetler tarafından da hızlandırıldı.

Moore, ne köylüler ne de işçi sınıfı tarafından devrimci bir ayaklanma olmadığı için dokunulmadan bırakılan toprak sahibi seçkinlerin siyasi iktidarda önemli bir paya sahip olması nedeniyle isteksiz davrandıklarını ileri sürmektedir. Bu muhafazakâr hükümetler iktidar yapısına sağlam bir şekilde yerleştikten sonra ülkelerini yukarıdan sanayileştirmeye başladılar. Almanya gibi bazıları modernizasyon girişimlerinde inanılmaz ilerleme kaydetti.

“Yukarıdan gelen çabalarla bu tür bir başarı”, Moore'un, “sanayileşmenin önündeki "feodal" engelleri ortadan kaldırmak için şiddetli bir halk devriminin bir şekilde gerekli olduğu iddiasının Alman ve Japon örneklerinin gösterdiği gibi, saf bir saçmalık olduğunu gözlemlemesine yol açmıştır” (Moore, 1967:438).

Sanayileşmedeki bu başarının aksine, bu ülkelerin sosyal yapılarına neredeyse hiç dokunulmamıştı. Orijinal sosyal yapıları ellerinden geldiğince korumaya çalıştılar.

Demokrasi dışı yönetim biçimlerinden birisi de Rusya ve Çin başta olmak üzere birkaç ülkede ortaya çıkan komünizmdir. Moore'a göre Rus ve Çin örneklerini diğerlerinden ayıran şey, toprak sahibi üst sınıflarda ticari eğilimin eksik olmasıydı. Bir başka şekilde ifade edilecek olursa, bu iki toplum, batı ülkelerinin çok daha önce başardıkları gibi, tarımda ticari bir devrimi gerçekleştiremediler. Böylesi bir tarım devriminin yokluğunun mirası ise “köylü sosyal kurumlarının modern çağa eşlik ederek hayatta kalmaları” olmuştur (Moore, 1967:477).

Daha önce de ifade edildiği üzere karşılaştırmalı bir perspektiften

bakıldığında İngiltere’de toprak ağaları köylülüğü piyasa için koyun yetiştirmek için yok etmiştir. Alman toprak sahibi aristokrat sınıf olan Junker, İngiliz benzerlerinin aksine elde ettikleri getiriye artırmak için köylüye dokunmamışlardı. Çin ve Rusya’da toprak sahibi üst sınıflar ticarileşmiş bir tarımsal faaliyete geçiş yapamayarak köylü toplumunu ortadan kaldıramadılar. Burada ilginç olan nokta, diğer toplumlardaki köylüler efendilerinin taleplerine teslim olurlar iken, Rusya ve Çin’deki köylüler tarımın modernleşmesinin kendi yaşam biçimleri üzerindeki olası etkilerine devrimci bir şekilde direnmiş olmalarıdır.

Bunun bir nedeninin toprak sahibi üst sınıfların tutumundan kaynaklandığını ileri sürmek mümkündür. Diğer önemli neden de Rusya ve Çin’deki köylü toplumunun özel yapısıdır. Örneğin, köylülüğü derebeylerine bağlayan bağların güçlü olduğu yerlerde köylülerin isyan ihtimali oldukça sınırlıdır. Çin ve Rusya örnekleri Moore’un bu iddiasını doğrular gözükmemektedir çünkü “hem Çin he de Rusya’da bağlantılar zayıftı ve bu devletlere özgü köylü ayaklanmaları mevcuttu (Moore, 1967:469).

Moore, köylülerin ekonomik olarak durumlarının bozulmasının köylü isyanlarının ve devrimlerin gerçek bir nedenin olup olmadığını düşünmenin yararlı olabileceğini ifade etmektedir. Moore’un savunduğu gibi köylülerin tarihi, ekonomik açıdan kötüye gidişi geniş kapsamlı bir toplumsal karışıklıkla sonuçlanmamıştır. Moore’un belirttiği gibi, ekonomik kayıplar hızlandırıcı bir faktör olmuştur (1967:453-455).

1861 yılındaki özgürleşmeden sonra Rus köylülerinin maddi koşullarının daha iyi hale gelmediği tespitinin maddi koşulların devrimci süreçlerdeki rolüne dair bir ipucu verebileceğini ileri sürmek mümkündür. Skocpol’un belirttiği gibi (1979: 129), köylüler, özgürlüklerine kavuştuklarında serflik statüsünde karşıladıklarından daha fazla yükümlülüklerle karşılaşmışlardır.

Moore’a göre tam bir köylü ayaklanmasının gerçekleşmesi 20.yüzyılın başlarına kadar beklemek zorunda kalmıştır. Çünkü ancak

söz konusu zaman diliminde olası faktörler bir araya gelerek köylülere yaşam tarzlarını bozmaya cesaret edenlere bir saldırı başlatma fırsatı vermiştir. Dolayısıyla Moore'a göre ekonomik sıkıntılar köylü ayaklanmalarında sadece sınırlı bir açıklama sağlamaktadır.

Moore, köylülerin devrimci olabilmesinde dayanışmanın önemli olduğunu vurgulamaktadır: Moore'a göre devrimci olmak, bir adaletsizliğe karşı başkaldırmak için, köylülerin dayanışma içinde olması gerekir ve böylece şikâyetlerini kolayca iletilebilir kılmak ve nihayetinde de kolektif eylemin ortaya çıkması mümkün olabilir. Rus köylü hayatının tam da böyle bir nitelik arz ettiği ifade edilmektedir. Örgütlenmeleri oldukça dikkate değerdi ve köy meclisleri, her köyde köylü olmayan mülkün nasıl bölüneceğine karar vermekteydi (Skocpol, 1979:138). Bu pratik kolektif eyleme bir örnek olarak ifade edilebilir.

Çinli köylüler ise bu tür bir dayanışmadan yoksundular ve onlar sadece pazarda bir araya gelmekteydiler. Moore'un vurguladığı gibi komünist yetkililer bu durumun farkındaydılar. ve kendi kendilerine dirençli toplumsal özelliklerden bu tür bir dayanışma yaratmak zorunda kaldılar (Moore, 1967:476).). Bu, Çinli köylülerin devrime katkıda bulunmak için yirminci yüzyılın ortalarına kadar beklemek zorunda kalmalarının nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Köylüler arasında ekonomik zorluk ne kadar önemli olursa olsun ve köylülerin yalnızlığı ne kadar güçlü olursa olsun, Moore, Marksistlere benzer biçimde, daha önce de ifade edildiği gibi, köylülerin müttefiklere ihtiyaç duyduğunu ileri sürmüştür. Böylece köylüler siyasal mücadelelerin edilgen izleyicilerinden devrimin aktif katılımcılarına dönüşmüşlerdir (Wolf, 1969:481).

Rusya'da ise köylüler Bolşeviklerle ittifak kurmuşlardır. Moore'un belirttiği gibi, Bolşevikler mevcut düzene bağlı olmayan tek partiydi ve iktidarı ele geçirmek için köylülerin taleplerine boyun eğmeyi göze alabilmişlerdir (Moore, 1967:481).

Çin'de köylüler bir strateji değişikliği ile kendi desteklerine dayanmak zorunda kalan komünistleri başarıya ulaştırmada önemli bir rol

oynamışlardır.

Dolayısıyla köylülerin desteğinin hem Rus hem de Çin Devrimlerinde çok önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat “köylü hayalini gerçekleştirebildi mi?” ‘Köylüler, memurlar, vergi tahsildarları ve büyük toprak sahiplerinden azade bir köy hayatına kavuşabilmişler midir?’ (Wolf, 1969: 373).

Moore'un cevabı olumsuzdur: “Mevcut sosyalist devletlerin Batı demokratik kapitalizminden daha yüksek bir özgürlük biçimini temsil etme iddialarının performansına değil, vaatlere dayandığı şüphenin ötesinde açıktır” (Moore, 1967:506).

7. Sonuç

Toplumsal ve siyasal yapıların ortaya çıkışını uzun dönemli çözümlenme biçimi ile ele alan yaklaşımlar arasında Moore'un katkısı oldukça önemli gözükmektedir. Pek çok çalışması arasında özellikle “Demokrasinin ve Diktatörlüğün Toplumsal Kökenleri” adlı eserinde Moore, söz konusu katkıyı karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji yöntemi bağlamında ortaya koymuştur.

Faşizm, demokrasi ve komünizm gibi siyasal sistemlerin İngiltere, ABD, Fransa, Japonya ve Hindistan gibi ülkelerin tarihlerini oldukça duyarlı tarihsel kanıtların detaylı bir irdelemesine dayanarak ortaya koymaya çalışmış; Almanya ve Rusya'yı da analizine dâhil etmiştir.

Devrim sürecinde sınıf ittifaklarının önemini vurgulayan Moore, köylünün tasfiyesi ile birlikte aristokratlar ve toprak ağası üst sınıflar arasındaki iş birliğinin İngiltere'de demokrasinin ortaya çıkması açısından önemli olduğunu ileri sürmüştür. Diğer yandan toprak ağaları ile bürokrasi arasındaki koalisyonun faşizmi hazırlayıcı bir işlev gördüğünü belirtmiştir. Ekonomik açıdan yaşadıkları sorunların köylüleri devrime katkı sunmada yetersizliğine vurgu yapan Moore, bu konuda köylülerin müttefiklere ihtiyaç duyduğunu ileri sürmüştür. Rus köylüsünün Bolşevikler ile ittifak kurduğunu; Bolşeviklerin de ikti-

darı ele geçirmek için köylülerin taleplerine boyun eğdiğini ve böylece devrimin başarıyla sonuçlandığı görüşünü ortaya koymuştur. Çin örneğinde ise devrim başarıya ancak komünistlerin köylüyü devrim sürecine çekmesiyle mümkün olmuştur.

Gerek Rusya ve gerekse Çin'de güçlü bir işçi sınıfının oluşumu açısından önemli olan kapitalist bir sanayileşmenin olmadığı bir dönemde devrimci güçlerin köylüye dayanmaktan başka çarelerinin olmadığını belirtmekte fayda var. Moore, her iki ülkede köylünün hayalini gerçekleştiremediği gerçeğine de vurgu yapmakta; ortaya çıkan sosyalist devletlerin “Batı demokratik kapitalizminden daha yüksek bir özgürlük” düzeyini temsil edemediklerini ileri sürmüştür. Bu iddia ile de aslında 1992 yılında yayınlanmış olan Fukuyama'nın “Tarihin Sonu ve Son İnsan” (1992) adlı çalışmasına ilham kaynağı olmuş kişiler arasına katılmıştır.

Dahası, Moore'un girişimi siyasal modernleşmenin tarih dışı bir görüşünü savunan modernleşme teorisyenlerine karşı güçlü bir meydan okuma olarak görülmelidir.

Moore'a yönelik birtakım eleştirilerin de yapıldığı belirtilmelidir. İdeolojinin etkisinin dikkate alınmadığı ve devletin özerkliğinin göz ardı edildiği şeklindeki eleştiriler öne çıkmaktadır. Diğer yandan, Moore, vaka çalışmalarında tarihsel kanıtları ihmal ettiği veya yanlış kullandığı için eleştiriye maruz kalmıştır.

Bütün eleştirilere rağmen Moore'un kitabı büyük bir başarıyı temsil etmektedir. Çünkü O'nun öncü girişimleri sayesinde makro-sosyal yapıları analiz etmenin en uygun yolunun karşılaştırmalı tarihsel araştırma olduğu bir defa daha güçlü bir biçimde vurgulanmıştır. Dahası, Moore'un girişimi, siyasal modernleşmenin tarih dışı bir görüşünü savunan modernleşme teorisyenlerine karşı güçlü bir meydan okuma olarak görülmelidir.

Marx'ı çıkış noktası aldığı ifade edilebilecek olan Moore, bununla birlikte Marksist teorinin bütün unsurlarını benimsemiş gözükmemektedir

Political Change in Barrington Moore

Abstract: Among the approaches that deal with the emergence of political structures with a long-term analysis, Moore's contribution seems very important. Carrying out his analysis in the context of comparative historical sociology, Moore tried to make the emergence of different political structures of democracy, fascism and communism in terms of certain alliances and conflicts between the classes by examining the class structures of exemplary countries in depth. In this respect, Moore, who is among the important names of comparative historical sociology, seems to have influenced many social scientists who came after him. Standing out among Moore's many works that employ the method in question, his main work is "The Social Origins of Democracy and Dictatorship". In this work, Moore emphasized the importance of many factors that played a role in this process. The role played by landlords who have experienced a transformation to commercial mentality and peasants in the revolutions were strongly emphasized. In this study, the analysis of the emergence of democracy in Britain, France and the USA, fascism in Japan and Germany, and communism in Russia and China is examined within the framework of Moore's method. One of Moore's most important contributions in this context should be seen as a powerful challenge to modernization theorists who advocate an ahistorical view of political modernization.

Keywords: Industrial Democracy, Social Dialogue, Union Steward, Turkey

Kaynakça

- Abrams, P.** (1982), **Historical Sociology**, Bath: The Pitman Press.
- Burke, P.** (1980), **Sociology and History**, London: Allen and Unwin.
- Dore, R.** (1969), "Making sense of history", **European Journal of Sociology**, 10(2): 295-305.
- Fukuyama, F.** (2016), **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Çeviren Zülfü Dicleli, Profil Kitap: İstanbul.

- Goldhorpe, John H.**(1991), “The Uses of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies”, *British Journal of Sociology*, 42 (2): 211-230
- Haşlak, İ.** (2007), “Devrim ve Değişimi Anlamaya Yönelik bir Yöntem: Tarihsel Sosyoloji”, **Muhafazakâr Düşünce**, 12: 29-41.
- Lipset, S.M.** (1960), “Review of Political Power and Social Theory by Moore, Jr.”, **American Sociological Review**, 25(2): 283-285.
- Lipset, S.M.** (1969), **Political Man: The Social Bases of Politics**, London: Heinemann.
- Kalberg, S.** (1994), **Max Weber's Comparative Historical Sociology**, Cambridge: Polity Press.
- Moore, B.** (1958), **Political Power and Social Theory**, Cambridge, Mass, Harvard UP.
- Moore, B.**(1967), **Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the making of The Modern World**, Harmondsworth: Penguin.
- Roxborough, J.**(1979), **Theories of Underdevelopment**, London: Macmillan
- Rueschemeyer, D., Stephens, E.V. and Stephens, J.D.**(1992), **Capitalist Development and Democracy**, Cambridge: Polity Press.
- Skocpol, T., and Somers, M.** (1980), ‘The Use of Comparative History in Macrosocial Inquiry’, **Comparative Studies in Society and History**, XXII, 22(2), 174-197.
- Smith, D.** (1983), **Barrington Moore: Violence, Morality, and Political Change**, London: Macmillan.
- Smith, D.** (1999), “Olguların ve Değerlerin Keşfi: Barrington Moore'un Tarihsel Sosyolojisi”, (ed).Theda Skocpol, **Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 313-354
- Wolf, E. R.** (1969), **Peasant Wars of the Twentieth Century**, New York: Harper&Row.
- Woodward, C. V.** (1967), *Comparative Political History*, **Yale Review**, 56. 453.

Engelli İstihdamında Bir Alternatif Olarak Engelli Girişimciliği

Mesut Aköğretmen¹

Serdar Orhan²

Özet: Engelli istihdamı denilince ilk akla gelen engellileri ücretli istihdam etme ve bunu kolaylaştırmaya yönelik kota yöntemi gibi politikalarlardır. Ancak sistemin sağlıklı işleyebilmesi için kota sisteminin şartları, kota uygulamasının kapsamına girecek işyerlerinin niteliklerinin gerçekçi belirlenmesi ve denetimi önem kazanmaktadır. Dünyada yaygın bir yöntem olmasına rağmen kota sistemi engellilerin istihdam sorununu çözümede tek başına yetersiz kalmaktadır. Hatta engellilere yönelik sosyal modele geçişle birlikte ABD ve İngiltere gibi ülkeler zorunlu kota uygulamasını kaldırıp diğer alternatifler üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu kapsamda engelli girişimciliği, engellilerin istihdamı ve istihdamın artırılması noktasında iyi bir alternatif olarak son yıllarda ön plana çıkmaktadır. Bu yöntemin başarılı olabilmesi için her şeyden önce, girişimciliğin avantajlı ve dezavantajlı yöntemlerinin tespit edilip bu gerçekler doğrultusunda engellilerin özel ihtiyaçlarına göre tasarlanmış girişimciliği destekleyici politikaların üretilmesi gerekmektedir. Bu çalışmadaki temel amaç da engelli istihdamından kota yönteminin bir alternatifi olarak engelli girişimciliği ve engelli girişimciliğinin engelli istihdamı noktasındaki avantaj ve dezavantajlarını belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Engelli, İstihdam, Engelli Girişimciliği

1. Öğr. Görevlisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Meslek Yüksek Okulu, İşletme Yönetimi Bölümü, akogretmen_m@ibu.edu.tr

2. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sorhan@sakarya.edu.tr

1. Giriş

Engellilerin toplumsal hayata adaptasyonları açısından istihdam edilmeleri büyük önem taşımaktadır. İş piyasasında çalışarak kendi ayakları üzerinde duran bir engelli sadece maddi gelir elde etmekle kalmaz manevi olarak da özgüveni artar ve topluma bağlılığı güçlenmiş olur. Engellilerin istihdamı noktasında son on yıla kadar engelliler ile işverenler arasında bağlantı kurarak engellilerin işe yerleştirilmesine odaklanılmaktaydı. Özellikle de engellilerin girişim faaliyetleri ve bu faaliyetlerinin geliştirilmesine gerekli önem verilmemekteydi.

Ancak küreselleşme, serbest piyasa anlayışı, dijital çağ gibi söylemler tüm Dünya'nın istihdam yapısını değiştirdiği gibi engellilere yönelik istihdam şekillerini de değiştirmektedir. Bu doğrultuda Cooney (2018)'e göre toplumların engelli istihdam şekillerini yeniden tasarlamaları ve engelli girişimciliğine yönelmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla son yıllarda engellilerin diğer istihdam yöntemlerine göre özellikle kendi işini kurmaya yöneldikleri ve engelli girişimci oranlarda bir yükseliş olduğu görülmektedir (Boylan ve Burchardt 2002: 11).

Örneğin; ABD'de engelli bireylerin serbest mesleğe girme ihtimallerinin engelli olmayanlara göre neredeyse iki katına yaklaştığı, Avrupa ülkelerinde de girişimcilik faaliyetlerinin engelli bireyler arasında arttığı görülmüştür (Renko ve Diğ.,2015:1). Örneğin; Avrupa Birliği Gelir ve Yaşam Koşullarına İlişkin İstatistiklerden (EU-SILC) elde edilen verilere göre; Yunanistan, Portekiz ve Romanya gibi Güney Avrupa ülkelerindeki engelli olmayan bireylerin serbest meslek sahibi olma oranları %20,51 seviyesindeyken, engellilerde bu ortalamanın %31,7 olduğu görülmektedir (Vaziri ve Diğ.,2014:1).

Engelli girişimciliği, engellileri işgücü piyasasında yer edinmelerinde en önemli alternatif olarak ön plana çıkmaktadır. Böylece maruz kaldıkları sosyal dışlanmadan ve yoksulluktan kaçınmaları sağlanmış olur. Engelli Girişimciliği, bu yönüyle politika yapıcılar tarafından iş-

gücü piyasasının dezavantajları ve sosyal dışlanma ile mücadelede bir araç olarak algılanmaktadır (Kitching,2014:1).

Bu kapsamda Dünya’da olduğu gibi ülkemizde de başta AÇSHB’na bağlı İş-Kur (www.iskur.gov.tr) ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na bağlı KOSGEB (www.kosgebkredisi.com) tarafından engelli girişimciliğini destekleme konusunda çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.

Ancak bu istihdam aracını engelliler için doğru kullanmak; doğru tanımlamak ve çerçevesini doğru çizmekle mümkün olacaktır. Dolayısıyla çalışmamızda, engelliler açısından girişimcilik alternatif bir istihdam yöntemi olarak incelenecektir. Özellikle engelli girişimciliğinin avantaj ve dezavantajlı yönleri ele alınarak, engelli girişimciliğini özendirici bir durum tespiti yapılacaktır.

2. Engellilik ve Engelli İstihdamının Gerekliliği

Dünya genelinde 18 yaş ve üzerindeki yetişkin nüfusun (gelişmiş ülkelerde %12’si, gelişmekte olan ülkelerde %18’i) ortalama %16’sı engellidir. Bu yaklaşık 1 Milyardan fazla insan demektir. Üstelik nüfusun hızla yaşlanıyor olması ve engellilik ile ilgili kronik sağlık sorunlarının artıyor olması gibi sebeplerle engelli sayısı her geçen gün hızla artmaktadır (WHO,2011). Ülkemizde ise engellilerin sayısını belirlemeye yönelik en kapsamlı istatistiksel değerlendirme 2002 yılında (18 yıl önce) TÜİK’in yaptığı Türkiye Engelliler Araştırmasıdır. Araştırma sonuçlarına göre engelli nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %12,29’dur (DİE, 2009:5). Bu kapsamda TÜİK tarafından, idari kayıtlara dayalı kapsamlı bir örneklem araştırması şeklinde planlanan ve Türkiye genelinde engelli bireylerin il bazında dağılımını tahmin eden son çalışma olan, “2011 Nüfus ve Konut Araştırması’na” göre, ülkemizde en az bir engeli olan üç ve daha yukarı yaştaki nüfusun oranı %6,9 (4.876.000 kişi)’dur (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020: 6).

Engellilik, insanlık tarihi boyunca dönemsel olarak değişiklikler göstermekle birlikte sürekliliğini koruyan önemli bir toplumsal mese-

ledir. Dünya’da ve ülkemizde engelli nüfusun genel nüfus içerisindeki oranı sürekli artış göstermektedir.

Engellilik, eğitim, bilgi ve ulaşım gibi sosyal hayata katılımı şekillendiren pek çok faktörü etkilemekle birlikte sosyo-ekonomik sonuçları olan işgücü piyasasına katılımı da etkilemektedir (Kitching,2014:1). Bu bilinçle Gelişmiş Ülkelerde daha fazla engellinin iş hayatına katılması, iş hayatında kalmasının desteklenmesi ve daha çok sayıda engellinin yardım sisteminden iş hayatına kaydırılması öncelikli politika hedefleri arasında bulunmaktadır (Pristley,2011:529).

Buna karşılık engellilere ait çalışma istatistikleri onların istihdam imkânlarından gerektiği kadar yararlanamadıklarını, hatta ayrımcılığa maruz kaldıklarını göstermektedir. Özellikle engelliler, düşük gelirli olduğu kadar düşük hane-halkı gelirine de sahip olma eğilimindedirler. Örneğin; ABD’de, yapılan bir araştırmada engellilerin yoksulluk içinde olma ihtimalinin normal kişilerden iki kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Renko ve Diğ.,2015:4). AB’de de yoksulluk riski engelliler için, engelli olmayan bireylerden önemli ölçüde yüksektir. Hauben ve Diğerleri’nden aktaran Halabisky (2014)’e göre; AB’de engellilerin yoksullukla karşılaşma riski %21,1 iken, engelli olmayan bireylerde bu oran %14,9’dur. Bu eşitsizliğin temel nedeni, sosyal dışlanmanın bir sebebi ve/veya sonucu olan engelli bireylerin düşük istihdam oranlarıdır (Halabisky, 2014: 3).

Engelliler işgücü piyasasında işsizlik, ayrımcılık, toplumsal önyargılar vb. birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Çalışma hayatının engellilerin istihdam oranları ve kazançları üzerinde sürekli olumsuz etkisi olduğu bilinmektedir. Dünya Engellilik Raporu’na göre de engelli insanların işsiz kalma ihtimali daha yüksektir ve engelliler istihdam edildiklerinde bile genellikle daha az kazanç elde etmektedirler. Dünya Sağlık Araştırması’nın sağladığı global veriler, engelli olmayan erkeklere (%65) ve kadınlara (%30) kıyasla engelli erkeklerin (%53) ve kadınların (%20) daha az istihdam edildiklerini göstermektedir. Ayrıca OECD’nin 27 ülkede yaptığı bir araştırmaya göre, çalışma yaşında

olan engelli kişilerin işgücü piyasasında kayda değer dezavantajlar deneyimledikleri ve engelli olmayan kişilere göre daha kötü sonuçlar elde ettiklerini göstermiştir. Ve yine engellilerin çalışma yaşamı dışında kalma oranının engelli olmayanlara nazaran 2,5 kat daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (WHO,2011:5).

Ülkemizde de bu rakamların istatistiklere yansıdığı görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun Temmuz 2020 verilerine göre ülkemizde işgücüne katılım oranı erkeklerde %69,2, kadınlarda %31,7, toplamda ise %50,3'tür. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından Avrupa Birliği üye ülkeleri ile eş zamanlı olarak idari kayıtlara dayalı geniş kapsamlı bir örneklem araştırması şeklinde 2011 yılında gerçekleştirilen Nüfus ve Konut Araştırması'na göre en az bir engeli olan nüfusun işgücüne katılma oranı erkeklerde %35,4, kadınlarda %12,5, toplamda ise %22,1'dir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020: 20). Dolayısıyla ülkemizde de engelli olmayanların engellilere göre istihdam oranları 2 ile 2,5 kat arasında değişmektedir.

Oysaki engelliler de diğer bireyler gibi toplumun bir üyesi olarak eşit haklara sahiptirler. Dolayısıyla kendi hayatlarını kimseye muhtaç olmadan idame etme hakları bulunmaktadır. Engellilerin bir girişimci olarak kendi işlerini kurması; yoksulluk, ayrımcılık, sosyal dışlanma gibi sorunlara da çözüm olacaktır. Özellikle günümüz teknolojik gelişmeleri, artan hizmet sektörü üretimi ve istihdamı içerisinde engelli girişimciliğinin özendirilmesi ve artırılmasının olumlu sonuçlar verme ihtimali yüksek olacaktır. Ülkemizde bunun için öncelikli olarak engellilerin eğitim imkânlarına erişimlerinin sağlanması, kendilerinin ve ailelerinin ilgili resmî kurumlar tarafından desteklenmesi ve engelli girişimciliğinin çeşitli yöntemlerle teşvik edilmesi bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu doğrultuda engellilerdeki girişimcilik potansiyeli istihdam yaratmak için kullanılabilir, engelliler böylece sadece kendileri için değil; aileleri, diğer engelliler ve içinde buldukları sosyal çevre için de katma değer yaratabilirler.

3. Bir İstihdam Hakkı Olarak Engelli Girişimciliği

Engellilerin istihdam edilmelerinde her ülke kendi ekonomik ve sosyal gelişmişliğine göre farklı yöntemler uygulamaktadır. Bu yöntemlerden en yaygın olanı engelli kota sistemidir (Roulstone, 2004). Ancak engelli kota sistemi engellilerin istihdam sorununu çözme noktasında etkili olamamıştır. Özellikle engellilerin istihdamına yönelik yapılan çalışmalarda engellilerin istihdam piyasasında karşı karşıya kaldığı iki gerçeklik bunu göstermektedir. İlk olarak dünya genelinde engellilerin işsizlik oranları, engelli olmayanlara göre daha yüksektir. İkinci olarak ise istihdam edilen engellilerin alt statülü işlerde, düşük ücretli işlerde çalışmaktadırlar (Thornton ve Lunt, 1994)

Bunun yanında engelliler ve engellilerin sosyal hayatta karşı karşıya kaldığı sorunlar standart değildir. Çünkü engelliler homojen bir sosyal sınıf değildirler. Bu yüzden engellilerin karakteristik özelliklerinde temel belirleyici engel türü ve engellilik oranları olmaktadır (Stevenson ve Sanchez, 2008:9). Engellilik ve girişimcilik kavramlarını teorik olarak birbirine bağlamak için, öncelikle engellilik modellerini incelememiz gerekmektedir. Uzmanlar engellilik olgusunu Tıbbi Model ve Sosyal Model olarak farklı iki baskın model çerçevesinde incelemektedir. 1980'lere kadar engelliliğe yönelik bakış açısı tıbbi model şeklinde özetlenmektedir.

Tıbbi Model, engelliye standart bir şekilde iletişim kuramayan ve belirli sınırlamaları olan biri olarak tanımlamaktadır. Genellikle eksiklik modeli olarak da adlandırılan tıbbi model, engelliliği düzeltilmesi gereken bir durum olarak göstererek, engelli kişiyi hasta ve sağlıklı olarak görmektedir (Renko ve Diğ.,2015:2). 1970'lerden sonra engellilere yönelik bakış açısında ciddi bir değişim yaşanarak sosyal modele doğru bir evrim yaşanmıştır. Sosyal model, engelli kişilerin bireysel özelliklerden ziyade toplumsal tutumlar, kurumlar ve çevresel engeller tarafından engellendiğini varsaymaktadır. Bu model engelliliği “zihin ve beden sınırlandırılması” anlamından ayırarak bir sosyal dışlanma

olarak tanımlamıştır (Halabisky,2014:4).

“Engellilik sosyal modeli” olarak adlandırılan model engelliliğin sosyo/politik olarak yeniden yorumlanmasıdır. Başlangıçta İngiltere’de engelli hareketi tarafından tasarlanan bu yaklaşım, 1970’lerden itibaren gelişmiştir. Bugün sosyal model dünya çapında engelli grupları tarafından giderek daha fazla kabul görmekte ve uygulanmaktadır. Şu anda, İngiltere, Japonya, Güney Afrika ve ABD gibi farklı ülkelerde bu düşünceye yönelik politikalar desteklemektedir. Bunun nedeni, sosyal engellilik modelinin, geçmişte engellileri bir tür kişisel durum olarak değerlendiren düşüncenin aksine bu insanların karşılaştığı ekonomik, çevresel ve kültürel engelleri vurgulama şeklinde açıklamasıdır. Bu engeller arasında erişilemeyen eğitim, bilgi ve iletişim sistemleri, çalışma ortamları, yetersiz engellilik yardımları, ayrımcı sağlık ve sosyal destek hizmetleri, erişilemeyen ulaşım, barınma ve kamu binaları ve olanaklar ile olumsuz görüntüler ve temsili 'engelliler' olarak etiketlenen kişilerin değer düşüklüğü, medya- filmler, televizyon ve gazetelerden kaynaklandığıdır. Bu perspektiften bakıldığında, belirli engelleri olan insanlar, toplumun bireysel ve kolektif ihtiyaçlarını ekonomik ve kültürel yaşamın merkezinde karşılayamamaları nedeniyle engellenmektedir (Roni,2009:5).

Renko ve Diğerleri (2015)’ne göre iş kurma süreci sosyal modelle örtüşmektedir çünkü birey girişimcilik faaliyetine başlarken ve devamında diğer insanlarla etkileşimde bulunmaktadır.

Bir iş kurma süreci bireyin engelleriyle birlikte ne tür bir kariyer izlemesi gerektiği, aile, arkadaşlar ve çevre gibi sosyal koşullarda meydana gelen bir süreçtir.

Bir hak olma noktasından engelli girişimciliğine BM Engelli Hakları Beyannamesinde yer verilmiştir. Özellikle beyannamenin 27. maddesine göre, taraf devletler, “*engellilerin çalışma hakkını diğerleriyle eşit bir şekilde tanır ve bu hak, engellilerin açık, kapsayıcı ve erişilebilir nitelikte bir iş piyasası ve çalışma ortamında, serbestçe seçtikleri bir işte hayatlarını kazanmaları fırsatını da içerir. Taraf devletler, ça-*

lışırken sakatlananlar dâhil tüm engellilerin çalışma hakkının hayata geçmesini, yasama tedbirleri dâhil uygun tüm tedbirleri alarak, güvence altına almalıdır”. Bu madde taraf devletlere engelli girişimciliğinin desteklenmesi noktasında yükümlülükler getirmektedir. Ayrıca aynı maddenin ‘f’ bendinde taraf devletlerin engellilerin serbest çalışma, girişimcilik, kooperatif kurma ve kendi işini kurma konusundaki fırsatlarını geliştirmeleri de hükme bağlanmıştır (www.resmigazete.gov.tr).

Girişimciliği teşvik etmek, Lizbon gündeminin ve Avrupa 2020 stratejisinin de önemli bir parçasını oluşturmaktadır. AB 2020 istihdam stratejisi akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme için anahtar yöntem olarak girişimciliği ve serbest mesleği göstermektedir. Komisyon'un en büyük önceliği “Avrupa'nın yeniden büyümesini sağlamak ve yeni borçlar yaratmadan iş sayısını arttırmak” tır. Bu doğrultuda girişimciliği ve serbest istihdamı destekleme çabalarında öncelikli ke-simleri işsizler ve dezavantajlı gruplar oluşturmaktadır. Avrupa Komisyonu, OECD ile iş birliği yaparak özellikle dezavantajlı ve korumasız gruplar (engelli, genç, kadın, yaşlı, göçmen) arasında girişimciliği ve serbest istihdamı geliştirmeye odaklanmaktadır (ec.europa.eu).

4. Girişimcilik Kavramı, Engelliler için Avantajları ve Zorlukları

3.1. Engelliler için Girişimcilik

Girişimcilik faaliyeti ve girişimciler günümüz ekonomik koşullarında üretim ve istihdam noktasında en önemli katma değer oluşturan faaliyetler olarak ön plana çıkmaktadır. Girişimcilik konusunda tanımlar yapılabilir. Ancak girişimcilik denilince ilk akla gelen Schumpeter, 1911 tarihli “Ekonomik Gelişmenin Teorisi kitabında, “girişimcilerin sadece birtakım işler yaratan kişiler olmadığını bundan daha fazlası olarak; onların toplumdaki değişim ajanları olduğunu” belirtmiştir (Scarborough ve Cornwall, 2016: 17). Schumpeter için yenilikçi giri-

şimci hem tüketicileri hem de finansörleri ikna edebilecek düzeyde karizmatik etkileyciliğe sahip (Kızılkaya, 2010: 14) sezgi, irade ve/veya liderlik özellikleriyle iktisadi yenilenmenin hem nedeni hem de kaptanı konumunda olan kişidir (Kızılkaya, 2010: 12).

Hisrich ve Diğ. (2009)'e göre girişimcilik ise; ekonomik, psikolojik ve sosyal riskler üstlenmeyi göze alıp, zaman ve çaba harcayarak farklı bir değer yaratma sürecidir. Bu yenilik yaratma süreci farklı bir şeyler geliştirme fikri esasında engelliler ile örtüşmemekle birlikte engellilerin iş gücü piyasalarında karşılaştıkları olumsuzluklardan kurtulma noktasında iyi bir alternatif olma potansiyeline sahiptir. Şöyle ki; engelliler ile yapılan çalışmalar, engellilerin engelli olmayanlara göre serbest meslek sahibi olma olasılıklarının yüksek olmasının iki temel nedeni olduğunu göstermiştir. İlk olarak, engelli insanların düşük eğitim seviyesine sahip olmaları serbest çalışmaya girmek için çekici bir faktördür.

Gerçekten de yapılan çalışmalar, eğitim gibi beşeri sermaye değişkenlerinin, engelli insanlarda eğitim fırsatlarına erişememe nedeniyle tutarlı bir şekilde düşük olduğunu göstermiştir (Renko ve Diğerleri, 2015:4).

İkinci olarak, engellilik olasılığı yaş ilerledikçe arttığından, engelli bireylerin sahip oldukları tecrübeler girişimcilik fikrini uygulamalarına etki etmektedir. İngiltere'de yapılan bir çalışmada engelli serbest meslek sahibi erkek ve kadınların engelli olmayan meslektaşlarından ortalama olarak daha yaşlı oldukları tespit edilmiştir (Boylan ve Burhardt, 2002: 12).

Bu noktada engellilerdeki girişimcilik potansiyeli istihdam dengesizliğini kapatmak için alternatif bir yöntem olarak kullanılabilir. Böylece engelliler kendileri, aileleri, içinde buldukları çevre için katma değer oluşturabilirler.

3.2. Girişimciliğin Engelliler için Avantajları

Girişimcilik veya serbest meslek, engelliler için ücretli istihdam gibi

diğer istihdam şekillerine göre özellikle bazı avantajlar sağlamaktadır. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz:

Girişimcilik ile Engelliye Esnek Çalışma İmkânı Sağlanabilir: Engellilerin girişimcilik faaliyetleri engelli bireylere her şeyden önce zaman ve mekân açısından esnek bir çalışma imkânı sağlayacaktır. Çünkü girişimcilik, engelliler için bir istihdam stratejisi olarak bağımsızlık, kişinin kendi hızını ve programını belirleyebilme esnekliği sağlar (Renko ve Diğ.,2015). Özellikle engellilerin istihdam piyasasının dışında kalmalarının temel nedenlerinden biri de güçlü insan fiziğine göre dizayn edilmiş çalışma hayatının engellilere göre uygun olmamasıdır (Imrie,2011:333). Özellikle engellilerin istihdama katılma noktasında, serbest çalışmanın çalışma yüküne getireceği esnekliğe ayrı bir değer verdikleri gözlenmiştir (Cooney,2008).

Girişimcilik, engellilerin istihdam piyasalarına katılmalarının önünü açan bir istihdam şeklidir. Girişimcilik, engellilerde iş yükünün azalması, iş programının esnek saatlere dağılımı ve işyerine ulaşım kolaylığı gibi çeşitli yönlerden ücretli istihdama göre daha fazla esneklik sağlayabilir ve bu da engellilik ve yaşam tarzını daha iyi yönetmeyi sağlar (Halabisky:2014).

Gerçekten de engellilerin girişimciliği bir istihdam şekli olarak seçmelerinin en önemli nedeni çalışma saatleri açısından engelliye sunduğu esnekliktir. Böylece tedavi amaçlı çalışmaya ara vermesi veya işini geçici olarak bir başkasına (arkadaş, aile vb.) bırakması mümkün olmaktadır.

Mevcut kanıtlar, en azından bazı serbest meslek biçimlerinin sunduğu esnekliğin engelliler tarafından değerlendirildiğini göstermektedir. Akıl sağlığı sorunlarından, artrit, romatizma ve skleroza kadar birçok sağlık sorunu, günden güne ve haftadan haftaya kadar değişen yoğunluklarda tıbbi etkiler gösterir. Bu durum bazen engelli bireylerin katı bir çalışma programına bağlı kalmasını zorlaştırmaktadır. Serbest çalışmada çalışma saatleri farklı dönemlere uyacak şekilde ayarlanabildiğinden bu özellikle engelliler için önemlidir (Boylan ve Burchardt;

2002:12).

Bu noktada Pagán (2009)'a göre, serbest meslek, engellilik durumu ile çalışma hayatı arasında daha iyi bir denge kurmayı kolaylaştırdığı için birçok engelli birey için geçerli bir seçenek olabilir. Yani serbest meslek sahibi engelli işçilerin verimliliğinde ücretli çalışanlara kıyasla bir artış olabilir. Bu daha yüksek üretkenlik, diğerler alternatifler arasında daha iyi çalışma saatleri veya programları, yeteri kadar çalışma veya görevler veya huzurlu bir çalışma ortamından kaynaklanmaktadır.

Girişimcilik ile Engellinin İşyerine Ulaşımı Kolaylaşabilir: İnternet altyapısı ve teknolojisinde yaşanan gelişmeler engellilerin iş piyasalarına daha aktif hale katılabilmeleri için ayrı bir öneme sahiptirler. Bu teknolojiler sayesinde engelli bireyler direk evlerinden iş piyasasına erişebilmekte ve onları engelli hale getiren başkalarına ihtiyaç duymalarına sebep olan engelli çevrenin dezavantajlarından kurtulmaktadır (Sheldon, 2003:2). Özellikle girişimcilik faaliyeti de formel bir çalışma için gerekli olan alanlara erişimi de ortadan kaldıran bir faaliyetdir. Özellikle işyerine ulaşım zorlukları, yorgunluk, çalışma mekânına ulaşamamak gibi durumlarda sürekli kişisel yardım ihtiyacı olan engelliler için girişimciliğe sıcak bakılma sebebidir (Cooney,2008).

Günümüzde pek çok engellinin en büyük sorunlarından birisi de erişim sorunudur. Uluslar BM Engelli Hakları sözleşmesinde engellilere yönelik erişilebilirlik haklarını gerçekleştirmeyi taahhüt etmelerine rağmen istenilen seviyelere ulaşamadığı görülmektedir. Dolayısıyla engelli istihdam edecek işverenlerin engellilerin işyerine ulaşım için uygun araç ve gereçlere yönelik yatırım yapmasını beraberinde getirmektedir ki bu da işverenler açısından yeni maliyet anlamına gelecektir.

Buna karşın engelli girişimciliği özendirilir ise özellikle esnek çalışma, evde çalışma uygulamaları ile engellilerin işe erişim sorunları da bir oranda azalmış olacak ve iş piyasalarına girişlerinde engel olmaktan çıkacaktır.

Girişimcilik ile Engelli Evde ve Sanal Ortamda Çalışabilir: Engelli girişimciliğinin en önemli avantajlarından birisi de engellilere evde çalışma imkânı sağlamasıdır. Özellikle bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler bunu mümkün kılmaktadır. Bu konuda İngiltere’de yapılan bir araştırmaya göre; engelli girişimcilerin başkalarını iş almaktan ziyade tek başına çalışma ve evden çalışma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermiştir (Kitching, 2014: 6).

Özellikle Cooney (2008)’e göre, dijital dönüşüm, yeni teknolojiler ve internet tabanlı sanal işletmeler dünyası da engelliler için kendi işini kurma fırsatlarını artırmaktadır. Dolayısıyla internet sayesinde engellilerin evde bilgiye daha kolay erişim sağlaması ve bu şekilde birtakım girişimcilik faaliyetleri içine girmesi mümkün olmaktadır.

Bunun gerçekleşebilmesi için engelli bireylerin girişimcilik oranlarını arttırmak için onların dezavantajları azaltılarak kişisel motivasyonlarını ve öz saygılarını korumak gerekir. Teknoloji engellilerin özgüven ve özsaygı elde etmeleri, sürdürmeleri ve sosyal çevreye katılmaları için önemli bir faktördür. Yardımcı teknolojiler, erişilebilir web siteleri ve erişilebilir uygulamalar engellilerin toplumun bir parçası olmasını sağlar. Özellikle, katılımı ve benlik saygısını arttıran yapay uzuvlar, retina implantları veya ekran okuyucuları, engellilerin bir iş kurmaları için önemli koşullar oluştururlar (Vaziri ve Diğ.,2014:2).

Girişimcilik Engelli Ayrımcılığına Bir Alternatif Olabilir: Engellilere yönelik olumsuz bakış açısının neden olduğu en büyük sorun alanlarından birisi istihdamdır. Engelli istihdamı ile ilgili yasal düzenlemeler her ne kadar ayrımcılıktan uzak bir sistem yaratmayı hedeflese de bu alanda olumsuz tutumlar ve ayrımcılık varlığını sürdürmektedir (Mamatoğlu ve Tasa, 2018: 2).

Özellikle toplumda engellilere karşı olan önyargı ve ayrımcılıklar engellilerin hayatlarını idame ettirmelerinde en büyük problemlerinden birisini oluşturmaktadır. Ayrımcılık genel olarak, başkalarına açık olan fırsatların bir grubun üyelerine kapatılması diye tanımlanabilir (Giddens, 2000: 227). Özellikle engelliler toplum içerisinde bu engelleme-

lere en çok maruz kalan toplumsal bir grubu oluşturmaktadır. Roni (2014)'ye göre, bağımlı çalışmadan girişimcilik faaliyetine geçen engellilerin bu geçişlerinin arkasından ki temel gerekçe çalışma hayatında maruz kaldıkları ayrımcılıklardır.

Dolayısıyla ücretli istihdamdaki bazı engelliler için ayrımcılığın yarattığı duygusal baskı yükü çok fazla ise serbest meslek, iş piyasasında oluşabilecek ayrımcılık ile mücadele etmek için bir seçenek haline gelebilir. Özellikle de engel derecelerinin yüksek olan engellilerin diğer engellilere göre bu ayrımcılığa daha fazla maruz kaldıkları bilinen bir gerçekliktir. Özellikle de bu durumdaki engellilerin istihdamında girişimcilik tek seçenek haline bile gelebilir (Pagán, 2009: 223).

3.2. Girişimciliğin Engelliler için Avantajları

Engelliler açısından girişimciliğin avantajları yanında bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bu zorluklar bazı araştırmacılar için iş kuracak herkesin karşılaştığı zorluklardan pek farklı değilken bazılarına göre sırf engellilere özgü zorluklar da bulunmaktadır.

Cooney (2008)'e göre, yeni bir iş kurmak, engelli ya da engelsiz, herkes için zorluklarla doludur. Diğer taraftan engelliler tarafından kurulan girişimcilik türleri, en az diğerleri tarafından kurulanlar kadar çoktur ve çeşitlidir. Dolayısıyla iş kurmayla ilgili uygulamadaki sorunlar, birbiriyle çok benzerlikler gösterebilmektedir (Cooney, 2008).

Halabisky (2014) ise; genel olarak her girişimcinin işe başlarken karşılaştığı temel zorlukların yanında, engelli girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerine girme ve sürdürme konusunda özel zorluklarla yüzleşmelerinin muhtemel olduğunu belirtmektedir. Bu zorlukların bazıları, farklı engel türleri için ciddi sınırlar getiren, köklü sosyal-yapısal kısıtlamaları kapsamaktadır.

Aslında girişimcilik ve iş kurma süreci herkes için birtakım belirsizlikler taşımakla beraber engelliler açısından karşılaşılabilecek güçlükler şu şekilde sıralanabilir:

Engelliler Girişimcilikle İlgili Finansal Zorluklar Yaşayabilir: Genellikle engelli bireyler sınırlı kişisel birikimlere sahip olduklarından yeni bir iş kurmak için gereken başlangıç finansmanını bulmakta zorlanabilirler. Bunun temel nedeni engellilerin çoğunun düşük eğitim seviyesinden kaynaklanan vasıfsız işlerde düşük ücretle çalışıyor ya da çalışmıyor olmasıdır (Kitching,2014:8).

Boylan ve Burchardt, yaptıkları bir çalışmada engellilerin girişim için başlangıç sermayesi bulmada karşılaştıkları zorlukları şu şekilde belirlemişlerdir:

- Kendi mali kaynaklarının eksikliği (tasarruf, ev sahipliği)
- Uzun vadeli faydaların alınmasından sonra düşük kredi notu
- Bankaların gösterdiği ilgisizlik / ayrımcılık
- Hibe ve kredi kaynaklarına erişme konusunda bilgi eksikliği (Boylan ve Burchardt,2002:6).

Dolayısıyla iş kuracak engellinin finansal durumu, risk olarak görülebilirken; engellinin eğitim düşüklüğü ve finansal kaynaklara erişim konusundaki bilgi eksikliğinden kaynaklanan sebeplerde birtakım zorluklar yaşamasına neden olmaktadır.

Engelliler Sosyal Yardım Gelirini Kaybetmekten Korkabilir (Refah Tuzağı): Engelliler bir girişim faaliyeti içine girip iş kurduklarında Devlet tarafından kendilerine verilen sosyal yardım paralarını kaybetme korkusu yaşarlar. Bu nedenle girişimciliği riskli bulabilir ya da iş kurma faaliyetini gizli tutabilirler.

Pagán (2009)'a göre Engellilerin, verilen engellilik aylığı ve bakım parası gibi yardımları kaybetme korkusu nedeniyle iş kurma olasılıkları daha düşüktür. Ayrıca engellilerin bu sosyal yardımlardan mahrum kalmamak için genellikle kayıt dışı olarak çalışmaktadırlar. Bu durum “refah tuzağı” olarak adlandırılan zor bir durumdur (Cooney, 2008: 123).

Boylan ve Burchardt (2002), yaptığı bir çalışmada iş kurma niyetindeki beş engelli ile görüşmeler yapılmış ve hepsinin sosyal yardım ge-

lirlerini kaybetmekten korktukları, ancak iş kurmak için kendilerine sunulan maddi ve maddi olmayan desteklerin de farkında olmadıkları tespit edilmiştir. Girişimcilikten elde edilen gelirin başlangıçta düşük olabileceği korkusu ve iş kurmak için verilen desteklerle ilgili farkındalık eksikliği, Girişimciliğin engelli tarafından “riskli” olarak algılanmasına neden olur ve işin başlamasını durdurabilmektedir.

Pagán (2009: 227)’a göre ise engellilerin sosyal yardım gelirini kaybetme korkusunu aşmak için Sosyal Güvenlik sistemine yönelik politikalarda değişiklik yapılmalı ve girişimcilik faaliyeti başarısız olan engellilerin sosyal yardım haklarının geri kazanılmasına izin vermelidir.

Engellilerin Girişimcilikle İlgili Bilgi, Beceri ve Motivasyonu Olmaması: Çoğu engellinin işletme yönetimiyle ilgili yasal ve finansal konularda eğitimleri bulunmamaktadır. Birçoğu vasıfsız işlerde çalıştıkları için yöneticilik konusunda bilgi ve tecrübeleri sınırlıdır (Kitching, 2014: 8). Öte yandan bazı engellilerde bir iş projesini gerçekleştirmek için gerekli motivasyon bulunmayabilir. Özellikle girişimcilerde gerçek, sürdürülebilir bir amaca ulaşmak için gereken dikkat ve risklere karşı sarsılmaz bir isteğin olması gerekmektedir.

Başlangıçtaki endişe ve güvensizlik çoğu zaman ailenin ve arkadaşların caydırıcı etkisi ile daha da artmaktadır (Boylan ve Burchardt, 2002). İşin projelendirilmesi aşamasında çevredekilerle konuşarak olumlu geri bildirimler alınmadığında hayal kırıklığı yaşanabilmektedir. Başarısız olarak damgalanma korkusu olmadan bir iş fırsatını sürdürülebilir bir gelir kaynağına çevirmek her şeyden önce bireysel kararlılıkla ilgili bir meseledir. Aslında engellilerin çoğu kararlı insanlar olmasına rağmen bazı engel türlerinde bu istikrar olmayabilir. Örneğin Kitching (2014) özellikle akıl sağlığı sorunları olan engellilerin bazılarının bir iş fikrini başarılı şekilde başlatıp sürdürebilme inancından yoksun olabileceğini belirtmektedir (Kitching, 2014:8).

Tüm bu faktörlerde bazı engellilerin için, iş fırsatını tanımlamakta, iş fikrini geliştirmekte ve sağlanan desteklere uygun bir şekilde dahil

olmakta bilgi, beceri ve motivasyon nedeniyle de zorluklar olarak görülmektedir.

Engelliler İş ve Meslek Danışmanlarının Tutumları ve Standart Uygulamalar Karşısında Zorlanabilir: Engellilere yönelik girişimcilik faaliyetlerini destekleyen çeşitli kurum ve kuruluşlarda bulunan İş ve Meslek Danışmanlarının Engellilere yönelik tutumları farklı açılardan değerlendirilebilir:

(a) İş ve Meslek Danışmanları, Belli Önyargılar Nedeniyle Caydırıcı ve İsteksiz Olabilir: İş ve Meslek Danışmanları, engelliler için girişimciliği bir kariyer seçeneği olarak önerme konusunda isteksiz ve caydırıcı tavırlar içerisine girebilirler. Bu tür görüşler, danışmanların engellilerin yeteneklerini yanlış algılanmasından ya da engellilerin iş kurma ve yönetim faaliyetleriyle ilgili karşılaşacakları tehlikelere karşı daha duyarlı olabilecekleri endişesinden kaynaklanabilir (Kitching, 2014:9).

(b) Destek Hizmetleri Bireysel İhtiyaçlara Göre Ayarlanmamış Olabilir: İş ve Meslek Danışmanlarının verdiği girişimcilik destekleme hizmetleri standart programlara göre yapıldığı zaman engelliler için uygun olmayabilir. Bu durum engellileri oldukça zorlayabilir. Örneğin, İş ve Meslek Danışmanları tarafından girişimcilikle ilgili verilen standart eğitimler engellilere hatta engel türüne uygun araçlarla verilmezse pek faydası olamaz. Uygun materyal olmadan verilen eğitimlerde etkinlik sağlanamaz. Bu noktada, Girişimcilik Destek Hizmetlerinin görünürlüğü veya belirli formatlarda (Braille alfabesi vb.) sunulmaması bilgi yetersizliğine yol açacaktır (Kitching,2014:9). Yine, bazı engelliler için destek hizmetlerinin tekrarlanması ya da belirli stres yaşayan engelliler için desteğin uzun bir süre boyunca sürekli sağlanması gerekmektedir. Buna rağmen bazen fon sağlayıcılar engellilere uzun süre destek vermek yerine tam tersine hızlı bir şekilde bir sonraki müşteriye geçmek için çaba sarf etmektedir (Halabisky, 2014: 10).

Ayrıca girişimcilik destek hizmetlerinin verildiği merkezlere engel-

linin fiziksel veya mobil olarak ulaşılabilirliği de sorun oluşturmaktadır. Girişimcilik konusunda eğitim verecek kurumlar engelli bireyler için erişilebilir olmayabilir. Ayrıca internet gibi mobil yöntemlerle destek merkezleriyle bağlantı kurmak isteyen engellilerin yaşadığı zorluklarda bu sorunu artırılabilir (Kitching 2014: 12).

Bunun bir de girişimcilik destekleme hizmeti verecek kurumların internet siteleri gibi sanal platformların, engellilere yönelik olmaması da eklendiğinde sorun içinden çıkılmaz bir hale gelebilir.

Tüketicilerin Engellilere Yönelik Ayrımcılığı Olabilir: Serbest meslek sahibi engelliler, müşteriler tarafından yapılan ayrımcılık nedeniyle caydırılarak, ürettikleri mal ve hizmetlere olan talep azalabilir. Buna bağlı olarak engellilerin serbest meslek sahibi olmaya yönelik motivasyonları azalabilmektedir (Boylan ve Burchardt, 2002).

4. Sonuç

Dünya’da yaşanan küreselleşme, serbest piyasa anlayışı, dijital çağ gibi söylemler istihdam yöntemlerinde birtakım değişiklikleri zorunlu hale getirmektedir. Bu değişikliklere paralel olarak engelli istihdam yöntemlerinde de birtakım reformlar yapılması zorunlu hale gelmiştir. Kota yöntemi ve Korunmalı işyerleri gibi yöntemlerin engelli istihdamı noktasında pek de sağlıklı sonuçlar verdiği söylenememektedir. Tüm bu yöntemlere göre alternatif bir istihdam yöntemi olarak girişimcilik engellilerin istihdamı noktasında da çok yeni kapılar açabilecek bir güçtür.

Ülkelerin kalkınması ve sosyal açıdan gelişmesi için yeni girişimcilere büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Girişimcilik bir istihdam stratejisi olarak engelliler içinde kullanılabilir. Girişimcilik hem kâr kemde büyüme odaklı bir işin yaratılmasıdır. Böylece kendi kendine yeterliliğin yanı sıra başkalarını da istihdam etme imkânı sağlamaktadır.

Engellilerde alternatif bir istihdam stratejisi olarak girişimciliği arttırmaya yönelik politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu politikaları geliştirmek için engellerde girişimciliğin avantajları ve dezavantaj-

larının açıklığı kavuşturulması gerekmektedir. Böylece girişimcilik potansiyeli olan engelli bireylerin işsizlikten kurtarılması ve yatırıma dönüşecek iş fikirlerinin geliştirilmesi sağlanmış olacaktır.

Sonuç olarak engelli girişimciliğinin önünde yer alan dezavantajları en az seviyeye indirebilmek noktasında ve engelli girişimciliğini desteklemek için yapılabilecek birtakım faktörler vardır. Bunlar;

-Engellinin (refah tuzağına düşmemesi için) maaşı ve evde bakım aylığı en azından engelli girişimci işini kurup belli bir gelir-gider dengesine ulaşıncaya kadar verilmeye devam edebilir.

-Engelli girişimciliği destekleme programlarıyla ilgili farkındalık oluşturmak ve engellilerdeki motivasyon eksikliklerini gidermek için daha fazla tanıtım gerekmektedir. Bunun için başarılı iş projeleri olan girişimciler ödüllendirilebilir.

-İş ve Meslek Danışmanlarının Engellilere yönelik önyargılarını gidermek amacıyla engellilerle iletişim ve davranış bilimleri konularında eğitim alması sağlanabilir. Yine İş ve Meslek danışmanları engellilere yönelik özel eğitim, sosyal hizmetler, psikolojik danışmanlık ve rehberlik gibi bölümlerden seçilebilir.

-Girişimcilik eğitimleri standart olmak yerine engellilere hatta engel türlerine göre ve gerekli eğitim araç gereçleriyle verilebilir (Braille alfabesi, işaret dili vb). Böylece eğitimin verimliliği artırılabilir.

-Engelli için aile bağları çok önemlidir. Girişimcilik eğitimlerine ailelerinde katılımı engellinin motivasyonu açısından önemli olabilir. Yine iş kurmak için gereken mikro krediler bireysel olarak engelliye değil tüm aileye verilebilir.

-Engellilere sanal girişimcilik alanında özel olarak eğitimler verilmesi gerekmektedir. Böylece evinden çıkmadan da farklı ticari konularda yenilikler yapabilmesi ve değer yaratması mümkün olabilir.

-Engelliler için sağlanan girişimcilik destek hizmetleri ve eğitimlerin bir sefere mahsus olmayıp belli bir süre boyunca özellikle verilmesi hatta bu konudan sorumlu danışmanların engelli işi kuruncaya kadar birebir rehberlik yapması sağlanabilir.

Girişimcilik eğitimi verilen merkezlere engellinin fiziksel ve sanal erişilebilirliği için çeşitli kolaylıklar sağlanabilir. Fiziksel erişilebilirlik için engellinin bizzat evinden servislerle alınması sağlanabilir. Sanal erişim içinse destek hizmeti verecek kurumların internet siteleri engel türlerine duyarlı hale getirilebilir.

Engelli girişimciliği konusunda ilerleyen yıllar içerisinde ulusal ve uluslararası çalışmalar ışığında engelli girişimciliğine ilişkin ampirik çalışmalarında etkisi ile engelli girişimcilik modellerinin de literatürde yerini alması gereklidir. Bu sayede engelli girişimciliği bilimsel bir çerçeveye bürünecektir.

Disabled Entrepreneurship as An Alternative in Disabled Employment

Abstract: When it comes to the employment of the disabled, the first thing that comes to mind is the policies such as employing the disabled people in paid employment and the quota method used to facilitate this. However, in order for the quota system to function properly, the requirements of the quota system, the realization and supervision of the qualifications of the workplaces that will be included in the quota application are all critically important. Although the quota system is a common method, it alone is insufficient to solve the employment problem of the disabled. In fact, with the transition to the social model for the disabled, countries such as the USA and the UK have removed the mandatory quota applications and focused on other alternatives. In this context, disabled entrepreneurship shines out as a good alternative in the recent years in terms of employment of disabled people and increasing the disabled employment. In order for this method to be successful, first of all, advantageous and disadvantageous methods of entrepreneurship should be determined and policies that support entrepreneurship and designed according to the special needs of the disabled should be produced in line with the realities of the disabled. The main purpose of this study is to determine the advantages and disadvantages of disabled entrepreneurship in terms of

disabled employment and disabled entrepreneurship as an alternative to the quota method in the perspective of the employment of the disabled.

Keywords: Disabled, Employment, Disabled Entrepreneurship

Kaynaklar

Boylan, A., ve Burchardt, T. (2002). Barriers to Self-Employment for Disabled People. **Small Business Service.**

<http://www.berr.gov.uk/files/file38357.pdf> [Erişim Tarihi: 14.02.2020].

Cooney, T. M., (2008). Entrepreneurs with Disabilities – Profile of a Forgotten Minority. **Irish Business Journal.** 4(1), 119-129.

Cooney, T. M., (2018). How to create more disability entrepreneurs. **Rte News Brainstorms.** <https://www.rte.ie/brainstorm/2018/0327/950352-how-to-create-more-disability-entrepreneurs/> [Erişim Tarihi: 6.03.2020].

DİE.(2009). **Türkiye Özürlüler Araştırması 2002, 2.Baskı.** Ankara Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, Ekim-2020, https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/60415/istatistik_bulteni_ekim20.pdf [Erişim Tarihi: 10.12.2020].

Giddens, A. (2000). **Sosyoloji.** Ayraç Yayınevi. Ankara. (1.Baskı)

Güney, S.(2015). **Girişimcilik Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular.** Siyasal Kitabevi. Ankara. (4.Baskı).

Halabisky, D.(2014). Entrepreneurial Activities in Europe - Entrepreneurship for People with Disabilities, **OECD Employment Policy Papers,** No.6, OECD Publishing, Paris. https://www.oecd-ilibrary.org/employment/entrepreneurial-activities-in-europe-entrepreneurship-for-people-with-disabilities_5jxrcmkcxjq4-en [Erişim Tarihi: 18.02.2020]

Hirich, R., Peters, M., Shepherd, D.,(2009). **Entrepreneurship,** Mc Graw Hill/Irwin: Singapore.

<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=952&langId=en>

<https://www.iskur.gov.tr/is-aryan/aktif-isgucu-programlari/kendi-isinikurma-projeleri/>

<https://kosgebkredisi.com/engellilere-kosgebden-tam-destek/>

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>

- Imrie, R.**, (2011), **Sakatlayıcı Çevre Tasarımı, Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak**, Ed., Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 325-363
- Kızılkaya, E.** (2010). **Yaratıcı Girişimci -Schumpeter'ın İktisadi Değişim Modeli**. Derin Yayınları. İstanbul.
- Kitching, J.**(2014). **Entrepreneursip and Self-Employment By People with Disabilities. OECD Working Papers.**
<https://www.oecd.org/cfe/leed/background-report-people-disabilities.pdf>.
[Erişim Tarihi: 18.02.2020]
- Mamatoğlu N. ve Tasa H.**(2018).Engelliye Yönelik Ayrımcılık ve İşyerinde Engelli. **Türkiye Klinikleri Dergiler Psikoloji**, 3(1),1-1
- Pagán, R.**(2009).Self-employment Among People with Disabilities: Evidence for Europe. **Disability and Society**, 24(2), 217-229.
- Pristley, M.**(2011). **Engellilik**. (Çev. O. Can Taştan). Sosyal Politika: Kurumlar ve Uygulamalar, Ed: Pete Alcock, Margaret May, Karen Rowlingson, Siyasal Kitapevi. Ankara. 521-530.
- Renko, M., Harris, S.P., ve Caldwell, K.** (2015). Entrepreneurial Entry by People with Disabilities. **International Small Business Journal**. 34 (5), 555-578.
- Roni, N. N.** (2009). Disabled Entrepreneurship: A Viable Route of Opportunity for The Disabled?, RIBM, MMU Business School, Manchester Metropolitan University, **MMUBS Doctoral Symposium**, <http://seipa.edu.pl/s/p/artykuly/93/938/Disbled%20entrepreneurship%202009.pdf>>, Erişim tarihi: 13.05.2019].
- Roni, N.N.** (2014). Entrepreneurship As An Opportunity For Disabled People: An Exploration Of Business Start-up Experiences and Resources. **Doctoral thesis (PhD)**, Manchester Metropolitan University, <http://e-space.mmu.ac.uk/923/> [Erişim Tarihi: 20.02.2020].
- Roulstone, A** (2004), Employment Barriers and Inclusive Futures?, in **Disability Barriers-Enabling Environments**, John Swain Sally French, Colin Barnes and Carol Thomas: London. (2.Baskı)
- Scarborough, N.M., ve Cornwall J.R.** (2016). **Essential of Entrepreneurship and Small Business Management**. Pearson Education Limited. (8. Baskı)
- Sheldon, A.** (2003). **Changing Technology**. London: Sage.

- Steventon, A., ve Sanchez, C. (2008).** The Under-Pensioned: Disabled People and People from Ethnic Minorities. Pensions Policy Institute.
- Thornton, P. ve Lunt, N. (1994),** Employment for Disabled People Social Obligation or Individual Responsibility.
- Vaziri, D., Schreiber, D., Wieching, R. ve Wulf, V. (2014).** Disabled entrepreneurship and self-employment: The role of technology and policy building, **OECD Publishing**, [https:// www.oecd.org/cfe/leed/ Background-Paper-technology-people-disabilities.pdf](https://www.oecd.org/cfe/leed/Background-Paper-technology-people-disabilities.pdf) [Erişim Tarihi: 08.02.2020]
- WHO (2011), Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti Dünya Sağlık Örgütü**, [http:// siteresources. worldbank. org/ TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687 1328710754698/ YoneticiOzeti. pdf](http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/4556871328710754698/YoneticiOzeti.pdf), [Erişim Tarihi: 01.02.2020]

Rousseau ve Popülizm

Zeynel Abidin Kılınç¹

Özet: Rousseau, yakın dönemde yükselen popülizm bağlamında tartışma konusu olmuştur. Bir kısım yazarlara göre Rousseau, özellikle egemenlik, genel irade, ortak iyi ve homojen toplum anlayışları nedeniyle popülizmin önemli kaynaklarından birisidir. Bu çalışmada, Rousseau'nun teorisinin bazı unsurlarının, popülist siyaset tarafından rahatlıkla istismar edilebileceği kabul edilmekle birlikte, popülizmin kaynağı olarak yorumlanamayacağı ileri sürülmektedir. Rousseau'nun teorisi, iddiaların aksine, popülist rejimlerin, siyasetçi tipinin ve siyaset yapma tarzının eleştirisi olarak rahatlıkla okunabilir. Rousseau'nun en temel kaygısı, bireyler arasında her türden istismarın engellenmesidir. Bilgi, beceri, gelir, konum ve statü farklılıklarından kaynaklanabilecek her türden eşitsizlikler; bu eşitsizliklerin yol açabileceği sosyal sınıfların ve ayrışmanın üreteceği tahakküm, kibir, küçümseme, insana insan olduğu için değil de sahip olduğu şeyler ve konumu üzerinden değer biçme, Rousseau'nun kurguladığı ideal toplumun tümüyle ortadan kaldırmaya çalıştığı ahlaki yozlaşma biçimleridir. Rousseau'nun insan onur ve haysiyetine aykırı görerek ortadan kaldırmaya çalıştığı kurumsal yapılar, tutum, davranış ve zihniyet dikkate alındığında popülizmin ahlaki tefessühün bir versiyonu olduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: Rousseau, Popülizm, Genel İrade, Ortak İyi.

1. Giriş

Doğrudan demokrasi geleneğine sahip, bağımsız bir site-devleti olan Cenova’da doğup büyüyen Rousseau, modern toplumun temel tüm ilkelerine saldırısıyla meşhurdur². Aydınlanmacı rasyonel akıl, bilimler ve sanatlar, liberal bireysel haklar ve özgürlükler, özel mülki- yet, siyasal temsil sistemi, iktisadi refah ve ilerleme anlayışı Rousseau’nun şiddetle eleştirdiği konulardır. Bu bağlamda Rousseau modern toplumun başat siyasal modeli olan liberalizme karşı, doğrudan demokrasi teorisinin sözcüsüdür. Liberal modelin özel mülkiyet anlayışından insan doğasına, özgürlük anlayışından ilerleme varsayımına kadar eleştirmedeği ve ahlaken yozlaşma olarak görmediği neredeyse hiçbir unsuru yoktur. Liberalizmin sözleşme modeli, zenginlerin yoksulları aldatmasından ibarettir; özgürlük anlayışı, gerçekte köleliktir; ilerleme, ahlaki yozlaşmayla sonuçlanacaktır. Rousseau, liberal toplum modeline karşı kendi alternatif toplum modelini ortaya koyar. İnsan doğasından özgürlük anlayışına, egemenlikten refah anlayışına kadar kapsamlı bir teori ile liberal teoriye karşı çıkar.

Rousseau’nun önerdiği alternatif siyasal model; egemenlik, genel irade, homojen toplum, yasama sürecine tüm yurttaşların katılımı ve ortak iyi/erdem kavramları nedeniyle çok farklı yönler işaret eden bir teorisyen olarak yorumlanmasına neden olmuştur. Rousseau, kimi düşünürlerle göre doğrudan demokrasi ya da cumhuriyetçi teorisinin mo-

2. Cenova, Avrupa’da feodal toplumdan modern sanayi burjuva toplumuna geçiş sürecinde antik cumhuriyeti andırır biçimde doğrudan demokrasi modelini uygulayan küçük bir site devleti idi. Rousseau, kendisini “Cenova yurttaşı” diye tanımlamay severdi. Rousseau’nun liberal toplumsal ve siyasal düzenlemeleri eleştirisinde Sparta ve Cumhuriyetçi Roma’nın olduğu kadar Cenova’nın da ilham kaynağı olduğu kabul edilir (Shklar, 1966; Rosenblatt, 2009).

dern dönemde sözcüsüdür. Kimi düşünörlere göre ise, despotizmin ya da otoriter rejimlerin öncüsüdür. Fransız Devrimi'nin ilham kaynağı sayıldığı kadar devrim sonrası terör döneminin de kaynağı kabul edilir (Rosenblatt, 2009: 1; Bertram, 2020). Rousseau, yakın dönemde yükselen ve yaygınlaşan popölist siyasetçiler ve hükümetler bağlamında tekrar tartışma konusu olmuştur. Bir kısım yazarlara göre Rousseau, özellikle egemenlik, genel irade, ortak iyi ve homojen toplum anlayışı nedeniyle popölizmin önemli kaynaklarından birisidir (Garrard, 2019; Dijn, 2018; Gerson, 2017; Uslu, 2020).

Bu çalışmada, Rousseau'nun teorisinin bazı unsurlarının, popölist siyaset tarafından rahatlıkla istismar edilebileceğı kabul edilmekle birlikte, popölizmin kaynağı olarak yorumlanamayacağı ileri sürölmektedir. Rousseau'nun teorisi, iddiaların aksine, popölist rejimlerin, siyasetçi tipinin ve siyaset yapma tarzının eleştirisi olarak rahatlıkla okunabilir. Rousseau'nun en temel kaygısı, bireyler arasında her türden istismarın engellenmesidir. Bilgi, beceri, gelir, konum ve statü farklılıklarından kaynaklanabilecek her türden eşitsizlikler; bu eşitsizliklerin yol açabileceğı sosyal sınıfların ve ayrışmanın üreteceğı tahakküm, kibir, küçümseme, insana insan olduğu için değil de sahip olduğu şeyler ve konumu üzerinden değer biçme, Rousseau'nun kurguladığı ideal toplumun tümüyle ortadan kaldırmaya çalıştığı ahlaki yozlaşma biçimleridir. Rousseau'nun insan onur ve haysiyetine aykırı görerek ortadan kaldırmaya çalıştığı kurumsal yapılar, tutum, davranış ve zihniyet dik-kate alındığında popölizmin ahlaki tefessühün bir versiyonu olduğu görülür. Bu çalışmada, Rousseau'nun siyasal teorisi açısından popölizmin bir tür istismar, aldatma biçimi ve dolayısıyla ahlaki yozlaşma olduğu ileri sürölmektedir. Takip eden bölümlerde, ilk olarak Rousseau'nun siyasal teorisi aktarılmıştır. İkinci olarak, yakın dönemde yaygınlaşan popölist siyasetin temel kavramları, siyaset yapma tarzı ve siyaset anlayışı açıklanmıştır. Son olarak, her iki yaklaşımın karşılaştırılması suretiyle makale sonlandırılmıştır.

2. Rousseau: Tarihsel Süreçte İnsan Doğası

Rousseau'nun siyasal teorisinin ve toplum tasavvurunun temel unsuru insan doğası anlayışıdır. Hem modern toplum eleştirisi hem de ona karşı geliştirdiği ideal toplum modeli insan doğası anlayışıyla belirlenmiştir. Rousseau kısmen antropolojik kısmen hipotetik bir yöntemle insan doğasının orijinal halini ve zamanla, içinde yaşadığı şartların değişimine bağlı olarak, değişimini tespit eder (Jack, 1978: 120; Horowitz, 1990). Antropolojik olan kısmı tarihçilerin, seyyahların ve coğrafi keşifler sonucu yerli-ilkel kabileleri inceleyen bilim adamlarının çalışmalarına dayanır (2009: 53; 2010: 106, 179, 185-186). Her ne kadar ilkel de olsa kabile döneminde insanlar toplum halinde yaşadığı için, Rousseau bu aşamada henüz insan doğasının saf haline ulaşamadığını düşünür. Dolayısıyla hipotetik yönetime müracaat eder fakat bu aşamada da Locke ve Hobbes'un aksine tümüyle hipotetik değildir (Billing, 2013: 1; Garrard, 2014: 70, Rousseau, 2010: 94). Rousseau ilkel toplumlar üzerine çalışmalardan ve içgüdüsel biçimde yaşayan hayvanlardan hareketle toplum öncesi dönemde, doğal ortamında saf haliyle insan doğasını tespit edebileceğini düşünür. Rousseau'ya göre insan doğada yalnız yaşayan, kendi halinde, saldırgan olmayan, ürkek ve oldukça sınırlı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiş bir varlıktır. Dolayısıyla insanın bir tür hayvan olduğunu söylemekle birlikte insanı, topluluklar halinde yaşayan ve saldırgan olan hayvan türlerinden ayırır. İlkel toplum öncesi orijinal insan doğasının Rousseau'da iki temel özelliği vardır: Birincisi, insanın ilgisinin kendine yönelik olması (amour de soi), ikincisi diğer varlıklara karşı sempati/merhamet (pitié) duygusudur. Akıl yetisi bu dönemde insanın asli özelliklerinden değildir. Temel ihtiyaçları beslenme ve kendini korumadan ibarettir. Bu ihtiyaçlar diğer hayvanlarda olduğu gibi içgüdüsel biçimde karşılanır. Kendine karşı ilgisi, temel ihtiyaçlarını giderme ve korunma güdüsüdür. Bu aşamada ölüm olgusunu idrak edecek kapasiteye sahip olmadığı gibi gelecek tasavvuru da yoktur. Hissedebildiği ve gidermeye

yöneldiği şeyler anlık “acı duymak ve açlık” olup “ölmenin ne demek olduğunu hiçbir zaman anlamayacaktır” (2010: 101, 105). Diğer canlılara karşı sahip olduğu merhamet hissi, onlara zarar vermekten uzak durmasını temin ettiği gibi zarar görmüş ya da zor durumda olan bir canlıdan da etkilenir ve acıma duygusu ortaya çıkar. Neslin devamı için karşı cinsler arasındaki birliktelik kalıcı bir ilişkiye dönüşmez. Anne ile çocuklar arasındaki ilişki de içgüdüsel olup çocuklar kendi başlarına gereksinimlerini karşılayabilecek duruma gelince sona erer. Bu dönemde, diğer hayvanlarda olduğu gibi insanın iletişimi sesler çıkarmaktan ibarettir. Dile ihtiyacı olacak kadar hemcinsleriyle etkileşimi yoktur. İnsan ihtiyaçlarının sınırlı ve en temel düzeyde olduğu bu dönemde kaynaklar boldur. Bu nedenle kaynaklar için insanlar arasında rekabet ve çatışma olmadığı gibi iş birliğine de ihtiyaçları yoktur. Rousseau’nun orijinal insan doğasını tespit için belirlediği bağlam tümüyle toplum öncesi dönemdir ve ona göre asırlarca sürmüştür. “Doğa hali, bizim kendi varlığımızı korumak için gösterdiğimiz özenin başkalarına en az zarar verdiği durum olduğu için barışa ve insan türüne en elverişli olan durumdur” (Rousseau, 2010: 118). Bu dönemde insan “eşit insan-hayvan”dır (Lecerle, 2010: 53).

Rousseau’ya göre, uzun sürmüş bu barışçıl, kendi kendine yeten ve sakin doğa durumundan ilkel insan toplumuna geçiş coğrafi nedenlere dayanır. Kıtaların ayrılması, depremler ve sel baskınları insanların birbirlerine olan uzaklığını azaltmış ve birlikte yaşamaya zorlamıştır. Bu aşamada iletişim ihtiyacı zamanla dilin gelişmesine yol açmıştır. İlkel toplumun teşekkülü ile hayvanların sahip olmadığı fakat insanda potansiyel olarak bulunan bazı duygular ve yetiler harekete geçmiştir. Dil bu yetilerden birisidir. İş birliği ve toplumsal ilişkiler yoğunlaştıkça dille birlikte akıl kapasitesi de gelişir. Ailelere ait barmaklar mülkiyetin ilk biçimidir ve özel mülkiyet duygusunu uyandırır. Bireyler arasındaki mülkiyet farklılıkları toplumun zamanla azınlık mülkiyet sahipleri ile yoksul çoğunluk olarak tabakalaşmasına yol açar. Zamanla kıskançlık, kibir, böbürlenme ve rekabet duygusu gelişir ve toplumsal

hayat geliştikçe bu kötü vasıflar da derinleşerek ve yaygınlaşarak devam eder. İlkel toplum öncesi orijinal insan doğasının diğer canlılara zarar vermeyen ve sadece beslenme ve korunma ihtiyaçlarına yönelik bencilliği ve diğerlerine karşı merhamet hissi, yerini “bencilliğin saldırgan yeni sosyal biçimi”ne bırakır ve rekabet, toplumu savaş haline sürükler (Garrard, 2014: 73; Rousseau, 2010: 138, 141, 150).

Savaş haline sürüklenen toplumda, özel mülkiyetinin tehdit altında olduğunu düşünen zengin azınlık diğerlerine toplumsal düzen ve güvenliği sağlayacak bir toplumsal sözleşme teklif eder. Sözleşme neticesinde devlet kurulur, bireylerin hakları ve özgürlükleri belirlenir. Bu sözleşmenin esas itibariyle teminat altına aldığı şey mülkiyet hakkıdır. Sözleşmenin sağladığı koruma mülk sahiplerinin yararınadır. Yoksul çoğunluk, “özgürlüklerini güven altına aldıklarını sanarak zincirlerine” koşan aldanan taraftır (Rousseau, 2010: 152-153). Toplumsal sözleşme Rousseau’ya göre, Locke ya da Hobbes’un iddialarının aksine, tüm katılımcıların menfaatlerini ve haklarını korumaz. Toplumsal sözleşme, sözleşme öncesi mevcut olan adaletsiz, eşitliksiz ve insan doğasını ahlaki açıdan tahrif eden toplumsal düzen koruma altına alır.

Ahlaken tefessüh etmiş bu toplumda; siyasal-iktisadi güç azınlığın elindedir ve bu azınlık gruptakiler toplumun geri kalanına tahakküm eder. Tahakküm altındaki çoğunluk ekonomik ve siyasal imkânlardan/kaynaklardan mahrum olduğu kadar özgürlüklerden de mahrumdur. Rousseau, Aydınlanma felsefesinin maddi, kültürel ve ahlaki açıdan ilerleme olarak gördüğü bu süreci, özgürlüğün kaybı ve ahlaki yozlaşma olarak görür. Bilimlerin, sanatların, kültürün ve ekonominin gelişmesi insanlar arasında sosyal sınıflara, çeşitli tabakalara, statü farklılıklarına yol açmıştır. Çok çeşitli açılardan farklılaşmanın yaygınlaşması insanların doğasını olumsuz yönde değiştirmiş ve eşitliksiz, adaletsiz bir toplum meydana getirmiştir. Rousseau’nun tarif ettiği burjuva toplumu; kibir, gösteriş, sahicilikten yoksunluk, ikiyüzlülük, rekabet gibi kusurların yaygın olduğu bir toplumdur. Bu toplumda insan, bizatihi değere sahip bir varlık olmayıp sahip oldukları ya da

mahrum oldukları ile tanımlanan ya da kendisine yer ve değer tayin edilen bir varlığa dönüşmüştür. Rousseau'da insan bizzatı değerli bir varlıktır ve doğuştan iyidir. Burjuva toplumu ise insan doğasını tahrif etmiş ve insanı köleleştirmiştir: "İnsan özgür doğar ama her yerde zincire vurulmuştur" hükmü Rousseau'nun modern liberal topluma bakışını özetler (1986: 3). Çoğunluğun, mahrumiyetleri nedeniyle insan olarak değersizleştirildiği burjuva toplumunda her türden iktidar sahipleri de ahlaken hatalı bir insan doğası anlayışına, özgürlük kavramına ve yaşantısına sahip oldukları için aslında kendi kabullerinin kurbanı olmuşlardır. Özgürlük kaybı ve her alana sirayet eden ahlaki bozulma hem iktidar ve mülkiyet sahiplerinin hem de onların tahakkümü altında olanların gerçek anlamda insani ve erdemli bir hayat yaşamalarına engel teşkil eder.

Rousseau'nun burjuva toplumu eleştirisi; erdemli, özgür ve eşitlikçi toplum idealinin ipuçlarını barındırır. Rousseau; siyasal iktidarın bir kişinin, bir grubun ya da temsilcilerin elinde toplanmasını reddederek tüm bireylerin doğrudan katılacağı bir sistem öngörür. Derin ekonomik eşitsizliklerin olduğu ticaret ve özellikle sanayi toplumunun yerine bireylerin kabaca birbirlerine eşit olabilecekleri bir ekonomik yapılanma teklif eder. Bu ekonomik düzenleme, insanların temel ihtiyaçlarını makul biçimde karşılayabilmeli fakat zenginleşmeye pek elverişli olmamalıdır. Sanatlar, bilimler ve teknolojik gelişmeler toplumsal farklılaşmaya yol açarak özgürlük kaybına, adil ve eşit olmayan bir topluma sürükleyeceği için engellenmelidir. Rousseau'nun toplumsal-siyasal sisteminde, kimse kimseye tahakküm edemeyecek ve herkes insan olduğu için değerli kabul edilecektir. Kısacası Rousseau, özgürlükçü, adil, eşitlikçi ve katılımcı ahlaki bir sistem öngörür (1994: 24-25, 30, 34; Shklar, 1966).

Bu sistemin temel birkaç varsayımı vardır. Birincisi, insan doğasının değişken olmasıdır. İnsan iyiye ya da kötüye meyiletme eğilimine sahiptir. Hangi yöne gideceğini ise bireylerin içinde yaşadığı kurumsal ve yasal çerçeveye, ekonomik ve siyasal düzenlemeler ve aileden kamu-

sal alana kadar toplumun tüm alanlarında icra edilmesi gereken yurttaşlık eğitimi belirler. Liberal yapısal bağlam ve rekabetçi eğitim, bencilliği ve kişisel çıkarı teşvik ederek erdemsiz bir topluma yol açar. Rousseau'nun ilham kaynağı Sparta tarzı cumhuriyetçi yapısal bağlam ve eğitim anlayışı ise bireyler arasında dayanışmayı, duygudaşlığı ve kamusal işlere kişinin kendisini adanmasını teşvik ederek erdemli bir topluma imkân sağlar (Dijn, 2018: 62-63).

İkincisi, insan için ideal bir yaşam biçimi olduğu görüşüdür. Rousseau'ya göre, özgürlükçü, eşitlikçi, katılımcı ve insanın hiçbir şey için araçsallaştırılmadığı, sadece insan olması nedeniyle değer kazandığı bir yaşam biçimi ideal olandır. Bunu temin eden toplumsal sistem ise insan onur ve haysiyetine uygun meşru ve ahlakî tek sistemdir. Bu sistem tüm bireyler için geçerli bir erdemler setine ya da ortak iyi anlayışına dayanan cumhuriyetçi toplum modelidir (Gauss, 2003: 64; Zagorin, 2003: 704). İyi hayat ve erdem anlayışını bireysel tercihe bırakan liberalizmin aksine, Rousseau'nun cumhuriyetçi teorisinde iyi hayat anlayışı ve erdem kavramı herkes için aynıdır ve iyi yurttaşla iyi insan aynı şeydir. Rousseau'da tüm bireyler için geçerli ve gerekli erdem ve iyi hayat anlayışı kaçınılmaz biçimde homojen bir toplumla sonuçlanır. Moral ve siyasal çoğulculuğa yer yoktur. Moral çoğulculuk, alternatif erdem ve iyi hayat anlayışlarının olduğunu ve tercihin bireylere bırakılması gerektiğini ileri süren liberal yaklaşımdır (Ferrel, 2009). Liberalizme göre, farklı hayat tarzları kaçınılmaz olduğu için, siyasal sistemin kendisini üzerine inşa edeceği herhangi bir ortak iyi anlayışı yoktur. Bu nedenle, siyasal sistemin tek fonksiyonu, moral ve siyasal çoğulculuğu dikkate alarak toplumsal düzen, istikrar ve güveni sağlamaktan ibarettir. Her birey ve grup yasal sınırlar içerisinde kendi iyi hayat ve erdem anlayışı doğrultusunda yaşama hakkına sahip olmalıdır. Siyasal çoğulculuk ise hem moral çoğulculuktan kaynaklanan farklı hayat tarzlarının doğurduğu gruplaşmaların hem de gelir farklılıklarının ürettiği sosyal sınıfların kendi çıkarlarını korumak ve iletmek için oluşturdukları grupların temsilini ya da faaliyetini öngörür.

Rousseau'da ise ortak iyi herkes için geçerlidir. Dolayısıyla, siyasal, ekonomik ya da herhangi bir gerekçeyle ortaya çıkan gruplar ortak iyiden sapmadır ve hizip/fraksiyon olarak değerlendirilir (Conniff, 1975: 37).

Ortak iyi anlayışı tüm bireylerin aynı yönde hareket etmesini, duygudaşlığı ve toplumsal dayanışmayı temin ederken, hizipler ortak iyiden özel çıkarlar nedeniyle sapmayı ifade eder. Rousseau için hizip, ortak iyinin ne olduğunun anlaşılmasından kaynaklanan ve kamusal faydaya karşı belirli grupların özel çıkarlarını dayatan zararlı yapılar ve engellenmesi gerekir. Burada açıkça görülen ve kritik olan durum, Rousseau açısından ortak iyi ve erdemli yurttaş anlayışının evrensel ve objektif bir mahiyete sahip olmasıdır. İnsanın, insan olarak özgür ve eşitlikçi bir hayat yaşayabilmesinin tek bir yolu vardır ve bu cumhuriyetçi rejimde mümkündür. Rousseau'nun öngördüğü sistemin tarihteki örnekleri Cumhuriyetçi Roma ve Sparta'dır. Onun çağrısı, ahlaki bozulma olarak değerlendirdiği modern liberal sistemden Roma ve Sparta örneklerine dönmektir (Shklar, 1966: 33).

Rousseau'nun önerdiği cumhuriyetçi modelin toplum anlayışı homojen, ideal yaşam biçimi evrenseldir. Tüm insanlar için sahici özgürlük, eşitlik ve adalet ancak cumhuriyetçi modelde mümkündür. Bu durumda bireyler için gereken şey, iyi ve erdemli olanın ne olduğunu aramak değil onu yaşamaktır. Rousseau cumhuriyetçi modelin öğelerini Toplum Sözleşmesi başlıklı eserinde ortaya koyar. İlk olarak ön şartlar denilebilecek yapısal ortamın hazırlanması gerekir. Ekonomik sistem, bireylerin kabaca eşit gelir elde edebilecekleri şekilde sade ve gelişmemiş olmalıdır. Tipik örnek ticareti yasaklayan Sparta'dır. Gelir farklılıkları zamanla statü farklılıklarına ve iktidarın belirli grupların elinde tekelleşmesine yol açacağı için ticaret engellenmelidir. Siyasal sistem temsili değil doğrudan katılımcı olmalıdır. Yasayı yapan egemendir ve egemenlik halka aittir. Yasama yetkisi yoksa özgürlük de yoktur. Bir başkasının yaptığı yasaya itaat özgürlüğe aykırıdır. Bu nedenle Rousseau, yasama yetkisinin yurttaşlara ait olduğunu söyler. Ya-

samanın fonksiyonu, bireysel ve grup kaynaklı özel çıkarları aşarak ortak iyiye ulaşmaktır. Kişisel ve grup çıkarlarının çatıştığı ve en iyi ihtimalle pazarlık usulüyle uzlaştığı liberalizmin aksine Rousseau'nun modelinde pazarlık değil müzakere vardır. Bu süreç aynı zamanda Rousseau'nun en tartışmalı kavramı olan genel irade'nin ortaya konması demektir. Yasama süreci genel iradenin tezahür ettiği ve dolayısıyla ortak iyinin gerçekleştiği bir süreçtir. Müzakere yolu ile ulaşılan genel irade, toplumu tek bir bedene/bütüne dönüştürür (Dijn, 2018: 64).

Rousseau'nun, uygun yapısal ortamda yaşayan ve cumhuriyetçi yurttaşlık eğitimine tabi tutulmuş bireylerden oluşan toplumu aynı ideale adanmış, homojen ve erdemli bir toplumdur ve böyle bir toplumun yanılmayacağı kanaatinde. Kurumsal yapıların, sosyo-ekonomik ve siyasal sistemin, homojenleşmesini temin ettiği bireylerin iradeleri ile genel irade örtüşür ve halkın sesi, hakkın sesidir. Halk, yasa yapıcı olarak genel iradesi ile ülkenin/toplumun temel yasal ve kurumsal çerçevesini ortaya koyar. Yürütme yetkisi ise yasalar çerçevesinde hareket etme kaydıyla yöneticilere devredilebilir ve özgürlüğe aykırı değildir. Yürütme yetkisini kullananlar, temel yasalara müdahale edemeyeceği gibi, genel iradenin yöneldiği ortak yarara aykırı politikalar uygulamaz. Yürütme, genel iradenin tayin ettiği çizgide kamunun menfaatine uygun şekilde yönetmek zorundadır. Rousseau, siyasal iktidarın/yürütme gücünün tahakküm için kullanılmasını engellemek için yürütmeyi tümüyle genel iradeye tabi kılmıştır. Bu nedenle Rousseau'da temel yasal ve kurumsal yapıyla sınırlı ve kamu menfaatine hizmet etmekle yükümlü bir yürütme anlayışı vardır. Yürütme gücünü kullananlar, toplumun bir parçası olmaları hasebiyle genel iradeyi takip ederek kamu menfaatine hizmet ettiklerinde kendilerine de hizmet etmiş olurlar.

3. Popülizm

Popülist siyasal partiler ve siyaset yaklaşımı günümüze özgü değildir.

Popülist siyasal hareketler ve partiler 1850'lerden itibaren ortaya çıkmış, zamanla etkinliğini yitirmiş fakat günümüzde tekrar yükselmiştir. Popülist hareketlerin ilk örneklerinden ABD'deki bazı Protestan gruplar, istihdam kaygısıyla Katoliklere karşı örgütlenmişlerdir. 1880'lerde tarımsal üretimde ve fiyatlardaki düşüş Amerika'nın orta ve güney bölgelerinde "Farmers' Alliances" ismiyle popülist bir hareketin gelişmesine yol açmıştır. Bu hareket daha sonra 1892'de "Popülist/Halk Partisi" olarak örgütlenmiştir (Duignan, 2020). Rusya'da narodnikler olarak bilinen ve Rusya'nın kurtuluşunu batılılaşmada değil Rus halkına ve Rus ruhuna müracaatta gören popülist hareket 1870'lerde gelişmiştir (Pedler, 1927). Latin Amerika ülkelerinde 1930-60 arası ekonomik sorunlara tepki olarak popülizm etkisini göstermiştir. 1960-90 arası etkisini yitiren popülizm 1990'lardan itibaren Latin Amerika'da tekrar yükselişe geçmiştir. Avrupa ülkelerinde popülizm 1990'lardan itibaren Müslüman, göçmen ve mülteci karşıtlığı olarak gelişmiş ve sadece toplumsal düzeyde değil partileşme düzeyinde de etkinliğe kavuşmuştur.

Popülizm, standart bir siyasal muhteva ya da ideolojiye sahip değildir. "İnce ideoloji" olarak tanımlanan popülizm, hem sağ hem de sol siyasal hareketlerde rahatlıkla ortaya çıkabilmektedir (Mudde, 2004: 544). Bu nedenle popülist hareketlerin muhtevaları ve savundukları görüşler ülkeden ülkeye büyük farklılıklar gösterir. Genellikle ülkenin karşılaştığı yaygın problemlerden sorumlu tutulan ve günah keçisi haline getirilen belirli gruplara ya da politikalara karşı gelişir. Yakın dönem Latin Amerikan popülizmi ekonomik sorunlardan uluslararası sermayeyi sorumlu tuttuğu için liberal ekonomik politikalara karşıdır. Günümüz Batı toplumlarında, Müslüman, yabancı ve göçmen karşıtlığı hem sağ hem de sol popülizmde yer bulur ve her iki popülizm ekonomik sorunlardan bu grupları sorumlu görürken daha ileri düzeyde Batılı kimliklerine ve medeniyetlerine tehdit olarak algılandıkları (Munro, 2020). Şartlara ya da karşılaşılan problemler bağlı olarak sosyalist ya da işçi partileri, Yahudiler, büyük sanayiciler, finansal şirketler, uluslararası kuru-

luşlar ve uluslararası sermaye rahatlıkla popülizmin hedefleri arasına girebilir.

Teorik açıdan ise popülizm tartışmalı bir konudur. Popülizmi, “ideoloji, hareket ve sendrom” olarak değerlendiren yaklaşımlar olduğu gibi yasal ve kurumsal sınırlamalardan rahatsız olan siyasi liderlerin bu sınırlamaları aşmak için kullandığı bir siyasi strateji ve siyaset yapma tarzı olarak gören yaklaşımlar da vardır (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 2, 4). Bütün muğlaklığına ya da farklı şeylere işaret etmesine rağmen popülizmin genel olarak üzerinde uzlaşılan öğeleri de mevcuttur. Bu öğeler birbirini gerektirecek şekilde irtibatlı bir bütün teşkil eder. Birincisi, popülizm, elit-halk çatışmasını esas alır. Popülizme göre egemenliğin aslî sahibi halktır ve siyasetin halka hizmet etmesi gerekir, fakat her türden iktidarı -siyasi, ekonomik, kültürel ve entelektüel-kontrol eden elitler halkı geri plana atıp kendi özel menfaatlerinin peşine düşmüşlerdir. Siyaset, egemenliğin sahibi halkın genel iradesinin tezahürü ve kamu yararının hizmetçisi olması gerekirken, “bozulmuş elitler” tarafından kontrol edilen ve halkın aleyhine kullanılan bir güce dönüşmüştür. İkincisi, popülizme göre, bozulmuş elitlerin aksine, halk/ulus ahlaki safiyetini koruduğu için doğrunun, iyinin, hikmetin ve irfanın kaynağıdır. Halk, kutsal ve ulusal değerlerin taşıyıcısı ve koruyucu moral bir varlıktır. Bu nedenle, siyasete yön veren ilkeler ve hedefler, halkın irfanından devşirilmelidir. Toplumsal politikaların belirlenmesinde elitler değil halk söz sahibi olmalıdır (Mudde, 2004: 543). Üçüncüsü, popülizm homojen bir toplum/halk tasavvur eder ve bu halka özgü “ortak bir iyi” olduğunu ileri sürer. Homojen toplum anlayışı hem siyasi hem de ahlaki çoğulculuğu toplumsal bütünlüğe ve ulusal birliğe zararlı görür. Halk, kenetlenmiş biçimde yüce hedeflere doğru ilerleyebilecek moral bir varlıktır, çoğulculuk ise onu parçalar. Bu nedenle popülistler, siyasi faaliyeti farklı olmakla birlikte meşru görüşlerin/partilerin bir yarışı olarak değil ahlaki olanla şer olan arasında hayati bir mücadele olarak görürler ve muhaliflerini “halk düşmanı” diye damgalarlar. Dolayısıyla, popülizm her ne kadar homojen

ve bütüncül bir ulus ya da halk tasavvuruna sahip olsa da, bu tasavvur toplumun tüm kesimlerini kapsamaz (Müller, 2016: 2). Ortak iyiye katılmayanlar- “ahlaken tefessüh etmiş elitler” ve muhalifler- halkın bir parçası olmak bir yana onun varlığına ve değerlerine zararlı gruplardır. Dördüncüsü, genel iradenin tezahüründe siyasal liderin rolüdür. Siyasal lider “genel iradenin ne olduğunu/istediğini bilecek kadar aydınlanmıştır” (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 16). Halkı sadece lider temsil edebilir ve bu temsil “empirik değil, devamlı surette ve açıkça ahlakidir” (Müller, 2016: 26-31). Örneğin, Fransız Devrimi sonrasında Robespierre” Jakobenlerin halkın iradesinin tecessüm etmiş hali olduğunu” ileri sürmüştür (Crick, 2005: 627). Bu bağlamda, genel iradenin tercümanı konumunda olan lider doğrudan halktan aldığı yetkiyle hareket ettiği için olabildiğince az sınırlamaya muhatap olmalıdır. Mümkün olduğunca halk ile lider arasındaki kurumlar ve gruplar ortadan kaldırılmalı, lider doğrudan halkın tercümanı olmalıdır (Müller, 2016: 30). Bu bağlamda, liberal temsili demokrasi anlayışına karşı doğrudan demokrasi teşvik edilir. Parlamentonun sınırlamalarından kaçınmak için referandum ve halkoylaması tercih edilir.

Popülizmin siyaset yapma tarzı; iyinin kötüye, hayırlı olanın şerre karşı bir tür ölüm kalım savaşı biçimine bürünür (Canovan, 1999: 6; Müller, 2016: 36). Tehdit hayatidir, dolayısıyla tavizsiz mücadele gerekir ve saflar karıştırılmamalıdır. İçinde yaşanan şartlar, ülkenin ya da toplumun varlığının tehdit altında olduğu bir dönem olduğu için, standart usuller, yasal sınırlar ve temel hak ve özgürlükler gibi olağan dönemde devlet gücünü kısıtlayan tedbirler dikkate alınmak zorunda değildir. Örneğin, Avrupa popülizmine göre Hristiyan Batı medeniyeti İslam tehdidi altındadır. Müslümanların batı ülkelerindeki varlığı masum bir iş ya da eğitim arayışın neticesi değildir. Popülistlere göre, bu süreç engellenmezse uzun vadede Batı medeniyetini içeriden tehdit eden yabancı bir unsur bir ur gibi büyüyecektir. Dolayısıyla Müslümanların Batıdaki varlığı standart anayasal sınırlar içerisinde ele alınmamalıdır. Ülke/toplum ve medeniyete yönelik tehdit algısının şiddetli

oluşu popülizmin siyasal üslubunu ve çözüm anlayışını karakterize eder. Bu mücadele hayati olduğu için ya hep ya hiç mücadelesidir ve siyasal üslup sert, dışlayıcı ve yok etmeye yöneliktir.

4. Rousseau Popülist mi?

Rousseau'nun popülizmin kaynaklarından olduğu iddiası, genel irade ve egemenlik, doğrudan katılım, ortak iyi/erdem anlayışı ve homojen halk ilkelerine dayandırılır. Bu kısımda her bir ilkenin popülizme destek olmak bir tarafa aslında bir popülizm eleştirisi olarak değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

İlk olarak, popülistlere göre, egemenliğin sahibi halktır ve halkın genel iradesi seçimler aracılığıyla tezahür eder. Seçim süreciyle genel irade popülist liderin şahsında temsil imkânı bulur ve iktidarı kazanan lider genel irade adına yönetir (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 6, 9). Popülist anlayış, egemenliğin halka ait olduğu ve yönetimin genel iradeye dayanması gerektiği düşüncesinde Rousseau'ya benzerlik göstermekle birlikte ikisi arasında şekilsel ve muhteva açısından olmak üzere mahiyet farkı vardır: Şekilsel açıdan popülizm, Rousseau'nun aksine, genel iradenin sadece yürütme yetkisini devrettiğini kabul etmez. Popülist liderler için seçimle elde edilen iktidar hem yasama hem de yürütme yetkisini kapsar. Rousseau'da ise genel iradenin sahibi halk, temel yasal düzenlemeleri ve kurumsal yapıları doğrudan kendisi belirler ve bu sınırlar içerisinde sadece yürütme yetkisini yöneticilere devreder. Temel yasal ve kurumsal yapıların değiştirilmesi yürütme gücüne değil halka aittir. Rousseau'nun temsili demokrasiye temel itirazı budur. Yasama yetkisinin devredilmesi, halkın genel iradesinden vazgeçmesi ve özgürlüğünü kaybetmesi anlamına gelir. Rousseau'ya göre özgürlük, kişinin bizzat yapım sürecine katıldığı yasalara itaat etmesi demektir. Her ne zaman halk yasama yetkisini devrederse özgürlüğünden vazgeçmiş olur. Dolayısıyla popülizmin açık çek gibi gördüğü referandum, halkoylaması ya da genel seçimler Rousseau için yasama

yetkisini hiçbir surette kapsamaz. Rejim türü ne olursa olsun, yasama yetkisi halkta değilse, halkın özgürlüğü yasama yetkisini fiilen kullananlar tarafından gasp edilmiştir (Scott, 2005: 138, 139; Dijn, 2018: 64). Muhteva açısından ise popülizme göre lider genel iradenin ne istediğini doğrudan bilir ya da genel iradeye tercüman olur. Bu varsayım göre, liderin iradesi genel iradeyle özdeştir (Müller, 2016: 28). Bu nedenle, popülizmin genel irade anlayışı daha ziyade mistik bir mahiyete sahiptir. Lider halkın ruhunu okur, özüne vakıftır, tarihsel olarak nereye yönelmesi gerektiğini bilir. Bu durum, popülizmin elitleri eleştirip halka müracaat edilmesini talep etmesine rağmen, aslında halka müracaatının sembolik/mistik bir karaktere sahip olduğunu gösterir ve Rousseau'nun teorisine aykırıdır. Rousseau'da genel irade her zaman bizzat halk tarafından ortaya konulur. Genel irade, liderin de bir mensubu olduğu halkın müzakeresi sonucu ortaya çıkar. Lider dâhil siyasal yöneticiler bu çerçevede yürütmeyi kullanır. Müzakere süreci ile genel iradenin ne olduğunun ortaya konması özellikle önemlidir, çünkü özgür olabilmenin şartıdır. Rousseau açısından, liderin kişisel iradesini halkın genel iradesi yerine koyan popülizmin, genel iradeyi tespit imkânı yoktur, çünkü genel irade kolektif iradenin ürünüdür. Liderin iradesi kolektif değil kişiseldir. İki ayrı varlık ve iki ayrı irade söz konusudur.

İkincisi, Müller'in ifade ettiği gibi Rousseau'da halkın doğrudan katılımı seçimden seçime sınırlanmamıştır. Yasama faaliyetleri halkın uhdesinde olduğu için, katılım süreklilik arz eder. Yasama alanına giren, dolayısıyla genel iradenin tespitini gerektiren konular ne zaman gündeme gelirse, halkın müzakere sürecini başlatması gerekir. Popülizmde ise seçimle gelen lider tüm yetkiye sahip olur. Bir kez lider seçildikten sonra halkın katılımı sona erer. Rousseau açısından daha da kabul edilemez olan zımnî popülist yaklaşım şudur: Popülizmde halkın katılımı fiilen değil daha ziyade sembolik düzeyde algılanır. Popülizmde liderle halk arasındaki bağ, empirik düzeyde standart anlamda katılımdan ziyade sembolik anlamda moral bir varlık olarak halkın ta-

rihsel/ilahi misyona sahip liderini bulması olarak algılanır. Halkın katılımı bir anlamda ideolojik ya da metafizik düzlemde verilir. Halkın Rousseau'nun zorunlu gördüğü türden düzenli katılımı bir tarafa, standart seçimler bile popülizmin halk ile lider arasında kurduğu bu tür mistik algıda çok da lüzumlu değildir. İktidarda olması gereken lider zaten iktidardadır. Görevi kutsaldır. Bu kutsal misyonun icrasında esas olan halkın liderin etrafında kenetlenmesidir. Popülizm nihai aşamada halkın katılımını neredeyse lüzumsuz hale getirir. Katılım mistik/metafizik/ideolojik düzeyde verilir (2016: 26-27).

Üçüncüsü, popülizm ve Rousseau'da homojen halk benzerliğidir. Popülizm söylem düzeyinde yekpare bir halktan bahseder. Bu halk, tarihi moral bir varlıktır. Kendine özgü bir kimliği, kültürü ve ait olduğu bir medeniyeti vardır. Bu kimliğin/medeniyetin ve daha alt düzeyde olmakla birlikte toplumun ekonomik refah gibi güncel menfaatlerinin korunması ve geleceğe taşınması siyasetin ve toplumun en önemli görevidir. Bu çerçevede siyasal ve ahlaki çoğulculuğa yer yoktur. Homojen halkın değerleri ve menfaatleri birlik ve bütünlük halinde olmayı gerektirir. Ahlaki çoğulculuk homojen halkın hayat tarzını tehdit ederken siyasal çoğulculuk halkın birlik ve bütünlüğünü tehdit eder. Bu nedenle liderin anlayışına uymayan toplumsal gruplar halk düşmanı olarak görülür. Popülizmin homojen halk görüşü halka popülist liderler tarafından empoze edilen kurgusal bir olgudur. Günümüz toplumlarında gerek geçmişte yaşanan ihtilaflar, gerekse çok kültürlülük, küreselleşme ve sosyal sınıflar gibi olgular ve süreçler nedeniyle toplumlar hem ahlaki hem de siyasi çoğulculuğa sahiptirler. İşçi sınıfı ile sermaye sınıfının menfaatlerinin çatışması kaçınılmaz olduğu gibi tarihsel olaylardan miras alınmış etnik, dini ve kültürel nitelikte birçok ihtilaflar vardır. Örneğin, Amerika'da siyahilerin kölelik geçmişi ve maruz kaldıkları adaletsizlik günümüz Amerikan toplumunun yüz yüze kaldığı bir problemdir. Tarihte yaşanan ihtilafları ve onlardan günümüze gelen etkileri yok sayarak değerleri ve menfaatleri bir ve bütünlük içinde yekpare bir Amerikan toplumu olduğunu ileri sürmek mümkün

değildir. Popülizmin aksine, Rousseau'da homojen toplum görüşü, kurgusal bir iddianın değil özel bir sosyo-ekonomik ve siyasal düzenlemenin ürünüdür. Rousseau, özgür ve eşitlikçi bir toplumun ancak özel bir kurumsal ve kültürel ortamda mümkün olduğunu ileri sürer. Buna göre, ekonomik açıdan her ailenin kabaca kendine yetecek düzeyde mülkiyete ve gelire sahip olacağı ve gelir eşitsizliğinin engellenacağı bir ekonomik düzen; her yetişkin bireyin doğrudan yasama faaliyetine katılabileceği boyutta küçük bir siyasal toplum; bilimlerin, sanatın, sanayinin ve bunlara bağlı olarak kültürel çeşitliliğin olmadığı bir toplumsal-kültürel ortam ve dini çeşitliliği önlemek adına yurttaşlık bilincini teşvik eden sivil bir din olmak zorundadır (1986: 142-155). Bu model, modern şartlarda nostaljik ya da ütopyik olarak eleştirilebilir fakat açıkça homojen bir toplumun maddi ön-şartlarını ortaya koyma meziyetine sahiptir. Rousseau'nun aksine popülistler, her türden çeşitliliğin ve eşitsizliğin olduğu ortamda muhtevasının tam olarak ne olduğu neredeyse hiçbir zaman açıklanmayan kurgusal bir toplum algısına sahiptir. Rousseau açısından modern toplum daha işin başında erdemli ve özgür olma şansını yitirmiştir. Sosyal sınıfların, siyasal ve ahlaki çoğulculuğun, çok kültürlülüğün ve küreselleşmenin mevcut olduğu bir ortamda toplumun ortak menfaatlerinden ve değerlerinden, en azından Rousseau'nun düşündüğü anlamda bahsedilemez.

Dördüncüsü, Rousseau'nun ve popülizmin erdem ve ortak iyi anlayışlarındaki farklılıktır. Popülizmin siyasete yön verecek ilkelerin ve değerlerin kaynağı olarak gördüğü toplum yukarıda görüldüğü üzere kurgusal bir toplumdur. Bir toplumda ortak değerlerin ve hayat tarzının olması için gereken kültürel, ekonomik, sosyal ve dini homojenlik günümüz toplumlarında fiilen olmayan fakat popülist liderin söyleminde varsayılan bir olgudur. Rousseau'da ise ortak iyi kavramı, onun toplum modelinin maddi şartlarının üretebileceği bir şeydir. Ortak iyi, ortak erdemlere dayanır; ortak erdemler ise homojen bir toplum gerektirir. Rousseau ortak iyiyi mümkün kılacak homojen toplumun şartlarını, yukarıda açıklandığı üzere, net biçimde ortaya koymuştur. Belir-

lediği kurumsal yapılanmanın üreteceği homojen toplumun ortak değerlere sahip olabileceğini düşünür. Rousseau'ya göre, toplum tasarlanan özel kurumsal ve kültürel şartlar nedeniyle homojen olacağı için genel irade tüm toplumun menfaatini içerir. Onun teorisi birbirini gerektiren ya da tamamlayan unsurların tutarlı bir bileşiminden oluşur. Popülizmde ise böyle bir çaba ve tutarlılık yoktur. Toplumsal çeşitliliği ve ayrışmayı, dolayısıyla farklı değerleri ve hayat tarzlarını olabildiğince teşvik eden modern toplumlarda ortaya çıkan popülizm, Rousseau açısından, maddi temeli olmayan bir iddia ile karşımıza çıkar. Homojen toplumun varlığına sıkıca bağlı olan ortak iyi kavramı, ancak belirli maddi şartların ve kurumsal düzenlemelerin üretebileceği bir şeydir. Fakat popülizm, ortak değer ve kimlik iddiasının altını oyan farklılık gerçeği ile karşılaşınca inkâr ve dışlama yolunu seçer. Örneğin, Trump'ın “Biz Amerikayız.” sözü kendini destekleyenlerin gerçek Amerikan toplumunu teşkil ettiğini kendisine destek vermeyenlerin ise aslında Amerikan varlığına tehdit olduğunu ima eden hem inkâr hem de dışlama söyleminin tipik bir örneğidir.

5. Sonuç

Rousseau ile popülizm arasındaki benzerlik yakından incelendiğinde tam bir zıtlığa dönüşür. Her şeyden önce Rousseau'nun ve günümüz popülizminin bağlamları farklıdır. Rousseau, modern toplumun özgürlük ve eşitlik üreteceğini düşünmez. Tam tersine modern toplumun tüm unsurları özgürlüğün kaybına katkıda bulunur. Bu nedenle de nostaljik ve ütöpik olarak eleştirilen ve modern toplumun tümüyle reddi sayılabilecek bir model önerir. Bu modelde büyük kurtarıcılara, halkın genel iradesine tercüman olan ya da ruhunu temsil eden karizmatik liderlere ve tarihi misyon/ilahi görev gibi metafizik kavramlara yer yoktur. Halk aktif bir varlıktır ve kendi iradesinin ürünü olan yasalara itaat eder. Ortak iyinin muhtevası popülizmde ülkeden ülkeye değişir, Rousseau'da evrenseldir. Rousseau'nun modeli ideal bir toplum tasarlar ve tüm insanlık için geçerlidir. Toplumdan topluma değişmez.

Rousseau'nun ortak iyisi tümüyle toplumun kurumsal, sosyo-ekonomik ve siyasal yapılanması ile teminat altına alınmıştır. Yurttaşlık gereklerine uygun sivil din, popülizmin aksine metafizik/mistik bir dünyaya değil seküler bir topluma yol verir. Bu toplum, kendisini özel bir öteki ya da düşmanla tanımlamaz. Özgürlüğe sahip olabilmesi için kendine yönelmesi, yapısal şartlarını ayarlaması ve kendi çizdiği sınırlar içerisinde yaşaması yeterlidir. Rousseau'nun özgür, eşit ve adil toplum formülü tüm insanlık için tasarlanmıştır.

Rousseau and Populism

Abstract: J. J. Rousseau has been a subject of a discussion recently in the context of rising populism in many countries. According to some scholars, Rousseau's concepts of sovereignty, general will, homogenous society, and common good are populist in essence. This study argues that, although these concepts could be exploited by populism to justify its own agenda, Rousseau's theory cannot be seen as a source of populism at all. Contrary to the claims of populism, Rousseau's theory could be seen as a critique of populism if we take his ultimate aim of establishing a free and just society. His theory discards any type of exploitation stemming from the differences of knowledge, income, social position or power among individuals as moral corruption. If we analyze contents of his basic concepts such as general will, sovereignty, common good, and homogenous society closely, we could see that any type of populism is a version of moral corruption from the standpoint of Rousseau's political theory.

Key Words: Rousseau, Populism, General Will, Common Good.

Kaynaklar

- Bertram**, Christopher (2020), “Jean Jacques Rousseau”, **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, in (ed.) Edward N. Zalta, <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/rousseau/> Erişim tarihi: 15.09.2020.
- Billing**, Andrew. (2013), “Political Anthropology and its Animal Other in Rousseau's ‘Discours sur l'inégalité’”, **French Forum**, 38(1/2): 1-17.
- Canovan**, Margaret (1999), “Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy”, **Political Studies**, XLVII: 2-16.
- Conniff**, J. (1975), “On the Obsolescence of the General Will: Rousseau, Madison, and the Evolution of Republican Political Thought”, **The Western Political Quarterly**, 28(1): 32-58.
- Crick**, Sir Bernard (2005), “Populism, politics and democracy”, **Democratisation**, 12(5): 625-632.
- Dijn**, Annelien de (2018), “Rousseau and Republicanism”, **Political Theory**, 46(1): 59-80.
- Duignan**, Brian (2020), “Populist Movement”, <https://www.britannica.com/event/Populist-Movement> Erişim tarihi: 15.09.2020.
- Ferrell**, Jason (2009), “Isaiah Berlin: Liberalism and pluralism in theory and practice”, **Contemporary Political Theory**, 8(3): 295-316.
- Garrard**, G. (2014), “Rousseau, Happiness and Human Nature”, **Political Studies**, 62(1): 70-82.
- Garrard**, G. (2019), “The prophet of national populism”, **UnHerd**, <https://unherd.com/2019/08/the-prophet-of-national-populism/> Erişim tarihi: 15.09.2020.
- Gerson**, Michael (2017), “Trump’s foreboding address and ominous ‘hour action’”, **Ames Tribune**, (January 27, 2017).
- Gauss**, Gerald. F. (2003), **Contemporary Theories of Liberalism: Public Reason as a Post-Enlightenment Project**, Londra: SAGE Publications.
- Horowitz**, A. (1990), “‘Laws and Customs Thrust Us Back into Infancy’: Rousseau's Historical Anthropology”, **The Review of Politics**, 52(2): 215-241.

- Jack**, Malcolm. (1978), “One State of Nature: Mandeville and Rousseau”, **Journal of the History of Ideas**, 39(1): 119-124.
- Lecerle**, J. L. (2010), ”Jean-Jacques Rousseau: Hayatı ve Eserleri”, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı**, Çeviri: Rasih N. İleri, İstanbul: Say Yayınları, ss. 13-60.
- Mudde**, Cas (2004), “The Populist Zeitgeist”, **Government and Opposition**, 39(4): 541-563.
- Mudde**, Cas ve Kaltwasser, C. R. (2017), **Populism: A Very Short Introduction**, Oxford: Oxford University Press.
- Munro**, Andre (2020), “Populism”, <https://www.britannica.com/topic/populism> Erişim tarihi: 15.09.2020.
- Müller**, Jan-Werner (2016), **What Is Populism?**, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pedler**, Anne (1927), “Going to the People: The Russian Narodniki in 1874-5”, **The Slavonic Review**, 6(16): 130-141.
- Rosenblatt**, Helena (2009), **Rousseau and Geneva: From the First Discourse to The Social Contract, 1749–1762**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rousseau**, J. J. (1986), **Political Writings**, (Çeviri ve ed.) Frederick Watkins, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Rousseau**, J. J. (1994), **Toplum Sözleşmesi**, Çeviri: Vedat Günyol, İstanbul: Adam Yayınları.
- Rousseau**, J. J. (2009), **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev**, Çeviri: İsmail Yerguz, İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau**, J. J. (2010), **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı**, Çeviri: Rasih N. İleri, İstanbul: Say Yayınları.
- Scott**, John T. (2005), “Rousseau's Anti-Agenda-Setting Agenda and Contemporary Democratic Theory”, **The American Political Science Review**, 99(1): 137-144.
- Shklar**, J. (1966), “Rousseau’s Two Models: Sparta and the Age of Gold”, **Political Science Quarterly**, 81(1):25-51.
- Uslu**, Cennet (2020), “Popülist Egemenlik Anlayışının Teorik Kökenleri: Rousseau ve Schmitt”, **DÜHFD**, 25(42):3-38.
- Zagorin**, P. (2003), “Republicanism”, **British Journal for the History of Philosophy**, 11(4): 701-714.

Max Weber’de Modernlik, Karizma ve Gündelik Hayat¹

Mehmet Murat ŞAHİN²

Özet: Bu yazı, Max Weber’in meşhur Meslek olarak Bilim konuşmasındaki paradoksal bir ifadeyi anlama çabasından yola çıktı: “Heute aber ist es religiöser »Alltag«”. Bu yazıda, Weber’in “alltag” düşüncesinin sosyolojik düşüncenin bir yandan kuramsal analiz ve kavramsal soyutlamanın, diğer yanda bir tür kavramsallaştırılamazlığın (unbegreiflichkeit), kuram-öncesi ve kavramsal olmayanın kesişim noktasında duran temel sorunu olduğunu savunuyorum. Bu nedenle, Weber’in rasyonelite (rationalitäten) tiplerinden tahakküm (herrschaft) biçimlerine, rutinleşme (veralltaglichung) ve karizmadan sosyal bilimlerde yöntem sorununa (ideal-tip ve değer bağımsızlığı) ve Weber’in 1895’te yaptığı tartışmalı Freiburg konuşmasından 1917-19’da meşhur Meslek olarak Siyaset ve Bilim konuşmalarına tuhaf şekilde tutarlılık arz eden siyasetine kadar pek çok anahtar kavram ve sorunun Weber’in gündelik düşüncesi üzerinden yeniden okunabileceğini düşünüyorum. Bu yazı kapsamında ise, sadece tahakküm ve din sosyolojisi bağlamında bu soruları ortaya atmaya çalışacağım. Bu şekilde, din sosyolojisinin sadece daha farklı bir okuması değil, bir o kadar yukarıda bahsettiğimiz kavramsallaştırılamaz olan arka planını görmemiz mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Max Weber, Sosyoloji, Karizma, Gündelik Hayat, Modernlik

1. Bu yazıdaki bazı kısımlar, “Max Weber’de Din, Modernlik ve Gündelik Hayat” başlığıyla ODTÜ Doktora Öğrencileri Kongresi’nde (Ekim, 2013) sunulmuştur.

2. Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü: mmsahin@sakarya.edu.tr.

1. Giriş

Rainer Maria Rilke'nin (1968) Rodin için söylediğini biz Weber için söyleyebiliriz: “Ün kazanmazdan önce yapayalnızdınız: Ulaştığı ün ise onu belki daha da yalnızlaştırdı”. Weber'in hayattayken ulaştığı ünden ayrı olarak, asıl ölümünden sonraki ünü onu belki çok daha fazla yalnızlaştırdı. Zira Rilke'nin dediği gibi, “ün dedikleri de alt tarafı yeni bir ad etrafında toplanan bütün yanlış anlaşılmalardan toplamıdır” (Rilke, 1968; 5). Weber'le ilgili bu tür yanlış anlamalar pek çoktur. Bunları açıklamaya kalkışmak uzun ve yorucu bir iş olur -Wilhelm Hennis (1983; 1988) yazdığı makaleler ve kitaplarla bu konuda bize çok yardımcı olmuştur. Biz bu yazıda bunu kısmen yapacağız. Ancak Rilke'nin Rodin için söylediği bizim için geçerli değildir: Çünkü “sadece adının etrafında toplanmış” bir yanlış anlaşılmalardan bahsetmiyoruz biz, eserine dönerek aşabileceğimiz yanlış anlamaların ötesinde eserin kendisini tahrif etmiş bir uzun geçmişten ve bütün bunun bıraktığı tortudan biraz olsun kurtulmamız gerektiğini iddia ediyoruz. Rilke'yi tersine çevirerek söylersek, Weber'in adı, eserinin “yayıldığı ve duyulduğu alanın sınırlarını çok aşmış, artık anonimleşmiştir”: “Tıpkı adsız bir vadi, ya da sadece haritada, kitaplarda ve insanlar için bir adı bulunan, ama gerçekte yalnızca enginlik, hareket ve derinlik olan bir deniz gibi” (Rilke, 1968; 6).

Weber bu yazı bağlamında yeterince kavramsallaştırmadığı “gündelik hayat” (alltag) açısından ele alınacaktır. Böyle farklı ve bir noktada önemsiz bir kavramla Weber'in sosyolojisini okuma sebebimiz ise, kendi çalışmaları bugün bizim modernlik ve dine bakış açımızı belirleyen bu düşünürün sadece kendisi ya da eseriyle ilgilenmemizden kaynaklanmıyor; Weber'i farklı bakış açılarından okumanın, sosyolojinin günümüzde karşı karşıya olduğu sorunları daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Daha iyi anlaşılması açısından Weber'in 1920'de bir dostuna yazdığı mektupta söylediği “kolektif kavramların kullanımına karşı mücadelesine rağmen, kendisinin ölümün-

den sonra kurumsallaşan sosyoloji bu tür kavramlar üzerine inşa edildi. Toplum bilim olduğu düşünülen sosyolojinin kurucu atalarından biri olarak kabul edilen Weber'in eserinde bir kolektif kavram olarak "toplum"un olmaması bu anlamda doğaldır. Sosyolojinin kurumsallaşması ve Weber'in alımlanmasının tarihine baktığımızda, sormamız gereken temel sorulardan biri şudur: Weber, kolektif kavramları reddeden bir sosyoloji yaptıysa; daha sonrasında gelişen ve yerleşikleşen sosyoloji, Weber ile ne kadar ilişkilidir? Bu soruyu sormamızın sebebi, sadece onun yanlış anlaşıldığını iddia etmek değildir. Weber'in yanlış anlaşılmasının sosyolojinin gelişimi açısından ne gibi sonuçları olduğuna vurgu yapmak içindir. Bu noktada yazımızın temel konusuna dönerek söylersek, bizim iddiamız şudur: II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve sosyolojinin temel iddialarının altını boşaltan post-modernizm (Best ve Kellner, 1998) ile yüzyıl başında Nietzsche üzerinden yüzleşmiş ve bunun sonucunda farklı bir sosyal bilim yapma tarzı kurmuş olan Weber'in bugün sosyolojinin karşı karşıya kaldığı sorunlarla hesaplaşmasında ufuk açıcı olabileceğini savunuyorum. Weber'in Nietzsche ile yüzyıl dönümündeki karşılaşması ve bunun onun eserindeki izleri, daha sonraki sosyoloji tarihlerinde okunaksızlaşmış ve yaklaşık elli yıl sonra canlanan post-modernist eleştiri karşısında sosyolojiyi savunmasız bırakmıştır. Oysa Weber 1895'teki "açılış konuşması"ndan 1904'teki Protestan Ahlakı çalışmasına; 1906'daki Nesnellik yazısından 1917/19'daki Meslek konuşmalarına kadar, kısacası bütün entelektüel yaşamı boyunca Nietzsche'nin düşüncesiyle yüzleşmek/hesaplaşmak durumunda kalmıştır. Bu örtülü söyleşinin okunaklı kılınması, sadece Weber'in daha iyi anlaşılması için değil; bundan daha önemlisi sosyolojinin kritiğinin ve krizlerinin daha iyi anlaşılması için de önemlidir (Bauman, 1998).

Weber'in eserini kendi zamanı ve tarihsel şartları içinde anlama çabası sürekli genişleyen bir Weber literatürü yığımı arasında kaybolmuş gibidir. Belki de Hennis'in (1988) iddia ettiği gibi, eseri tarihi köklerinden uzaklaştırmak, dünyaca üne kavuşmasının en önemli koşuluy-

du. Weber, 1945'ten sonra, uluslararası sosyal bilimler ders kitaplarında, "nesnel" ve "değer yansız" bir sosyolojinin kurucu babası; Neo-Kantçılık'ın bir takipçisi; nispeten "iyi" bir Alman olarak - kesinlikle milliyetçilik açısından çağının adamı, ama yine de iyi bir liberal, hatta demokrat- olarak anlatıldı. Eserinin Nietzsche ile daha yakın bir ilişkisinden şüphelenilmiş olsaydı, belki asla bu üne kavuşamazdı. Mesela bir dönem Weber çalışmalarının temel belirleyici metinlerinden biri olan, Reinhard Bendix'in Max Weber: Entelektüel Bir Portre kitabında -ki İngilizce konuşan ülkelerin çok ötesinde Weber'in uluslararası etkisinin yaratılmasında çok önemli olan bir metindir- Nietzsche'den hiç söz edilmez. Bu hâkim anlayışı bugün her ne kadar aşılmış olsa da, konuya dair derinlemesine yapılmış çalışmalar çok sınırlı kalmıştır (Baier, 1982; Eden, 1983; Fleischmann, 1964; Hennis, 1988; Stauth ve Turner, 1988). Zira Weber'in eserinin kendisi de, ilk bakışta bu anlayışla çelişmiyor gibi görünmektedir.

2. Çağdaşları Arasında Max Weber

Gündelik (Alltag), gündelikleş(tir)me (Veralltäglichung) aslında Weber'in anahtar kavramlarının anlaşılmasına, İngilizce (daha ziyade Amerika kaynaklı) çevirilerinden kaynaklı ("rutin" ve "rutinleştirme") pek çok yanlış anlaşılmalara -bizim çalışmamız açısından belki en kötülerinden birine- sebep olmuştur. Alltag'ın aslında olumsuz çağrışımları yoktur; sıradan insan faaliyetinin, özellikle ekonomik faaliyetin gerçekleştiği "gündelik yaşam" düzenini belirtir. Bununla mukayyet olan toplumsal figür ise Alltagsmensch'dir, yani "gündelik insan"dır. Weber, dini mantığın kaynaklarından birini bu "gündelik/gündelik-dışı" (alltäglich/ausseralltäglich) etrafında geliştirir diyebiliriz. Dinlerin pratik etkileri, tam da gündelik yaşamı etkileme, özellikle de bir "gündelik yaşam etiği" veya hatta "gündelik etiği" (Alltagsethik) şekillendirme becerilerine göre değişiklik gösterir (Balibar, 2004). Başka bir açıdan bakılırsa, Weber'in karizma temasının bu "gündelik-dışı" öğenin ortaya çıkış koşulları üzerine odaklandığı kadar, "gündelik

gerçekliğe girmesinin" biçimlerine -yani Veralltäglicung, "gündelikleşme"ye- yoğunlaştığını yeterince anlamamız da kolaylaşır. Her halükarda, bu hiçbir şekilde bir "rutinleşme" meselesi değil, bir "nesneleşme", "gelenekselleşme", "yasallaşma" ve hatta "ekonomi koşullarına uyum" sürecidir (Kavramın ve çağrışımlarının daha iyi anlaşılması açısından en iyi başvuru kaynağı belki de Weber'in Sociologie des religions başlığı altında derlenen din sosyolojisi yazılarının Fransızca tercümesidir: Bakınız: Sociologie des religions (1996), der. ve ter. J.-P. Grossein, Paris: Gallimard, , s. 123-124).

Weber'i kendi zamanı ve çağdaşları arasında düşündüğümüzde farklı seçici yakınlıklar kurmamız mümkün hale gelir. Mesela, Freud'un kitle psikolojisi (1921) hakkındaki yazdığı metnin, Birinci Dünya Savaşı'nın ve hemen savaş sonrası dönemin tarihsel, siyasal ve ideolojik durumunun arka planına karşı yeniden okunması bunu görmemize yardımcı olur (Balibar, 2004). Wirtschaft und Gesellschaft'ta toplanan Weber'in metinleri ve ünlü meslek konuşmaları (Wissenschaft als Beruf ve Politik als Beruf) tam olarak bu döneme aittir. Dahası bu dönemin tartışma konuları ve kavramsal çerçevesi, farklı şekillerde daha sonraki tartışmaları da etkilemiştir. Kurucu iktidar ile kurulu iktidar arasındaki karşıtlığının, örneğin Carl Schmitt eliyle yasallık ile meşruluk, kural ile istisna, düzen ile kriz gibi başka kavramsal ikiliklerle olan ilişkisine dair düşünmemiz gerekir. Görünüşe göre Max Weber'in karizma analizleri (az ya da çok gecikmiş alımlamalarıyla) bu kavramsal evren içinde çok önemli bir yer tutar (bu nedenle Wolfgang Mommsen'in karizmatik iktidar/meşruiyete karşı gündelik yaşam rutini/rutinleştirme karşıtlığını nasıl kullandığına şuradan bakılabilir: Mommsen, 1989).

Weber'in bu alltag idiomuna ya da diline başvurduğu metinlerin çoğu, Protestan Ahlakı ile ilgili makalelerinden dünya savaşı sonrasındaki siyasi yazılarına ve Weimar Cumhuriyeti'nin anayasası hakkındaki tartışmalarına, hatta "dinler sosyolojisi" veya karşılaştırmalı "tahakküm biçimleri tipolojisi" gibi Weber'in daha geç araştırmalarına kadar

götürülebilir.

Weber’i kendi çağdaşları içinde değerlendirdiğimizde başka bir resimle karşılaştığımızın bir başka örneğini Thomas Mann gibi bir edebiyatçıda görmemiz mümkündür (Jens & Jens, 1978). Mann, otobiyografik eseri *Betrachtungen eines Unpolitischen*’de, eşya ile kurduğu tuhaf ilişkiyle modern kapitalist insanın, softaca bir meslekî görev idealine sahip burjuva insanının Protestan ahlakının bir mahsulü olduğunu herhangi bir doğrudan okuma ve bilgi sahibi olmadan hissettiğini yazar. Ancak daha sonra bu fikrin aynı zamanlarda bazı bilim adamları tarafından da düşünüldüğünü ve dile getirildiğini -Max Weber, Ernst Troeltsch ve Werner Sombart’ın isimlerini anar- fark ettiğini belirtir. Thomas Mann’ın bu tevafuku, “şiirsel hissediş ile bilimsel araştırmanın bu çakışması”na getirdiği açıklama şuydu: Bunun ancak daha yüksek bir vasatta, aslında Nietzsche vasıtasıyla mümkün olmuş olabileceğini belirtir. Mann’ın şüphesi, kendi zamanının “bütün entelektüel deneyimini en ince unsurlarına kadar etkileyen” ve “modern ve şimdiye kadar hiç duyulmamış modern bir kahramanlık deneyimi biçimi” olan “Nietzsche tecrübesi” olmadan, sosyal bilimcinin böylesi bir Protestanlık okumasına varması ya da modern meslek insanının kökenlerini püriten ahlakında araması pek düşünülemezdi. Böylelikle Mann, Nietzsche’nin Weber’in eserindeki yeri sorusunu ortaya koymaktadır ki pek çok sosyolog bunu uzun bir süre görmezden gelmeye çalışmıştır (Mann, 1918; 162).

Bu nedenle, Max Weber’in Friedrich Nietzsche’nin modernlik teşhisi ve bunun sosyal bilimler için olası sonuçlarına karşı verdiği cevap hakkında yazmakta olduğumuz tezden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Weber’in Nietzsche’nin teşhisini ciddiye aldığını ve metodolojik yazılarında bu türden bir meydan okumanın sonuçlarıyla yüzleşmeye çalıştığını en başta vurgulamalıyız. Fakat Weber, aynı soruna: Tanrı’nın ölümü sorununa farklı bir cevap verir. Bu sorun, Kant’ın pekâlâ bildiği gibi metafiziğin sonu anlamına gelir. Bu sorunun açıkça cevaplanamazlığı, her iki düşünür için kültürün “epokhal” meydan okuma-

sıdır. Nietzsche bunu “nihilizm” anlayışıyla çerçeveler. Weber ise bu sorunu ve modern toplum ve siyaset açısından sonuçlarını sadece sosyo-ekonomik açıdan değil, modern insan varoluşunun (menschentum) anlamını haklılaştırma (meşrulaştırma) sorunu olarak yorumlar. Modern siyaset açısından hem Nietzsche hem de Weber, rasyonel olarak örgütlenmiş bir tahakkümün (herrschaft) ve onun taşıyıcısının (yani hukukun) nasıl meşrulaştırılabileceğine dair temel meseleleri gündeme getirdiğini ve yanıtlamaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Weber'in kendisi, sosyolojik ve tarihsel araştırmaların, araştırmacının kendi zamanına 'değer ilişkisi' olan soru(n)larla başlaması gerektiğini ve bu değer yüklü bakış açılarının devamlı değiştiğini savunur (Weber, 1949: 84). Zira kültür bilimlerinde soruların çıkış noktası ve bakış açıları sınırsız gelecek boyunca değişebilir kalır -en azından entelektüel yaşamın Çinvari kemikleşmesi, sonsuzca tükenmez olan yaşamın akışı karşısında yeni sorular sormaktan insanoğlunu aciz kılmadığı sürece- bu böyledir”. Bu anlamda Weber'in kendi zamanıyla kurduğu bağın dayandığı değerler konusunda büyük ölçüde açık olduğunu söyleyebiliriz -her ne kadar bu değerlerden bahsetmek pek çok sosyal bilimcinin sınırlı -çoğu zaman da bilimci- bilim anlayışı nedeniyle hoş karşılanmasa da. Doğal olarak Weber'in sorduğu sorulara ve verdiği cevaplara ne kadar güvenmeli miyiz, hatta bunların sistematik olarak yeniden düzenlenmiş yorumlarına ne kadar güvenebiliriz veya kendi değer yüklü ilgi-çıkarlarımıza bağlı olarak kendimize ait “yeni sorular” mı sormalıyız diye sorgulayabiliriz. Belki Weber'in biraz önyargıyla Çin tarihinden ilhamla tanımladığı bir “entelektüel yaşamın kemikleşmesi”nden mustarip olduğumuz söylenebilir. Zira günümüz sosyal bilimlerine baktığımızda bizi Weber'in yaptığı gibi yeni sorular ortaya atmaktan alıkoymakla kalmayan, aynı zamanda toplumsal, tarihsel ve kültürel araştırmalara ön ayak olacak “nihai değerler”den geriye pek bir şey kalmadığına dair duyduğumuz derin şüpheyi açık eden bir kemikleşmeden bahsetmemiz gerekir (Nielsen, 1996; 380).

Weber'in sosyal bilimlerin kaderine dair düşünceleri, aslında kendi

zamanının temel entelektüel kaygılarını yansıtan epistemolojisine dayanır. Weber'in dünya görüşünün, epistemolojisi ve metodolojisini şekillendirmekteki önemi; mesela Bruun tarafından metodolojik gözlemlerini kendi zamanının eğilimlerinin “genel yorumundan” ayırmanın imkânsız olduğu iddiasıyla vurgulanır (Bruun, 2007). Weber'in kendisini içinde bulunduğu dünyayı nasıl gördüğü, çalışmalarının incelenmesi için bir bakış noktası olarak kullanılmalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Weber'in metodoloji yazıları dağımtır, başka bir ifadeyle söylersek temel bir mimariden yoksundur ve kolayca kavranabilmeleri için hazır bir tutamak sunmaz. Mesela Freund ve Mitzman'ın yaklaşımları düşünüldüğünde Weber'in metodolojisini anlamadaki bu zorluk, Weber'in Weltanschauung'u metodolojik katkılarının analizi için bir odak noktası olarak kullanıldığında aşılabileceği düşünülebilir. Weber'in kendi zamanıyla entelektüel ve psikolojik ilişkisi, metodolojisinden şüphesiz daha az karmaşık değildir. Bununla birlikte, Weber'in dünyaya bakışını anlamaya çalışarak metodolojik ve epistemolojik yönelimlerinin daha tutarlı bir incelemesi için kullanmanın mümkün olduğunu düşünüyorum.

Weber'i bizim için halen ilginç yapan ne? Protestan Ahlakı'nın ilk kısmında verdiği istatistikler mi, kitabın sonunda giriştiği apokaliptik söylem mi? Hangisi halen bize hitap edebilir? İçinde yaşadığımız dünya için en çok kullanılan sıfatın post-modern olduğu düşünülürse, modernistçe alımlanmış anlaşılabilir anlatılmış bir Weber'in anlamsızlaşması kaçınılmazdır. Bu yazıda, Weber'i bu modernist okumadan kurtarmak, post-modernliğin öncüsü kabul edilen Nietzsche ile olan alakasını kurarak modernlik ve din bağlamında gündelik hayat sosyolojisini yeniden inşa etmeye dönük sorular ortaya koymak istiyorum. Bu inşa işlemini yaparken, bazı kabullerimi en başta belirtmem gerekir: Weber'in akademik anlamda üretken olduğu dönemin 1890-1920 yılları arasında olduğunu düşünürsek, bu yılların can alıcı tartışmalarının (örneğin Nietzsche alımlanmasında çok ciddi bir canlanmanın) yaşandığını biliyoruz. Üstelik Nietzsche ile sınırlı kalmayıp, araştırmacıların

Nietzschecilik olarak tanımlamak zorunda kaldığı; sanattan edebiyata, bilimden felsefeye, siyasetten geniş halk kitlelerine kadar yayılan bir durumdan bahsediyoruz. Weber hiç Nietzsche okumamış olsa bile, bu cari durumun dikkate alınması gerekir. Weber sırça sarayında, masa başında bilim yapan biri hiç olmadı. Ağır hastalık dönemini saymazsak, 1890lardan 1920'e kadar döneminin toplumsal, siyasi ve kültür hayatındaki cereyanlara açtı; kimi zaman Prusya'nın doğusundaki toprak sorunuyla siyasi önerilerde bulunacak kadar siyasetin içindeydi, kimi zaman papazlara eğitim verecek kadar evanjelik Protestanlarla iç içeydi. Kimi zaman savaşa ön cephede yazılmak için askere yazıldı, sağcı öğrencilerin protestolarına maruz kalan solcu hocaları savundu, Pangermen harekete dahil oldu, kimi zaman solcu öğrencilerin çağırıldığı konferanslarda konuştu, Versay antlaşmasında danışman, Weimar anayasasının hazırlanmasında katkı verenlerden oldu. Dolayısıyla kendi yaşadığı dönemde bu kadar hayatın içinde olan bir insanın, Nietzsche ve Nietzschecilik'ten etkilenmemesi ya da bunun farkında olmaması söz konusu olmasa gerektir (örneğin bakınız: Szakolczai, 1998). Nietzsche'nin felsefesini belli bir kapsamda değerlendirecek, Weber'in sosyoloji üzerine yazdıklarını ise bununla soru-cevap şeklinde ilişkilendireceğiz. Nietzsche birbiriyle ilişkili iki açıdan önemlidir. İlki, modernlik teşhisi olarak Tanrının öldüğü tezi, ikincisi ise bunun modern bilgi-bilim açısından sonuçlarının ne olacağıdır. Bu sorun, Nietzsche'de kendisine bu şekilde ifade bulur. Ancak sorunun kendisi ya da teşhisi Kant'tan günümüze Batı düşünce tarihinin en temel sorunudur. Nietzsche'nin bu konudaki özgünlüğü, bu problemi sonuna kadar giderek açıkça ortaya koyması ve bununla hesaplaşmak zorunda olduğumuzu hatırlatmasıdır. Yoksa Tanrının öldüğü tezini Kant ya da Hegel'de örtülü olarak bulmak zor değildir. Nietzsche bu sorunla hesaplaşmaya çalışırken, bunun sadece Batının geleneksel ahlak anlayışları için ortaya koyduğu sonuçları göstermekle kalmamış, modern bilgi-bilim açısından sonuçlarını göstermeye çalışmış ve bunlara kendi cevabını vermiştir. Burada benim özellikle belirtmek istediğim nokta,

Weber'in Nietzsche'nin bu teşhisini paylaştığı, ancak soruyu Nietzsche'den alsa bile kendine özgü bir cevap verdiğidir. Weber'in yanlış anlaşılmasının sosyolojinin gelişimi açısından ne gibi sonuçları olduğuna vurgu yapmak içindir. Bu noktada yazımızın temel konusuna dönerek söylersek, bizim iddiamız şudur: II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve sosyolojinin temel iddialarının altını boşaltan post-modernizm ile yüzyıl başında Nietzsche üzerinden yüzleşmiş ve bunun sonucunda farklı bir sosyal bilim yapma tarzı kurmuş olan Weber'in bugün sosyolojinin karşı karşıya kaldığı sorunlarla hesaplaşmasında ufuk açıcı olabileceğini savunuyorum. Weber'in Nietzsche ile yüzyıl dönümündeki karşılaşması ve bunun onun eserindeki izleri daha sonraki sosyoloji tarihlerinde okunaksızlaşmış ve yaklaşık elli yıl sonra canlanan post-modernist eleştiri karşısında sosyolojiyi savunmasız bırakmıştır. Oysa Weber 1895'teki "açılış konuşması"ndan 1904'teki Protestan Ahlakı çalışmasına; 1906'daki Nesnellik yazısından 1917/19'daki Meslek konuşmalarına kadar, kısacası bütün entelektüel yaşamı boyunca Nietzsche'nin düşüncesiyle yüzleşmek/hesaplaşmak durumunda kalmıştır. Bu örtülü söyleşinin okunaklı kılınması, sadece Weber'in daha iyi anlaşılması için değil; bundan daha önemlisi sosyolojinin kritik ve krizlerinin daha iyi anlaşılması için önemlidir.

3. Karizma, Gündelik Hayat Ve Din

Max Weber'in metinlerinde şimdiye kadar üzerinde kuramsal anlamda fazla dikkat gösterilmeyen bir "gündelik" (alltag) idiyomu vardır. Yayıncısı Mohr Siebeck'in Max Weber Gesammelte Werke'sinin dijital versiyonunda yapacağınız bir alltag-alltags-alltäglich-alltäglichen araması yüzlerce sonuç verecektir. Mesela Weber, 'Alltagsordnung' ('gündelik düzen'), 'familiengebundene Alltagshandeln' ('aileyle ilişkili gündelik eylemler'), 'Alltagsinteressen' ('gündelik alakalar-çıkarlar'), 'Alltagschristen' ('gündelik Hristiyanlar'), hatta 'Alltagswelt'lerinde ('gündelik dünya') 'Alltagslebensfüh-

rung'larını sürdüren ('gündelik hayat idamesi') 'Alltagsmensch' den ('gündelik insanlar') bahseder (2001: 368, 371; 314, 323, 319; 314–15). Ya da herrschaft'ın (tahakküm) 'Alltagsgebilde'si (gündelik yapısı) ve geleneksel ve bürokratik herrschaftın belirli 'Alltags-Formen'ini (gündelik biçimleri) tartışır. Fazlasıyla örnekler verebiliriz: 'Alltagskapitalismus' ve bizim meşhur ismiyle karizmanın rutinleşmesi olarak bildiğimiz 'veralltaglichung' (gündelikleşme), Alltagswirtschaft (gündelik iktisat). Elbette tahakküm biçimleri ve iktisatla kurdukları ilişkileri tartışırken kullandığı außeralltaglich(en) (gündelik-dışı, gündelik harici, gündelikten maada) gibi olumsuz biçimler de alır. Uzun lafın kısası, Weber'in metninin yüzeyinde örneğini pek çok kereler görebileceğimiz bir "gündelik dili" vardır. Pekala nedir bu dilin anlamı?

Balibar'ın deyişiyle "bu tanımlarda tüketilmiş olmayan, ancak farklı biçimlerinin ışık tuttuğu altta yatan bir problematiği (bir sistemden ziyade) yeniden inşa etmemiz gerekir. Belki de şu hipotez de yapılmalıdır: Veralltäglicung des Charisma olarak bilinen "tipik" süreç ve bunun tarihsel oluşumlarının yansıması, Weber'in sosyolojik din sorunlarına olan ilgisindeki bir değişimle bağlantılıdır. Açıkçası "karizma" teolojik bir kavramdır (Hıristiyan teolojisinden çıkarılmış veya geliştirilmiştir), ancak Weber, başlangıçta, perspektivizm ve sübjektivizm ile yoğrulmuş belirli bir "değerler felsefesine" dayanan sosyolojik yönteminin tipik bir örneği olan bir üstbelirleme veya yorumlayıcı-açıklayıcı bir çoğulculukla- ekonomik faaliyetlerin etiği ile dinlerin etiğini nasıl "eklemleyebileceği" sorunuyla ilgilenir. Bununla birlikte, ekonomik sorunla ilişkisini hiç kaybetmeden, dini tutumların tipolojisi ve bunların "dünya" ile ilişkileri sorunu, daha özerk olma eğiliminde görünür. Yine de güvenli mi? Bence, tam da karizmanın "gündelikleştirilmesi" sorusu etrafında, siyaset teorisi (ve ötesinde, tarih felsefesinin) sorunu ile kısmen bir bağlantı vardır. Çağdaş toplumların hem kapitalist hem de devletçi modernleşme / rasyonalizasyonunun ana çizgisine karşıt eğilimlerin olup olmadığını anlamak ister gibidir.

Max Weber üzerine yazılmış devasa bir literatürü taradığımızda, şaşırtıcı bir şekilde bu dilin farkına varan nadir örnekler dışında üzerine ciddi anlamda kafa yormuş pek kimsenin olmaması şaşırtıcıdır. Üstelik bu iki taraflı bir meseledir. Weber uzmanları bu konuya gerekli dikkati göstermedikleri gibi 1960lardan günümüze sürdürülen bir tür gündelik hayat sosyolojisi üzerine kafa yoranlar da bunu pek fark etmemişler gibi görünmektedir. Ancak bu yazı, bu gündelik dilin daha tuhaf bir örneğini anlamak çabasıyla başladı. Weber'in meşhur Meslek olarak Bilim konuşmasındaki bu paradoksal ifadeyi nasıl yorumlamamız gerektiğinden yola çıktı: "Heute aber ist es religiöser 'Alltag'". Tercümesi neredeyse imkânsız olan bu "religiöser alltag" ifadesinin geçtiği paragraf aynı zamanda Weber'in din sosyolojisinin anahtar kavramlarının resm-i geçidi gibidir: etik-metodik yaşam (Lebensführung), monoteizm, politeizm (vieltötterei), uzlaşma ve göreceleşme (Kompromissen und Relativierungen), tanrıların çatışması, büyüsüzleştirme ve depersonalizasyon, (entzaubert und daher in Gestalt unpersönlicher) ve dini gündelik (religiöser alltag):

Tüm dinsel kehanetlerden kaynaklanan ahlaki ve metodik yaşam tarzlarının abartılı rasyonalizmi, bu çoktanrıcılığı, "gerekli tek şey" lehine tahttan indirmiştir. Dış ve iç yaşamın gerçeklikleri karşısında Hıristiyanlık, tarihinde gördüğümüz bütün o uzlaşmalara girmeyi ve görelî yargılara varmayı gerekli saymıştır. Bugün günlük yaşamın tekdüzelikleri dini zorlamaktadır. Birçok eski tanrı mezarından çıkmakta; büyülerini bozulduğu için de kişisel olmayan biçimler almaktadırlar. Yaşamlarımıza egemen olmaya çalışmakta ve birbirleriyle ezeli çatışmalarına yeniden başlamaktadırlar (Weber, 1996; 225).

Paragrafın son cümleleri ise Birinci Dünya Savaşı'nın ağır yenilgisi arifesinde Alman gençliğine bir uyarıdır: "Modern insan, özellikle de genç kuşak için güç olan, böylesi bir gündelik hayata cevap ver-

mektir. Her yerde gördüğümüz “deneyim” arayışı bu zayıflıktan kaynaklanıyor; asık yüzlü ciddiyetiyle çağımızla doğrudan yüzleşmemek gerçekten de zayıflıktır”:

Çağdaş insan, özellikle de genç kuşak için güç olan, bu günlük yaşama katlanmaktır. Her yerde gördüğümüz “deneyim” arayışı bu zayıflıktan kaynaklanıyor; sorunlarla dolu çağımızın asık yüzlü ciddiyetine karşı koyamamak gerçekten de zayıflıktır. Hristiyan ahlakının manevi yoğunluğuna tek-yönlü bağlılık yüzünde bin yıldır süren körlüğümüzden sonra, çağdaş uygarlığımız bizi bu mücadeleleri yeniden ve daha açık görmeye itiyor (Weber, 1996; 226).

Weber’i anlamaya çalışanların üzerinde mutabık kalabilecekleri nadir kabullerden biri belki şudur: Weber’in metodolojisiyle araştırmasını, hayatıyla eserini, din sosyolojisi üzerine yazdıkları ile gündelik siyaset yazılarını, modernlik üzerine tartıştıkları ile tarihçiliğini ayrı ayrı konuşamaz, yorumlayamaz, anlayamazsınız (karşılaştırmak açısından bakınız: Giddens, 1992). Bildiğimiz anlamıyla bir sosyolog, tarihçi, iktisatçı, hukukçu ya da daha ileri giderek bir felsefeci ya da kuramcı olmadığı için Weber’i okuma çabası her şeyi bir arada görmeyi gerektirir. Bu yüzden olsa gerek, koskoca Weberoloji alanında anahtar metinler, kavramlar ve meseleler arayışının uzunca bir dökümünü yapabiliriz. Ekonomi ve Toplum’un Marianne Weber’in el yazmalarını diğer çalışmalardan alıntılarla tamamlayarak "düzenleme" girişimlerinin sonucu olduğunu biliyoruz. Weber’in araştırmaları çoğu zaman "tarihsel" ve "karşılaştırmalı" bir yordamla ilerlerken, bu kitapta genellikle çoğalan, aşırı keskin tipolojilerle karşılaşırız. Balibar’ı takip ederek bütün bu araştırmalarında Weber’in ne arıyor olabileceğini sorabiliriz: "Belki de Veralltäglichung'a direnmenin veya gidişatını tersine çevirmenin yollarını” arıyordu. Ama neden?

Toplumsal/siyasal düzenin dünya savaşıyla dramatik bir şekilde hızlanan meşruiyet “krizi” nedeniyle olabilir. Ama aynı zamanda modernliğe aktarılmış bir "Platonik" motif temelinde bunu yapar: iktidarı kullanma araçlarının mükemmelleştirilmesi ("meşru şiddetin tekeli"nde bulunduran devletin modern bürokrasi biçiminde rasyonalizasyonu ve "profesyonelleşmiş" siyaset), aslında ideal olmasa da, nesnel anlamıyla meşruiyet ilkesinin: itaat talep etme ya da rıza üretme imkan veya ihtimalinin yozlaşmasına karşılık gelir (Balibar, 2004).

Weber’e göre üç farklı meşruiyet tipi vardır: Bunlar geleneksel, yasal-ussal ve karizmatik meşruiyet tipleridir. İdeal tiplerdir. İdeal tip olarak, şüphesiz gerçek hayatta birebir karşılığı olmayan bu kavramların kuramsal amaçları tarihsel olarak karşılaştırmalar yapmamıza yardımcı olmaktır. Bu sebeple, herhangi bir toplumu bu tipolojiye göre saf geleneksel, yasal-ussal ve karizmatik iktidar ya da meşruiyet tiplerine göre tanımlamak doğru olmaz. Bunların ilki, geleneksel iktidarın gündelik hayatın olağan ve tek düze gereksinimlerinin sağlanmasına dayanan meşruiyet biçimi olan gelenek ile başlayabiliriz. Bu meşruiyet anlayışına göre, siyasi iktidara itaatın ya da rızanın temelinde (dinsel veya kutsal olarak tanımlanmış) gelenekler vardır. İktidar ve tebaası arasında düzenin kutsal değerler üzerine kurulmuş olduğuna dair ortak anlayış vardır ve meşruiyet de buradan kaynaklanır. Weber’in deyişiyle, “bu düzen ‘işlevsel’ yerine ‘kişisel’ ilişkilere” dayanarak hükmeden efendinin sınırsız keyfililiğine ve lütfuna dayandığından irrasyoneldir. Yasal-ussal meşruiyetin temel özelliği ise bu geleneksel düzeni sürdürmek değil, şartlara ve ihtiyaçlara faydacı çözümler sağlamaktır. Bu nedenle, rıza ve itaat toplumsal ve dünyevi olan birtakım kurallarla sağlanır. Bu düzenin ve kurallarının ihtiyacı karşılaması açısından amacın elde edilebilmesini sağlayacağına dönük bir inanç vardır. Kuralların kendisi amaç değil araç haline gelir, amaca uygun olmadığı düşünülen kurallar meşruluğunu kaybeder; zira düzenin dayandığı ku-

ralların kaynağı doğüstü ya da olağanüstü bir kaynak olmadığı için sıradanlaşır, daha doğrusu gündelikleşir. Büyü ya da genel olarak olağanüstü ya da doğüstü olandan arındırılmış olması sebebiyle kolayca sıradanlaşan ve faydacılıkla tanımlanmış kuru bir kurallar bütünü haline gelen bu anlayış, hesap edilebilirlik, öngörülebilirlik ve uyarlanabilirlikle, ayrıca gayri-şahsîlik ve şekilsellikle geleneksel iktidar ve meşruiyetten keskin bir şekilde ayrışır. Son olarak ise karizmatik meşruiyetten bahsedebiliriz. Tanrının lütfu anlamına gelen karizma asıl olarak dini bağlamda gündelik dışı, olağan dışı, kural dışı olma gibi özellikleri vurgular. Weber bu kavramı, iki şekilde sekülerleştirerek kullanmıştır: Karizmatik meşruiyette önemli olan liderin bu özelliklere sahip olması değil takipçileri tarafından bu şekilde algılanıyor olmasıdır. Bu sebeple, insanlar gelenekler ya da yasalar nedeniyle değil inandıkları için itaat ederler. Karizma sahibine yöneltilen yoğun şahsî his ve bağlar rızanın ve itaatin temelini oluşturur. Karizmatik lider, salt taşıdığı göreve dayanarak kendisine itaat edilmesini ister. Buna karşılık bulup bulmaması, başarısını ya da başarısızlığını belirler, zira tanınmazsa karizma iddiası çökecektir. Doğal olarak karizmatik iktidar irrasyoneldir (Weber, 1996; 375-77):

“Hukuk ve yönetim aygıtı yoktur. Kural liderin iki dudağı arasından çıkan sözdür. Liderin memurları değil yandaşları vardır. (...)Karizmatik meşruiyete özgü bir toplumdan söz edilemez. Çünkü bu tip meşruiyet toplumsal depremlerde ve devrimlerde ortaya çıkar. Bir kırılma noktasını gösterir. Mevcut meşruiyet temelini çöktüğü ancak yenisinin ikame edilemediği anı gösterir. Karizmatik lider döneminden sonra bu düzenin sıradanlaştırılması bir sorun haline gelir. Bu dönemin uzun soluklu olması olanaksız olduğundan ya yasal-ussal, ya da geleneksel meşruiyet tipine evrilmek zorundadır.

Yukarıda aktardığımız karizmatik meşruiyet "tanımı", dini bir ana-

lojiden ya da benzetmeden başlar. Ancak her şeyden önce tipik bir tanımsal "daire" içinde hareket eder: "Taşıyıcısı" (Träger) (peygamber, kahraman, belki de yasa koyucu olan "model") ile kendini tüketmemek veya yok olmamak için "gündelik hayata yeniden dönmesi" gereken karizma, gerçekte "sosyolojik olarak" anlaşılabilir, zira yalnızca Alltag ile ilk kopuş olarak, yani aynı zamanda Ausseralltäglich olan Ausserordentlich olarak gelir. Karizmatik meşruiyetin tanımı, böylelikle, en başından, son derece belirsiz bir kavram olan "gündelik hayata" atıfta bulunur. "Karizma"nın "gündelik olmayan" ve "gündelik" olanın da karizmatik olmayan olduğu izlenimden kaçmak zordur (Balibar, 2004). Öyleyse bu Alltag / Alltäglich fikri ve onun "karizmaya", yani "lütuflarına ve taşıyıcısına karşıtlığı nereden gelir?

Alltag, gündelik hayat ama aynı zamanda bayağılık ve bu nedenle "rutin" çağrışımlarıyla, şaşkınlık veya ihtiyaç olmayan normal, "vasat" -eski anlamıyla: aşırılıklardan eşit uzaklıkta-, "sıradan" varoluş. Alltag insanı, on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin (Quetelet) demokratik çağda egemen gördüğü (ama kısaca Weber'in dediği gibi, her zaman var olmuş olan) ortalama vasat insandır. Bu nedenle, varlığının kendisi de sıradan kalabalık olan, herhangi bir "virtüözlük" taşımayan sıradan insandır. Bu Balibar'a göre belki de bir anahtar sağlar bize: "Weber'in dünya dinleri üzere araştırmalarında uzun uzadıya bahsettiği virtüöz (örneğin Budist veya Kalvinist münzevi), virtüözlüğünü tam olarak gündelik yaşamın görevlerini mükemmel bir şekilde erdemli olarak uygulamaya yatırdığı sürece sıradan insandan ayrılır (işini bir meslek, bir seçilmişlik işareti yaparak "kapitalizmin ruhunu" icat eden püritenler gibi)" (Balibar, 2004). Ancak daha az önemli olmayan başka bir çağrışım (özellikle olumsuz kullanımlarında, ausseralltäglich veya ausserordentlich'te görülebilir), "günler" in (dolayısıyla görevlerin) sürekli birbirini izleyerek akıp geçmesi, dolayısıyla öngörülebilirliğin olduğu, geleneksel şekliyle güneşin her gün doğduğu ve her zaman toprağın ekilip biçildiği, sulandığı, hasat edildiği, çocukların ye-

tiştirildiği ... ya da rasyonel şekliyle araçları ve amaçları düzenleyen, hesaplanabilir ve karlı olmasını sağlayan şirketin işleyişidir. Son olarak, üçüncü bir çağrışım, varoluşun ve ihtiyaçlarının yeniden üretilmesinden doğan "materyalizm" veya daha doğrusu maddi kültür olacaktır (Balibar, 2004).

Gündelik yaşamın kavramsal muğlaklığı bu nedenle şundan kaynaklanmaktadır: bir yandan, sıradanlığı tekrarlayan bir günlük yaşam fenomenolojisini çağrıştıran, diğer yandan, bir meşruiyetin sürekliliğini veya süresini, yani bir itaat değerleri sistemini elde etmenin tarihsel olarak farklı ve sosyolojik olarak uzlaşmaz iki yoluna atıfta bulunur: bir yönetim (kapsamı çok genel olan bir kavram olan Verwaltung) veya kişisel veya kişisel olmayan bir "organizasyon" aracılığıyla gelenek ve yasallık. Bu bir döngü mü yoksa tarihsel bir eğilim mi, bir oluşum mu? Giriş tanımında (Wirtschaft und Gesellschaft, s. 124 vd.) karizmanın doğası gereği ausserordentlich karakteri ilk olarak gelenekten kopuş olarak sunulur. O halde Alltag, karizmatik meşruiyetin aniden ortaya çıkmasıyla ya da "bürokrasilerin" gelişmesiyle yönlendirilen uzun vadeli ekonomik ve yasal rasyonalizasyon süreçleriyle "devrim" geçirmez ise kendini sonsuza kadar tekrarlayan veya kendini tekrarlayan şeylerin eski düzenidir. Ama "o halde", ikincisi olarak, bu aynı zamanda yasallıktan kopma değil midir? Bu, Alltag'ın eğilimsel olarak dönüştüğü, rasyonellikle devrim geçirdiği veya "modernize edildiği" anlamına gelebilir. Öyle ki karizmatik olay, yeni biçimleriyle, "devrim içinde devrim"e dönüşür. Bu, nihayetinde evrensel bir Veralltäglic-hung tarihi içinde modern karizma/yasallık döngüsünün, eski karizma/gelenek döngüsünün "yerini alması" anlamına gelebilir. Ama aynı zamanda Weber'in burada ve şimdi, hazır bir cevabı olmadan, yasallık çerçevesi içinde "karizmatik" bir kopuşun veya gelenek çerçevesinde karizmatik kırılmalar olduğu gibi, "yasallığın" karizmatik bir dönüşümü, dolayısıyla modern bir karizmatik meşruiyet olasılığını merak ettiği anlamına da gelebilir. Ancak kendi tanımlarına göre böyle çıka-

rımlar yapmak hiç de kolay değildir. Gelenek ve karizmanın ortak yanı, kişisel meşruiyet biçimleri olmalarıdır; gelenek / karizma / gelenek döngüsü temelde farklı “kişiliklere” veya Herrscher'ı farklı algılama biçimlerine atıfta bulunur. Bu, örneğin aristokratik aileler, hanedanlıklar, çok eski "hiero-krasilerin" karşısında peygamberin veya mesih'in veya "anavatanın kurtarıcısı" kahramanının ortaya çıkmasının yarattığı sorundur. Bu kopuşu algılamak için, kişiliğin iki kategorisini bir şekilde ayırmak gerekir (daha doğrusu, liderlerin kişiliğini "tanımanın" ve iktidarın kişiselleşmesinin iki biçimi). Rasyonalite/yasallık nesnel, "nesnelleşmiş" veya hatta "şeyleşmiş" (sachlich/versachlicht) bir meşruiyettir. Bu nedenle, bu sadece gelenekle iki kopma tarzını birbirinden ayırma sorunu değil (buna "devrim" diyebiliriz), aynı zamanda modernleşme çarkını tersine çevirme veya daha iyisi, modernite içinde ve belki de ona karşı kişisel bir bağlılığı yeniden su yüzüne çıkararak bastırılmış olanın geri dönüşünü sağlamak sorunudur.

Fakat problemi bu şekilde ortaya koymak, Weber'in karizmanın farklı yordamları hakkında söylediklerini, bir “taşıyıcıya” (veya bir "takipçi"ye: Träger des Charisma) sadakat ya da bağlılık olarak itaati sağlayan bir ilke olarak yeterince dikkate almaz. Neden grup olarak takipçiler (Anhänger: "havariler") Alltag'den koparak, "olağan" (gele- nelsel veya yasal) yükümlülüklerinden koparak, sürekli olarak "dün- yayı" terk eder veya onda devrim yaratır? Peygamber ya da kahra- manda somutlaşan ilahi lütfun gerçekliğine “inandıkları” için ya da daha doğrusu Weber'e göre çünkü “delilleri”, kendileri ve kendi etraf- larındaki dünya üzerindeki maddi etkilerini- girişimlerinin başarısı veya ("savaşçı" dini olarak İslam örneğinde) fethin başarısı veya sos- yal adaletin yeniden tesis edilmesi gibi farklı farklı etkilerini sürekli olarak gözlemliyor oldukları için. Bu nedenle, karizmatik iktidar ör- neklerinin herhangi bir tanımı ve herhangi bir karşılaştırmalı açıklama- sı için hayati hale gelen soru: karizmanın Bewährung'u ("doğru- lanması") ve onun altında yatan sosyolojik (veya psiko-sosyolojik) mekanizmanın sorunudur (Balibar, 2004).

Ancak, bu anlamda tanıma dediğimizde, potansiyel olarak bir tanınamayı da ima etmiş oluruz: Karizmatik iktidarın sorunsalı içinde, bir yanılısamanın dağılması gibi karizmanın da çöküşü, dağılması / kaybolması olasılığı da vardır. Bana öyle geliyor ki Veralltäglicung'un işlevinin burada görülür. “Saf” karizmatik meşruiyet her zaman fazlasıyla riskli, hatta imkansızdır; karizma taşıyan liderin başarısız olduğu gün sessizce çökebilir, ya da bir sahtekar olarak kabul edilmeye başlanır ve özellikle öldüğü gün ve "haleflik" sorunu ortaya çıktığında ya da bu sorunun, "karizmanın" maddi veya manevi "faydalarında" payı olan şakirtleri veya arkadaşları tarafından sorulduğunda bu yaşanır. Ayrıca Weber'in bu noktadaki vurgusu dikkat çekicidir (Balibar, 2004): Karizmatik bir lider, havarileri ve müritleri vasıtasıyla hareket ederken, genel olarak gündelik yaşamın ama önce küçük bir grup içinde, bir "topluluk" şeklinde gündelik-üstüne, olağan-üstüne, kişisel "insan-üstü" (kahramanca, peygambervari veya kurtarıcı) liderliğe, kurtuluşa veya vahye yönelik toplumsal talepler doğar. Bu talebin karşılanması, sırayla gündelikleşme veya "dünyaya geri dönme" talebini doğurur (Platon'da olduğu gibi, İyiyi kendi içinde düşündükten sonra, yönetmek için "mağaraya geri dönmek" için). Fakat bu zıt talep daha da belirsiz kalır: Bu, dünyanın bir tür yeniden büyülenmesini mi, yoksa karizmanın "dünyevi-profan" hedeflerin bir aracına dönüşmesini ve özellikle de "müminlerinin" yeni kodamanlara ve idarecilere dönüşümünü mü doğuracaktır sorusunun cevabı tahmin edilebilir (Balibar, 2004)

Weber modern şartlar altında “günlük yaşamın tekdüzelikleri dini zorlamaktadır” derken, “eski tanrıların mezarından çıkmakta”; büyüleri bozulduğu için de kişisel olmayan biçimler olarak bizim yaşamlarımıza egemen olmaya çalışmakta ve birbirleriyle ezeli çatışmalarına yeniden başlamakta olduğunu söylerken (Weber, 1996; 225) bir tür modern politeizmden neden bahsetmektedir? Kendisinin İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan sosyolojisinin yaygınlaştıracığı sekülerleşme kuramlarına kaynaklık ettiği düşünülecek olursa, bu büyüsunü kaybetmiş ve bu nedenle gayri-şahsileşmiş eski tanrıların bi-

zim yaşamlarımız üzerindeki uzlaşmaz mücadelesi paradoksal bir durum yaratmamakta mıdır? Weber modern kapitalizmin insanların ruhlarına hükmettiği bu çağda dinin kaderini metafizik ya da bilimsel meydan okumalara değil gündelik hayatın politeizmine mi bağlamaktadır? Wright Mills'ın ve daha yakın zamanlı Stephen Kalberg'in çevirisini esas alırsak, burada söz konusu olan gündelik hayatın dine meydan okumasını mı ya da dinin gündelik hayatın akışına icbar edildiğini mi anlamalıyız? Weber'in hikayesini “son büyük kahramanlığımız” diye anlattığı Kalvinist Protestanlık aslında gündelik hayatı dinle sature ederken, yaptıklarının niyet edilmemiş sonuçları olarak meslek üzerinden dinin gündelik hayattan çıkarılmasını mı doğurmuştur? Katolikliğin manastıra sıkıştırdığı asketizmi gündelik hayata taşıyan Kalvinizm “gündelik hayatı ne bu dünyadan ne de bu dünya için olmamak koşuluyla, bu dünyada rasyonel bir yaşam olarak biçimlendirmeye” çalışırken, Charles Taylor'un modern benliğin ahlaki kaynaklarından birini gördüğü “sıradan olanın olumlulanması”ndan kapitalizmin dini kökleşmeye ihtiyaç duymadığı geç modern dönemdeki “demir kafes”ten kurtuluşa nasıl gelmiştir? Weber'in erken ve geç reformasyon ve erken ve geç modernlik tahlillerinde ayırıcı tanımlamalarını bu gündelik hayat düşüncesi üzerinden kurduğunu iddia edebilir miyiz?

Daha tözsel anlamda Weber'in alltag idiyomu, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden çok önce Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunda kendini gösterir. Weber'in çokça eleştirilmesine sebep olan Hıristiyanlık tarihindeki yüzyıllara yayılan ortaçağ Hıristiyanlığını adeta atlayarak Kadim Yahudilik ve ilk kilise babalarından on yedinci yüzyılın Anglo-Sakson Protestan tarikatlarını tartışmaya başlaması modernist bir körlük olarak görülebilir. Ancak bu kayıp halka, aslında Weber için ortaçağın manastırda küçük bir azınlık için yalıtılmış asketizm gelenekleridir. Kalvinist meslek ahlakını anlamak için kullandığı dilde söylersek, bu manastır duvarlarına sıkıştırılmış ahlakın çarşı-pazarın gündelik hayatına yayılmasıdır: “İlk bakışta, dünyadan

yalnızlığa kaçan Hıristiyan asketizminin manastırdan reddettiği dünyayı, kiliseden yönettiği görülür. Fakat ayrıca da genelde, dünyevi günlük yaşamın doğal ihtirassız özelliğini olduğu gibi bırakmıştır". Manastır asketisizmi gündelik hayatı "doğal ihtirassız özelliği ile olduğu gibi" bırakmışken, Kalvinist asketizm ise "şimdi, adımını yaşam pazarına doğru atıp, manastırların kapısını vurup kapatmıştır. Ortaçağda dini anlamda metodik yaşayan insan, en üst biçimiyle, yalnızca keşiş idi ve öyle de kaldı. Asketizm, bireyi ne kadar sıkı sıkı yakalarsa "onu gündelik yaşamdan o kadar çok dışarı sürükler, çünkü dünyevi ahlakın aşılmasının temelinde özel kutsal yaşam yatar". On altıncı yüzyılda yaşamış bir Alman düşünürü olan Sebastian Franck'a gönderme yapan Weber, "reformun anlamını her Hıristiyan'ın bütün yaşamı boyunca bir keşiş olması gerektiği olgusu"nu vurgular. "Asketizmin dünyevi gündelik yaşamdan çıkarılmasına karşı bir baraj kurulmuştu ve o zamana kadar keşişliğe en iyi temsilcileri sağlayan duygusal, samimi, içtenlikli kişiler şimdi dünyevi meslek yaşamı içinde askerik ideallerin peşinden sürükleniyorlardı. Fakat Kalvinizm, gelişimi boyunca buna olumlu bir şey ekledi: Dünyevi meslek yaşamı içinde, inancın ispatının gerekliliği düşüncesini. Bununla, dini eğilimli geniş kitlelere asketizmin olumlu güdüsünü verdi ve ahlakını ilahi takdir öğretisine dayandırmakla, keşişlerin, dünyanın dışında ve ötesindeki ruhsal aristokrasisinin yerine, Tanrı tarafından ebediyetten seçilmiş azizlerin bu dünyadaki manevi aristokrasisini getirdi. Gündelik yaşama ne bu dünyadan ne de bu dünya için olmamak koşuluyla, bu dünyada ussal bir yaşam olarak biçimlendirmek için, onu methodiği ile etkilemeyi denedi". Dünyevi asketizmin öncülerini, yani Ortaçağ'ın manastır asketizmini de hep aynı kader beklemektedir: "bu asketizmde rasyonel ekonomik eylem katı yaşam kuralları ile sınırları üzerinde etkisini iyice hissettirince, kazanılmış mülk, inanç çatışmaları döneminde olduğu gibi ya doğrudan doğruya asillere geçti ya da manastır eğitimini çöküşe doğru götürdü". Weber'in nadir kullandığı sekülerleşme muadili olarak görebileceğimiz dünyevileş-

me kavramı tam da bu bağlamda kullanılır: Bütün dini tarikatlerin (sect) tarihi, belirli bir anlamda, mülkün dünyevileştirici etkileriyle ortaya çıkan sorunlar ile sürekli yenilenen bir savaşımdır. Daha ilginç ise, aynı kader daha büyük ölçülerde Püritenizmin dünyevi asketizmi için de geçerlidir. Püritenin çok çalışıp kazandıklarını dünyevi arzularına mağlup olmayarak sürekli üretime yatırmasıyla ortaya çıkan dünyevi mülk birikimi manastır rahipleriyle aynı kaderi yaşamasına sebep oldu. Protestan Ahlakı'nın enigmatik son kısmında Weber'in karanlık modernlik yorumu gelir. "Püriten, meslek sahibi olmak istedi -biz ise öyle olmak zorundayız". Çünkü asketizm manastır hücrelerinden gündelik meslek yaşamına taşınınca ve bu şekilde dünyevi ahlaka egemen olmaya başlayınca, kendi açısından, çağdaş ekonomik düzenin teknik ve ekonomik varsayımları üzerine kurulu mekanik kozmosun kurulmasına yardımcı oldu; bu evren bugün, bu mekanizma içine doğmuş olan bütün bireylerin -yalnız doğrudan doğruya ekonomik kazanç ile ilişkili olanların değil- yaşam biçimlerini büyük bir ölçekte belirledi ve belirlemeye de devam edecektir. Baxter'in görüşüne göre, dünyevi mülk ile ilgili kaygılar, "insanın her zaman üstünden atabileceği ince bir palto gibi" yalnızca azizlerin omuzlarında durmaktadır. Fakat kader, bu paltodan demir bir kafesin oluşmasına hükmetmiştir. Asketizm dünyayı yeniden kurmayı ve kendi ideallerini dünyada gerçekleştirmeyi üstüne aldıktan sonra, tarihte daha önce hiç görülmediği bir biçimde bu dünyanın mülkü insanlar üzerinde artan ve nihayet kaçınılmaz bir güç kazanmıştır. Bugün, onun ruhu (asketizmin ruhu) -kim bilir, belki de en sonunda-bu kafesten kaçmıştır. Bizi bekleyen ise Weber'in üstü örtülü olarak Nietzsche'ye gönderme yaparak söylediği gibi, bu kültür gelişimi içindeki "son insanlar" için rahatlıkla şöyle denilebilir: "Ruh yoksunu uzmanlık insanları, yürek yoksunu zevk insanları: Bu hiçler, kendi kendilerine, daha önce hiç ulaşılmamış bir insanlık düzeyine tırmandıklarını hayal ederler":

Hiç kimse henüz, gelecekte o kafeste kimin yaşayacağını ve bu devasa gelişimin sonunda da tamamen yeni peygamberlerin mi ya da eski düşünce ve ideallerin mi güçlü bir biçimde yeniden doğacağını ya da -bu ikisinden hiçbiri olmayacaksa-bir tür mekanikleşmiş taşlaşma ve bunun yanı sıra kasılmış bir kendini beğenmişliğe mi geçileceğini, henüz bilmiyor. O zaman tabii ki, bu kültür gelişimi içindeki “son insan” için rahatlıkla şöyle denilebilir: “Ruh yoksunu uzmanlık insanları, yürek yoksunu zevk insanları: Bu hiçbirler, kendi kendilerine, daha önce hiç ulaşılmamış bir insanlık düzeyine tırmandıklarını hayal ederler.” (Weber, 1999; 156).

4. Sonuç

Weber'in dönemselleştirme olarak kavramsallaştırmadığı ancak bizim rahatlıkla ideal tipik anlamda kurabileceğimiz bu erken-geç reformasyon ve erken-geç modernlik ve bu dönemlere hakim olan belirli dindarlık biçimlerini nasıl gündelik hayatla kurdukları ilişkiler üzerinden okuduğunu buradan çıkarabiliriz. Kadim Yahudilikten Manastır asketizmine, Lutheran reformasyondan püriten asketizmine ve erken modernlikten geç modernliğe din ile gündelik hayatın Batı kültürünün fizyognomisini nasıl belirlediğini tartışır.

Görüldüğü gibi, Weber'in din sosyolojisi bağlamında gündelik kavramı son derece önemli soruları sormamıza yardımcı olabilecektir. Aslında daha temelli bazı başka soruları da bunlara ekleyebiliriz. Bu yazının sınırları içinde, Weber'in alltag düşüncesinin sosyolojik düşüncenin bir yandan kuramsal analiz ve kavramsal soyutlamanın, diğer yanda bir tür kavramsallaştırılamazlığın (unbegreiflichkeit), kuram-öncesi ve kavramsal olmayanın keşişim noktasında duran temel sorunu olduğunu savunuyorum. Bu nedenle, Weber'in rasyonelite (rationalität) tiplerinden tahakküm (herrschaft) biçimlerine, rutinleşme (veralltaglichung) ve karizmadan (charisma) sosyal bilimlerde yöntem sorununa (ideal-tip ve değer bağımsızlığı) ve Weber'in 1895'te yaptığı

tartışmalı Freiburg konuşmasından 1917-19'da meşhur Meslek olarak Siyaset ve Bilim konuşmalarına tuhaf şekilde tutarlılık arz eden siyasetine kadar pek çok anahtar kavram ve sorunun Weber'in gündelik düşüncesi üzerinden yeniden okunabileceğini düşünüyorum. Bu yazı kapsamında ise, sadece din sosyolojisi bağlamında bu soruları cevaplamaya çalışacağız. Bu şekilde, din sosyolojisinin sadece daha farklı bir okuması değil, bir o kadar yukarıda bahsettiğimiz kavramsallaştıramaz olan arka planını görmemiz mümkün olacaktır.

Everyday (Alltag), Religion and Modernity in the Sociology of Max Weber

Abstract: This article is an attempt to understand one of the paradoxical statements of Max Weber in his famous Science as Vocation lecture: "Heute aber ist es religiöser »Alltag«". In this article, I argue that Weber's idea of "alltag" is the fundamental problem of sociological thought, which stands at the intersection of theoretical analysis and conceptual abstraction on the one hand, and a kind of unbegrifflichkeit, pre-theoretical and non-conceptual on the other. Thus, from Weber's rationality types to forms of domination (herrschaft), routinization (veralltaglichung) and charisma (charisma) to the question of method in social sciences (ideal-type and value independence) and Weber's controversial Freiburg lecture in 1895 I think many of the key concepts and questions can be re-read through Weber's idiom of "everyday", from his famous Politics and Science as Vocation lectures to his politics that were oddly consistent. Within the scope of this article, we will try to answer these questions only in the context of the sociology of domination and religion. In this way, we will be able to see not only a different reading of the sociology of Max Weber, but also its unconceptualized background.

Keywords: Max Weber, Sociology, Everyday Life, Religion and Modernity

Kaynaklar

- Balibar, Étienne (2004), La “quotidianisation du charisme” selon Max Weber.** https://f-origin.hypotheses.org/wp-content/blogs.dir/165/files/2017/09/03-11-2004_Balibar.pdf.
- Bauman, Zygmunt (1998), Postmodern Etik,** (Çev. Alev Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baier, Horst (1982), “Die Gesellschaft – ein langer Schatten des toten Gottes”, Nietzsche-Studien 10-11, s. 1–22.**
- Best, Steven; Kellner, Douglas (1998), Postmodern Teori,** (Çev. Mehmet Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eden, Robert (1983), Political Leadership & Nihilism: A Study of Weber & Nietzsche.** Florida: University Presses of Florida.
- Bruun, Hans Henrik (2007), Science, Values and Politics in Max Weber’s Methodology,** London: Ashgate.
- Nielsen, Donald (1996). The Question of Max Weber Today. International Journal of Politics, Culture, and Society, 10(2), 375-390.**
- Giddens, Anthony (1992), Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji,** (Çev. Ahmet Çiğdem), Ankara: Vadi Yayınları.
- Gordon, Colin (1986), Question, Ethos, Event: Foucault on Kant on Enlightenment, Economy and Society, 15, 1, 71-88.**
- Gordon, Colin (1987), The Soul of the Citizen: Max Weber and Michel Foucault on Rationality and Government, içinde Sam Whimster & Scott Lash (ed.), Max Weber, Rationalization and Modernity, London: Allen & Unwin, s. 293-316.**
- Hennis, Wilhelm (1988), Max Weber: Essays in Reconstruction,** London: Allen & Unwin.
- Hennis, Wilhelm (1983), Weber’s ‘Central Question’, Economy and Society, 12, 2, 135- 180.**
- Jens, I., & Jens, W. (1978). “Betrachtungen eines Unpolitischen: Thomas Mann und Friedrich Nietzsche”. İçinde Nietzsche und die deutsche Literatur, II, Forschungsergebnisse. Berlin, Boston: De Gruyter.**
- Mann, Thomas (1918), Betrachtungen eines Unpolitischen. S. Fischer, Berlin.**

- Mann, Thomas (1983). Reflections of a nonpolitical man.** New York: F. Ungar.
- Mommsen, Wolfgang J. (1989), The Political and Social Theory of Max Weber,** Oxford: Polity Press.
- Owen, David (1994), Maturity and Modernity: Nietzsche, Weber, Foucault, and the Ambivalence of Reason,** London & New York: Routledge.
- Rilke, Rainer Maria (1968), Rodin,** İstanbul: Yankı Yayınları.
- Scaff, Lawrence A. (1989), Fleeing the Iron Cage. Culture, Politics, and Modernity in the Thought of Max Weber,** Berkeley: University of California Press.
- Stauth G. ve Turner, B. S. (1986) “Nietzsche in Weber oder die Geburt des modernen Genius im professionellen Menschen”, Zeitschrift für soziologie, 15: 81-94.**
- Stauth G. ve Turner, B. S. (1995), Nietzsche’nin Dansı, (Çev. Mehmet Küçük), Ark Yayınları, Ankara.**
- Szokolczai, Arpad (1998), Max Weber and Michel Foucault: Parallel Life-Works.** London: Routledge.
- Weber, Marianne (1926), Max Weber. Ein Lebensbild (Max Weber. A Biography),** Tübingen: J.C.B.Mohr.
- Weber, Max (1930), The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism (tr. Talcott Parsons, London & Boston : Unwin Hyman.**
- Weber, Max (1949), The Methodology of the Social Sciences,** New York: Free Press.
- Weber, Max (1968), Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre.** Tübingen: J.C.B.Mohr.
- Weber, Max (1978), Anticritical Last Word on The Spirit of Capitalism, American Journal of Sociology, 83 5, 1105–31.**
- Weber, Max (1996), Sosyoloji Yazıları, (Çev. Taha Parla), İstanbul: İletişim Yayınları.**
- Weber, Max (1996), Sociologie des religions (der. & ter. J.-P. Grossein, Paris: Gallimard.**
- Weber, Max (1999), Protestan Ahlaki ve Kapitalizmin Ruhı (Çev. Zeynep Gürata), Ayraç: Ankara.**

Weber, Max (2012). *Ekonomi ve Toplum* (İki Cilt). İstanbul: Yarın Yayınları.

Weber, Max (2012), *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi* (Çev. Vefa Saygın Öğütle) Küre: İstanbul.

Whimster, Sam (2007), *Understanding Weber*, London and New York: Routledge.